

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені

Мамандығы: Кеден ісі

Шифр: 5B030400

Пән: Мемлекеттік қызмет

Тақырыбы: Мемлекеттік қызмет және басқару.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік қызметтің түсінігі, пәні және тәсілдері;
2. Мемлекеттік қызметтің әкімшілік құқықпен өзара байланысы;

Әкімшілік құқықтың нормалары мен реттелетін қоғамдық қатынастар оның мәні болып табылады.

Бұл қатынастар әрісін басқарудың шеңберімен шектеу кейде мүмкін емес, бірақ сол шектеу қажет деген пікірлер

баршылық. Мысалы, әкімшіліктің ықпал ету шараларын белгілейтін әкімшілік құқық нормалары заңнаманың басқа салаларында да (денсаулық сақтау, экология туралы, т.б.) болуы мүмкін. Ал, мысалы, білім беруді басқару органдарының қызметі әкімшілік, еңбек, қаржы құқықтарына, білім беру туралы заңнамаға негізделеді. Басқарудың заңнама саласының жүйесімен байланысын сипаттайтын формалары сол жүйенің белсенде орталығы ретінде кодекс, заң немесе үкіметтің нормативтік актілері қарастырылатындығына байланысты деп санайтын бұрыннан қалыптасқан пікірге қарағанда мұның жауабын басқа жақтан іздеу керек.

Әкімшілік құқықтық актілердің көпшілігіне жүйе құратындай белгілер бар. Бір жағынан, мұндай актілер қатынастардың белгілі бір тобын (жиынтығын) реттейтін болғандықтан (мысалы, органның, лауазымды адамның мәртебесін немесе әкілеттігін) оларда өзіндік маңыз болады, екінші жағынан-нақты мәселелерді шешудегі оның қызметінің шеңберін анықтау қажеттілігі сақталады (мысалы, кәлік инспекциясы органдарының әкімшілік құқық бұзушылығы туралы істерді жүргізуі жөніндегі нұсқаулық). Және де, мемлекеттік басқару органдарының заңдардың орындалуын қамтамасыз етуге бағытталған ниеттері жанжақты шаралардың қабылдануын талап етеді. Мұндай мән-жайлар әкімшілік заңнаманың бірқалыпты талассыз дамуын қамтамасыз етеді.

Әкімшілік заңнаманың жүйеге келтіру нормативтік материалдарды жинақтау арқылы жүзеге асырылатындығымен келіскен жән. Бірақ, бұл пікірге қарағанда, әңгіме тек әкімшілік құқықтың ішінде ғана емес, сонымен қатар, құқық салаларының арасында да құқықтық реттеу әрісін бөлу жайында болып отыр.

Бұл қатынастар әрісін кейде мемлекеттік басқару шеңберімен шектей алмайсын, бірақ көптеген адамдар оның шектелуін қалайды.

Біріншіден, басқару негізгі ұғым болғанымен және әкімшілік құқықтың тиісті нормалары басқару тәртібін қамтамасыз ететіндігіне қарамастан, мұндай жағдай (басқарылатындық) әмір тірлігінің басқа әрістеріне де тән. Екіншіден, ауытқушылық әрекетті әрқалай анықтауға және бағалауға болатындығын ескеру керек. Басқару тәртібін құқықтың әртүрлі салаларының нормаларымен қалпына келтіруге болады. Үшіншіден, іс-әрекетті түзету мақсатында әлеуметтік субъектілерге ықпал жасау институттық және институттық емес болуы мүмкін, ал іс-әрекетті қалыптастырудың соңғы сценарийінде атқарушы билік органдарының рәлі айқын байқалады.

Сол себепті, әкімшілік құқық, шын мәнінде, тек басқару құқығы ғана емес, сондықтан да әкімшілік құқық проблемаларын талдауды мемлекеттік басқару мәселелерін талдаумен ғана алмастыруға болмайды.

Әкімшілік нормалардың басқарудың сипатын анықтайтындығы сөзсіз. Мазмұны жағынан алғанда бұл басқару дегеніміз-басқарылатын жүйені іске қосу болып табылады, ал ол жүйеге, мына жағдайда, норма талаптарына (диспозицияларына) сәйкес келетін қоғамдық қатынастар, адамдардың әрекеттері мен мінез-құлқы жатады. Сонымен қатар, әкімшілік билікті авторитарлық ұйым ретінде қарастыра отырып норма императивтернің тек авторитарлық формаға ғана емес, сонымен қатар субъект әрекетін әздігінен қалыптастыратын нормаларға айналатындығын атап өткен жән (адамдар қауымдастығындағы қатынастарды реттеу мұқтаждығы бар).

Әдебиетте әкімшілік құқықтың мәнін қалыптастыратын қатынастарды топтастырудың негіздемелерін анықтауда алшақтық бар. Мысалы, Д.Н.Бахрах: 1) аппарат ішіндегі қатынастарды; 2) әкімшілік биліктің азаматтармен, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдармен өзара қатынастарын бөліп қарастырады.

Бұған дейін айтылғандай, ҚР-ның құқық жүйесінің ерекше саласы бар, оның негізгі мақсат-міндеті айырықша сипаты бар қоғамдық қатынастарды реттеу болып табылады. Бұл қатынастардың ерекшелігі сол, олар атқарушы билікті нақты жүзеге асыру аясында пайда болуы (тиісінше өзгертілуі және тоқтатылуы) мүмкін. Ал оларға реттеушілік ықпал жасау әзінің жиынтығы бойынша **әкімшілік құқықты** құрайтын құқықтық нормаларға жүктелген.

Солдай болғандықтан, аталған аядағы әр түрлі қоғамдық қатынастар ең жалпы түрде Қазақстан құқығының осы саласының пәнін құрайды деп айтуға болады. Әкімшілік құқықтың пәні туралы сұраққа неғұрлым нақты түрдегі жауапты оның жинақталған анықтамасынан табуға болады.

Әкімшілік құқық-құқықтық нормалардың жиынтығы, солардың көмегімен мемлекет атқарушы билікті нақты жүзеге асыруға байланысты және сол туралы пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттейді.

Бұл анықтама кейбір түсініктемелер беруді керек етеді, олар бірінші кезекте және әсіресе әкімшілік-құқықтық реттеу пәніне жататын қоғамдық қатынастардың мән-мағынасын анықтаумен байланысты.

Бұл ең маңызды жәйт, әйткені тек пән бойынша, яғни реттелінетін қоғамдық қатынастардың сипаты бойынша құқықтық салалар ажыратылады.

Олай болатын болса, әкімшілік құқықпен реттелінетін қоғамдық қатынастарға нелер тән?

Ең алдымен мынаны айту керек, олар мемлекеттік басқару аясында пайда болады, өзгертіледі және тоқтатылады. Бұған қарағанда бәрі түсінікті сияқты кәрінеді, әйткені бұл аяның шекарасы ҚР-ның барлық деңгейіндегі атқарушы билік жүйесінің (механизмінің) ұйымдастырылуы мен және жұмыс істеуімен, мемлекеттік-басқарушылық қызметті жүзеге асыру процесімен айқындалатындығы белгілі.

Бірақта әзірге мына бір жағдайды ғана сенімді түрде айтуға болады: біз ынта қойып отырған қоғамдық қатынастардың мемлекеттік басқарушылық қызметпен байланыстылығы оларды жинақтап басқарушылық қатынастар ретінде сипаттауға болатындай мүмкіндік береді. Бұл шындығында да солай. Бірақ олардың мәнін толық түсіну үшін бұл жеткіліксіз.

Бізге керегі мына сияқты басқарушылық сипаты бар қоғамдық қатынастар, олардың мемлекеттік-басқарушылық қызметпен тікелей байланыстылығы себепті оларда **мемлекеттік (жариялы) мүдде**, мемлекеттік басқарушылық ерік тікелей кәрініс табады. Соған сәйкес әкімшілік құқықтың пәнін анықтаған кезде атқарушы билік жүйесінің қызметімен тікелей байланысты болатын қатынастар басты назарда болуға тиіс. Ал мұндай

қызмет атқарушы билікті жүзеге асыру жөнінде барлық қажетті мүмкіндіктері мен өкілеттіктері бар арнайы субъектінің болуын болжайды. Сондықтан, мемлекеттік басқару аясының шегі ең алдымен **арнайы субъектілердің**-тиісті басқарушылық қатынастардың қатысушыларының бар болуымен айқындалады.

Әкімшілік құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастарға атқарушы-әкім етуші өкілеттіктер берілген субъектінің қатысуы әрқашанда алдын ала көзделеді. Бұлар атқарушы биліктің органдары сондай-ақ солардың атынан іс-әрекет ететін **лауазымды адамдар**.

Атқарушы орган өзінің **басқарушылық құзыретін** қай кезде нақты жүзеге асыратын болса, тек сонда ғана ол атқарушы биліктің шынайы субъектісі болып табылады. Басқаша айтқанда, мына жағдай еске алынып отыр, ол өзінің құзыретінің мазмұнын құрайтын заңдық биліктік өкілеттіктерін іске асырады. Ал мұндай құзырет оған нақ сол мемлекеттік басқарушылық қызметті жүзеге асыруға қабілетті болу үшін беріледі.

Мемлекеттік-басқарушылық қызмет өзінің негізгі кәріністері бойынша **ұйымдастырушылық немесе ұйымдастырушы** болып табылады. Бұл орайда ұйымдастыру деп қандай да болмасын бір жүйенің (тұтастай қоғамның, оның жекелеген элементтерінің, ұжымдардың, т.с.с) қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайларды жасау түсініледі.

Әкімшілік құқықтың мәніне мына қатынастарды жатқызуға болады: -атқарушы билік органдарының ұйымдастыруымен байланысты; -әкімшілік-билік өкілеттігін жүзеге асыру және әкімшілік-билік органдарының азаматтармен, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдармен өзара байланысы барысында туындайтын;

-әкімшілік-деликтік сипаттағы;

Әкімшілік құқықтың мәнін құрайтын қатынастармен салыстырғанда құқықтық реттеу әдістері реттеудің қандай да бір заңдық режимнің мәнін білдіреді, оның өзегі болып табылады.

Қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу әдісі деп әкімшілік құқық қатынасқа ықпал ететін тәсілдердің, құралдардың, амалдардың, жиынтығын түсінуіміз керек. Ол жиынтықты мыналар құрайды:

- A. Рұқсат ету -адамдардың өздерінің белсенді әрекетін жасауға құқық беру;
- B. Тыйым салу – белгілі бір әрекеттерді жасаудан тартынуын талап ету;
- C. Позитивтік міндеттеу-адамдарға олардың тиісті мінез-құлық көрсету міндетін жүктеу.

Жария мүдделерінің әрісінде өзіндік ерекшелік бар, ол қорыта келгенде реттеудің тәсілдерін, құралдарын және амалдарын таңдауға ықпал етеді. Императивтік реттеудің әдістерін таңдау жекелеген азаматтардың өзара түсінік арқылы басқалардың мүдделеріне деген ойын еркін білдіруін, мемлекет әкімшілігінің әкімшілік құқықтың ұжымдық және жеке субъектілерімен ынтымақтастығын қамтамасыз етуді көздейді.

Сонымен, Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы дегеніміз нормативтік-құқықтық актілерде, мемлекет мойындаған басқа құжаттарда бекітілген, әкімшілік құқық субъектілерінің рұқсат етілген заңды және заңсыз іс-әрекеттерінің мемлекеттік-биліктік критерийі болып табылатын әкімшілік құқықтық жалпыға міндетті нормалардың жүйесі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
3. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
4. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
5. Қазақстан Республикасының Әкімшілік кодексі.
6. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юр. Литература. 1975

7. Таранов А.А.Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы.Академиялық курс.Алматы.2003.

Тақырыбы: Мемлекеттік басқарудың қағидалары **2 апта, 1 сағат**

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Заңдылық қағидасы.
2. Демократизм қағидасы.
3. Теңдік пен әділеттік қағидалары.

Басқарушылық қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу мемлекеттік басқару аясындағы олардың қатысушыларының тиісті мінез құлқының шекарасын айқындайтын әкімшілік – құқықтық нормалардың кәмегімен жүзеге асырылады. Оларда әкімшілік құқықтың реттеушілік рәлі тікелей кәрініс табады. Әкімшілік құқықтық нормалар мемлекет тағайындайтын мінез құлықтың ережелері болып табылады, олардың мақсаты атқарушы билік механизмінің қызметі аясында пайда болатын, өзгертілетін және тоқтатылатын қоғамдық қатынастарды реттеу. Әкімшілік құқықтық нормалардың реттеушілік міндеті мынадан кәрініс табады, олар атқарушы билік органдарының, лауазымды адамдардың, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың, сондай ақ азаматтардың мемлекеттік басқару аясында жасайтын іс әрекеттері қашан және қандай шарттарды сақтаған жағдайларда заңдылықтың талаптарына дәл сәйкес болатынын белгілейді. Сонымен бірге әкімшілік құқықтық нормаларда қандай іс әрекеттерді жасауға болатындығы, қандайларынан бас тарту тиіс екендігі кәрсетіледі.Әкімшілік құқықтық нормаларда кез келген құқықтық нормаға тән болатын қасиеттер кәрініс табады. Соған сәйкес олар реттелетін қоғамдық қатынастардың қатысушыларының міндеттері мен құқықтарын, сондай ақ құқықтарды бұзған және міндеттерді орындамаған жағдайда олардың жауапкершілігін белгілейді. Әкімшілік құқықтық нормалар тек азаматтардың мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдарының реттелетін басқарушылық қатынастар аясындағы құқықтарын ғана емес, сонымен бірге атқарушы органдардың белгілі бір іс әрекеттерді жасауға тыйым салуды да, сондай ақ олардың қатынастың екінші тарабының құқықтарын елемеген үшін жауапкершілігін де қамтиды, олардың **заңдық кепілдіктерін** де бекітеді. Әкімшілік құқықтық нормалардың кәпшілігі атқарушы билік органдарына **арналады**.Әкімшілік құқықтық нормалардың ерекшеліктері туралы айтқанда, бірқатар өзге маңызды мән жайларды ескермеуге болмайды. Мысалы, олар тікелей атқарушы билікті жүзеге асыру процесінде және ерекше маңыздысы сол оның субъектілерінің өздерімен айтарлықтай жиі белгіленеді. Әкімшілік құқықтық нормалар өздеріне **қол сұғудан (олардың талаптарын орындамау немесе адал орындамау) қорғанудың өзіндік заңдық құралдарымен** қамтамасыз етілген.Бұл жерде, қағида бойынша соттан тысқары да болатын әкімшілік жауапкершілік еске алынып отыр.

Әкімшілік құқықтық нормалар кәптеген жағдайларда, құқықтың өзге салаларымен реттелетін қоғамдық қатынастардың тек қорғаушысы ретінде ғана емес, **реттеуші** рәлін атқара алады. Әкімшілік құқықтық нормалардың құрылымын алатын болсақ ол дәстүрдегідей: гипотеза, диспозиция және санкция. Әкімшілік құқықтық норманың гипотезасы заңдық айғақ түрінде болуы мүмкін.(мысалы, қызмет туралы контракт жасау, белгілі бір жасқа толу). Диспозицияда міндеттейтін, ерік беретін, тыйым салатын сипаты бар мінез құлық ережесінің әзі болады, соған сәйкес құқыққатынастың қатысушылары іс әрекет жасайды. Ал әкімшілік құқықтық норманың санкциясы әдетте жауапкершілік шарасын (әкімшілік немесе тәртіптік) немесе әкімшілік мәжбүрлеудің өзге шарасын

қарайды.(мысалы, адамды әкімшілік ұстау). Әкімшілік құқықтық нормада санкцияның болмауы да мүмкін.

Әкімшілік құқықтық нормалары әздерінің реттеушілік бағыттылығына және заңдық мазмұнына байланысты бірнеше топқа бөлінеді:

1. Заңдық биліктік нұсқамалардың мақсаттарына сәйкес келетін олардың екі түрін бөлуге заңды түрде басты орын беріледі. Олар материалдық және процессуалдық нормалар. **Материалдық** әкімшілік құқық нормалар реттелетін қоғамдық қатынастардың қатысушыларының міндеттерінің, құқықтарының кешенін, жауапкершілігін, яғни шындығында олардың **әкімшілік құқықтық мәртебесін** бекітеді. Әкімшілік құқықтың **процессуалдық** нормалары басқарушылық қатынастарға қатысушылардың оларға материалдық құқық нормаларымен бекітілген міндеттер мен құқықтарды іс жүзінде жүзеге асырудың тәртібін белгілейді. Бұл енді басқарушылық қатынастардың **динамикасы**.

2. Нақты **заңдық мазмұны** бойынша топтастыру. Ол практикада пайдаланылатын әкімшілік құқықтық реттеу әдістерінен туындаған: **міндеттейтін** белгілі бір іс әрекеттерді міндетті түрде жасауға заңдық биліктік нұсқама бар нормалар. Мысалы, мемлекеттік қызметшіні жұмысқа алғанда атқарушы органның басшысы бұйрық шығаруға міндетті. **Тыйым салатын** осы нормамен қаралған белгілі бір әрекеттерді жасауға тыйым салатын заңдық биліктік нұсқама бар нормалар. Бұған әкімшілік құқық бұзушылық құрамын қарайтын әкімшілік құқықтық нормалар жатады. **Уәкілеттік беретін** немесе ерік беретін яғни нормаларда қаралған шарттар шегінде өз қалауы бойынша іс әрекет жасау мүмкіндігі қаралған әкімшілік құқықтық нұсқамалар. **Ынталандыратын** (кәтермелейтін) яғни бұл сияқты нормаларда басқарушылық қатынастардың қатысушыларына олардың тиісті мінез құлқын қамтамасыз ету мақсатында материалдық немесе моральдық ықпал жасаудың тиісті құралдары бекітіледі.

Ұсынылатын нормалар, солардың көмегімен реттелетін қоғамдық қатынастардың қатысушыларына тиісті міндеттерді шешудің неғұрлым тиімді түрі ұсынылады. Бұл сияқты нормалар, әдетте бақылау қадағалау функцияларын жүзеге асыратын органдарға және олардың лауазымды адамдарына арналады.

3. Әкімшілік құқықтық нормалар кімдерге арналғандығы бойынша топталуы мүмкін: азаматтардың әкімшілік құқықтық мәртебесін, атқарушы билік органдарын ұйымдастыру мен қызметін, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайын, мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелердің қызмет атқаруының негіздерін, әр түрлі коммерциялық, оның ішінде жеке меншіктік құрылымдардың ұйымдастырылуы мен қызметін, қоғамдық бірлестіктердің әкімшілік құқықтық мәртебесін регламенттейтін нормаларды бөлуге болады. **Көлемі** бойынша мыналарға бөлуге болады: **жалпы болатын** мемлекеттік басқарудың барлық аялары мен салаларына күші болатын нормалар, бұлар Президенттің жарлықтарында және Үкіметтің қаулыларында болады. **Салааралық** мемлекеттік басқарушылық қызметтің қандай да бір жақтарын регламенттейтін нормалар, **Салалық** яғни салалық құзіретті атқарушы органдарға бекітілген аяның шегінде пайда болатын басқарушылық қатынастардың қандай да болмасын жақтарын регламенттейтін нормалар.

Әкімшілік құқықтық қатынас әкімшілік құқықтық нормамен реттелінген басқарушылық қоғамдық болып табылады, онда тараптар әкімшілік құқықтық нормамен белгіленген және кепілденген өзара байланысты құқықтық мен міндеттерді иеленушілер ретінде болады. Бұл құқықтық қатынастардың тараптары Қазақстанның азаматтары, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, қоғамдық бірлестіктер, мемлекеттік және мемлекеттік емес кәсіпорындар мен мекемелер, мемлекеттік қызметшілер, атқарушы билік органдары болуы мүмкін. Әкімшілік құқықтық қатынастар өзге құқықтық қатынастармен салыстырғанда **биліктік қатынастар**, олардың тараптарының заңдық тепетеңдігі болмайды. Олай болатын себебі әкімшілік құқықтық қатынас оған екінші тарапта болмайтын әкілеттіктері бар атқарушы биліктің тиісті әкілінің (атқарушы органның, лауазымды адамның) қатысуынсыз болуы мүмкін емес. Бұл белгі мемлекеттік басқарушылық қызметтің аса маңызды артықшылығымен айқындалған. Әкімшілік

құқықтық қатынастарда атқарушы билік кәрініс табады, олардың тараптарының бірі ретінде әрқашанда ерекше субъектісі болады. Бұл әкімшілік құқықтық нормалармен айқындалатын атқарушы органдар (лауазымды адамдар), осы нормалар атқарушы биліктің міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру үшін оларға қажет болатын биліктік әкілеттіктердің тиісті көлемін бекітіп береді. Тек осылардың қолында ғана билік бірыңғай басқарушылық ерік түрінде шоғырланады, сөйтіп оларды бір мезгілде басқа тарапқа қатысты жәнінде басым болатын жағдайға келтіреді. Сондықтан әкімшілік құқықтық қатынастың айрықша субъективтік кәрінісі бар, яғни онда басқа тарапқа арналатын тиісті ерік білдірушіліктерді тұжырымдайтын субъектісі болады. Шындығында мұның бәрі мынаны білдіреді, әкімшілік құқықтық қатынастарда мемлекеттің еркі мен мүддесі, басқа сөзбен айтқанда жариялы құқықтық, яғни, мемлекеттік мүде тура және тікелей кәрініс табады. Әкімшілік құқықтық қатынастар мемлекеттің басқарушылық мақсаттары мен міндеттерін қамтамасыз етумен тікелей байланысты. Бұл қатынастардың да барлық өзге құқықтық қатынастар сияқты әзінің объектісі болады, оны түсіну мемлекеттік басқарушылық қызметтің мән мағыналық ерекшеліктерімен байланысты, атап айтқанда, басқару әрқашанда еріктің бірінің біріне бағыныштылығын болжайды. Іс жүзінде, бұл бірлескен қызметтің қатысушыларының ретін бірыңғай басқарушы ерікке бағындыруын білдіреді. Бір жағынан басқару субъектісінің беділі немесе үстем болатын еркі, ал екінші жағынан, реттелетін басқарушылық қатынастарға барлық өзге қатысушыларының еркін соған бағындыру, осы себептен де бұл қатынастардың биліктік сипаты сонымен бірге билік басқарушылық процестерді еріктілікпен реттеудің құралы болып табылады. Бірақ бұл процестерге еркі мен сана сезімдері бар адамдар қатысады, нақ солар әкімшілік құқықтық нормалармен міндеттелген белгілі бір іс әрекеттерді жасайды неесе олардан бас тартады. Ал осыдан келіп, шығатыны, әкімшілік құқықтық қатынастардың объектісі атқарушы билікті жүзеге асыру аясындағы басқарылатындардың еркі, сана сезімі және солар арқылы болатын мінез құлқы болып табылады. Әкімшілік құқықтық қатынас әзінің мәні бойынша басқарушылық бола отырып, оның пайда болуы, өзгертілуі немесе тоқтатылуы үшін кең аясы бар. Бұл мемлекеттік басқару аясы, оның ұғымы, шегі бұрын да, қазіргі кезеңде де атқарушы билікті іске асыру жәніндегі практикалық қызметтің көлемімен және бағыттылығымен анықталады. Тағы бір ерекшелігі, екінші тараптың тілегіне немесе келісіміне қарамастан да пайда болуы мүмкін. Әкімшілік құқықтық қатынастардың тараптарының арасында әр түрлі даулар болуы мүмкін. Мысалы азамат атқарушы органдардың әзі жәнінде жасаған іс әрекеттерімен келіспеуі мүмкін, заңды тұлғалар да олардың іс әрекеттерімен дауласуы мүмкін. Бұл сияқты дауларды шешу, әдетте, **әкімшілік**, яғни **соттан тысқары** тәртіппен жүзеге асырылады. Бұлай шешу әкілетті атқарушы органның даудың мәселесі бойынша біржақты заңдық биліктік шешім қабылдаудан кәрініс табады. Даудың мәселесі көпшілігінде дауласатын басқарушылық іс әрекеттердің немесе шешімдердің заңдылығы болып табылады. Қолданылып жүрген заңнамалар әкімшілік құқықтық даулардың не дербес (мысалы, ҚРсы Конституциясының 13-б. 2-т. негізінде шағымдану), не баламалы (әкімшілік жазалар тағайындау туралы қаулыларға шағымдану жоғары тұрған атқарушы органға да, сондай ақ сотқа да шағым беруге болады) ретінде қарау мен шешудің сот тәртібін қараған. Сонымен, әкімшілік құқықтық қатынастар тараптарының арасындағы әкімшілік құқықтық даулар көпшілігінде атқарушы биліктің әкілетті субъектілерінің әздеріне тиісті заңдық биліктік әкілеттіктерін жүзеге асыру жолымен шешіледі. Әкімшілік құқықтық қатынастар тараптары әкімшілік құқықтық нормалардың талаптарын бұзған үшін жауапкершілікте болады. Бірақ азаматтық құқықтық қатынастарға тән болатын бірі бірінің алдында емес. Кінәлі тарап уәкілетті атқарушы органның алдында жауапты болады. осындай тәртіппен, мысалы, тәртіптік және әкімшілік жауапкершілік пайда болады. Заңда қаралған жағдайларда жауапкершілік сот тәртібімен де болуы мүмкін. Мысалы, бірқатар әкімшілік құқық бұзушылықтар жасаған үшін. Сонымен әкімшілік құқықтық қатынас тарабының жауапкершілігі мемлекет алдында оның тиісті органдары, атқарушы орган не сот, арқылы пайда болады. мұндай тәртіп мынаған

байланысты, әкімшілік құқықтық нормаларды бұзу жариялық құқықтық мүдделерге қол сұғады, оларды, қашанда белгілі, тек мемлекеттік органдар ғана білдіруге қабілетті. Әкімшілік құқықтық қатынастар пайда болу, өзгертілу немесе тоқтатылу үшін әкімшілік құқықтық нормалармен қаралған шарттардың болуы талап етіледі. Бұлар **заңдық айғақтар**, яғни мән жайлар, әкімшілік құқықтық норма тиісті тараптардың арасында нақты құқықтық қатынастардың пайда болуын солармен байланыстырады. Әкімшілік құқықта заңдық айғақтарды **еріктілік** белгісі бойынша әрекетке және оқиғаға бәледі. **Іс әрекет-** әкімшілік құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі бар қандай да бір субъектінің белсенділікпен ерік білдіруінің нәтижесі. Олар заңды және заңсыз болулары мүмкін. **Заңды іс әрекеттер** әкімшілік құқықтық нормалармен белгіленген мінез құлықтың ережелеріне толығынан сәйкес келеді. Олар **заңды қылықтарға** және **заңды актілерге** бөлінеді. Заңдық айғаққа-заңды іс әрекетке мына жағдай мысал бола алады: азаматтың кәсіпкерлік ретінде тіркелі үшін қажетті құжаттарды беру, бұл азамат пен тіркеу жүргізетін әділет органының арасында нақты әкімшілік құқықтық қатынастар туғызуға келтіреді.

Заңдық айғақтар заңды іс әрекеттер болып атқарушы билік органдары шығаратын жеке дара құқықтық актілері де табылады. Бұл сияқты актілер, мысалы, әкімшілік жаза қолдану туралы қаулы, ол атқарушылық іс жүргізу үшін негіз болады, мемлекеттік қызметтік қатынастарды өзгерту үшін негіз болатын мемлекеттік қызметшіні басқа лауазымға ауыстыру туралы бұйрық. Мына сияқты жеке дара құқықтық акт, мысалы, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі тоқтату жәніндегі қаулы құқық тоқтататын заңдық айғақ болып табылады. Заңдық айғақтар – **заңсыз іс әрекеттер** әкімшілік құқықтық нормалардың талаптарына сай келмейді, оларды бұзады. Бұл мемлекеттік басқару аясы үшін неғұрлым аса тән болатын тәртіптік теріс қылық немесе әкімшілік құқық бұзушылық. Олар әкімшілік юрисдикциялық құқықтық қатынастардың пайда болуына кедергі келтіреді. Сондай ақ **әрекетсіздік** те заңсыз болуы мүмкін. **Оқиғалар** – бұл адамның еркіне байланысты құбылыстар, мысалы, әлім, табиғи апат.

Әкімшілік құқықтық қатынастар әзінің сипаты, мазмұны және бағыттылығы бойынша әр түрлі болады. Оларға тән заңдық биліктік элемент те әртүрлі кәрініс табады. Осыларды ескере отырып, әкімшілік құқық ғылымы тұжырымдаған кейбір белгілер бойынша оларды **түрлеп топтастыруға** болады, бұл орайда ең алдымен **басқарушылық байланыстардың сипатын** анықтау ерекше маңызды. Осы тұрғыдан мыналарды бөлуге болады:

1. **Атқарушы биліктің мән мағынасын тікелей көрсететін** қатынастар, бұндай қатынастардың шегінде атқарушы биліктің тиісті субъектісі осы қатынастардың басқарылатын қатысушыларының мінез құлқына тікелей реттеушілік ықпал жасауды жүзеге асырады.
2. **Тікелей басқарушылық ықпал жасау шегінен тысқары қалыптасатын**, бірақ оны жүзеге асырумен байланысты қатынастар. Олардың бірінші – әкімшілік құқықтық қатынастардың негізгі түріне қатысты алғанда кәмекші маңызы бар. Шындығында бұл жерде негізгі және негізгі емес басқарушылық байланыстар туралы айтылып отыр, яғни, сатылас және деңгейлес қатынастар. Оларды бұлай бөлудің негізіне олардың қатысушыларының өзара қарым қатынасының заңдық сипаты алынған. **Сатылас** әкімшілік құқықтық қатынастар негізінен мемлекеттік басқару аясына тән, әйткені әкімшілік құқықтық реттеудің мазмұнын, сондай ақ мемлекеттік басқарушылық қызметке тән басқарушылық байланыстарды ең толық дәрежеде білдіреді. Олардың мәні мынада : қатынастың бір тарабында, оның өзге тарабында болмайтын, заңдық биліктік әкілеттіктер болады. Сатылас әкімшілік құқықтық қатынастардың барлық түрлерінде басқарушылық байланыстардың басты белгісі, яғни тараптардың заңды түрдегі теңсіздігі айқын кәрініс табады. Сатылас әкімшілік құқықтық қатынастар тараптарының заңды түрдегі теңсіздігі әзінің кәрінісін бір тараптың өзге тарапқа заңды түрде тәуелділігінен табады, яғни бір тараптың өзге тарапқа бағындырылуын болжайды. Сонымен сатылас әкімшілік құқықтық қатынастар үшін олардың шеңберінде тікелей басқарушылық ықпал жасауды жүзеге асыру

және бір тараптың, яғни мемлекеттік басқарушылық қызмет субъектісінің заңды түрде кәрініс тапқан еркінің басым болатын маңызы тән. **Деңгейлес** әкімшілік құқықтық қатынастар деп тек тараптары шындығында және заңды түрде тең құқылы болатын қатынастар ғана түсініледі, яғни оларда бір тараптың екінше тарапқа міндетті болатын заңдық биліктік әмірі болмайды. Нақты қатынасты деңгейлес деп тану үшін мынадай маңызды мән жайларды ескеру керек. Ең алдымен қатынастың бір тарабының басқасына қандай да болмасын нысанда заңды түрдегі тәуелділігі болмауы тиіс. Сонымен, бұндай қатынастарда бір тараптың екінші тарапқа арналған ерік білдірулерінің қандай да болмасын заңдық биліктік кәрінісі міндетті түрде болмауға тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Баянов. Е. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқығы.
3. Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
4. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Алматы. 1995
6. «Әкімшілік процедуралар туралы» Қазақстан Республикасының 27 қараша 2000 жылғы № 107-11 Заңы.

Тақырыбы: Мемлекеттік басқарудың функционалдық және ұйымдастырушылық құрылымы.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Президент мемлекет басшысы ретінде. ҚР-ның Президентінің әкімшілік-құқықтық мәртебесі.
2. Атқарушы билік органдарының түсінігі мен құқықтық мәртебесі. Атқарушы билік органдарының жүйесінің құрылуының қағидалары. Атқарушы билік органдарының құрылымы мен түрлері.
3. Президенттің Үкіметке, орталық атқарушы билік органдарына және жергілікті атқарушы билік органдарына қатысты өкілеттіктері.

Атқарушы билік органы – мемлекеттік биліктің атқарушы билік тармағын жүзеге асыратын негізгі субъект. Онсыз мемлекеттік басқарушылық қызметті жүзеге асыру, әкімшілік құқықтық қатынастардың пайда болуы мүмкін емес.

Атқарушы билік органы деп билікті бәлу принципіне сәйкес мемлекеттің тапсыруымен қоғамның шаруашылық, әлеуметтік-мәдениет және әкімшілік саяси әмірінің әр түрлі салаларында атқарушы әкім етуші қызметті нақты жүзеге асыратын мемлекеттік биліктік механизмінің буыны түсініледі.

Атқарушы билік органы заң шығарушы және сот билігі органдарымен қатар мемлекеттік аппараттың жеке буыны болып табылады. Яғни ол мемлекеттік орган ретінде мемлекеттік басқару мен бақылауды атқаруға уәкілдік берілген, заңнамалармен белгіленген тәртіппен құрылатын мемлекеттік мекеме. Атқарушы билік органдарына берілетін мемлекеттік биліктік сипаты бар өкілеттіктердің мәні олардың мынадай құқығынан кәрініс табады: мемлекеттің атынан заңды түрде міндетті болатын құқықтық актілер шығаратын құқығынан, құқықтық актілермен белгіленетін талаптар мен ережелердің сақталуына мемлекет атынан байқау жасауды жүзеге асыру құқығынан, заңды түрде міндетті болатын актілердің талаптарын орындауды қамтамасыз ету және әзінің сипаты бойынша

мемлекеттік мәні бар иландыру, түсіндіру, кәтермелеу сияқты шараларды, ал қажет болған жағдайда мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану жолымен оларды бұзушылықтан қорғау құқығынан кәрініс табады. Атқарушы билік органдары әздерінің мемлекеттік биліктік әкілеттіктерін тек қана мемлекеттік басқарушылық қызметтің мақсаты үшін пайдаланылады.

Атқарушы билік органдары әздерінің қызметін заңға тәуелді негізде атқарады. Мұның мәні мынада заң – мемлекеттік басқарушылық қызметтің негізгі базасы, оның субъектілері осы аталған мемлекеттік органдар. Республикалық та, сондай ақ аймақтық та деңгейлерде болатын атқарушы билік органдары мемлекеттік әкімшіліктің бірыңғай жүйесін құрады. Бұл жүйенің шегінде оның әрбір буынының, яғни атқарушы биліктің нақты органының қажетті **жеделдік дербестігі** болады. Атқарушы билік органдарының біріне бірі бағынышты құрылымдық бәлімшелерін құруды болжайтын ұйымдық құрылымы, яғни ішкі құрылысы болады. Атқарушы биліктің әрбір органының белгілі бір аумақтық немесе мемлекеттік басқарушылық қызмет мәселесінің кәлемі болады. Бұл органдар тек мемлекеттік бюджеттен ғана қаржыландырылады және заңды тұлға болып табылады, яғни азаматтық құқық қабілеттілігі болады.

Қағидаттар - атқарушы билік органдарын ұйымдастыру мен қызметінің аса маңызды саяси құқықтық және ұйымдастыру құқықтық негіздері. Олардың негізгілері заңдарда бекітіледі.

Заңдылық атқарушы билік органдары қызметінің қағидаты ретінде осы органдар жүзеге асыратын мемлекеттік басқарушылық қызметінің заңға тәуелділігінен тікелей туындайды. Оның тікелей кәрінісі Конституцияның, заңдардың, Президенттің жарлықтарының атқарушы билік органдары шығаратын кез келген құқықтық актілерінен жоғары тұратындығы; мемлекеттік басқарушылық қызметтің барлық деңгейлерінде және әрбір лауазымды адамның заңнамалардың талаптарын қатал сақтау міндеті, басқарушылық қатынастардың барлық қатысушыларының қолданылып жүрген заңнамаларымен тағайындалған құқықтары мен заңды мүдделерін мемлекеттік басқарушылық құралдармен сақтау, жүзеге асыру мен қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Заңдылықты сақтау бұл атқарушы билік органдары қызметінің тиімділігінің, нәтижелілігінің басты шарты.

Конституцияның бекітілген **халық билігі қағидаты** мемлекеттік биліктің бірден бір бастауы халық болып табылады дегеннен кәрініс табады, ол өз билігін тікелей, сондай ақ мемлекеттік билік органдары, оның ішінде атқарушы билік органдары арқылы жүзеге асырады.

Конституцияның үшінші бабы, тәртінші тармағында бекітілген **біртұтас билікті бөлу және өзара тежемелік әрі тепе теңдік қағидат** мемлекеттік биліктік үш тармағы – заң шығарушы, атқарушы және сот билігі болатындығын және олардың дербестіктерін білдіреді.

Атқарушы билік органдарын ұйымдастыру мен қызметінде **алқалық және жеке дара басшылықты дұрыс үйлестіру қағидаты** мемлекеттік басқару қызметінің негізгі мәселелерін шешкен кезде ұымдық пікірді ескеруді қамтамасыз етеді. Осы мақсатпен тиісті атқарушы билік органдарының жанынан құрылатын әр түрлі консультативті, үйлестіру, ақылдасу кеңестері, комиссиялар, комитеттер және басқалар жүйесі кеңінен практикаға енгізілуде.

Әрбір лауазымды адам мен мемлекеттік қызметшінің әзіне тапсырылған жұмыстың бәлігі үшін **жеке жауапкершілігі** қағидатын сақтаудың маңыздылығы арта түсуде. Бұл қағидат атқарушы билік органдары туралы ережелерде, «Мемлекеттік қызмет туралы» заңда, тәртпін туралы жарғылар мен лауазымдық нұсқаулықтарда бекітіледі. Заңнамаларға сәйкес орталық және жергілікті атқарушы билік органдарының басшылары әздері басшылық ететін органдардағы атқарушылық тәртпіннің жағдайы үшін дербес жауаптылықта болады.

Атқарушы билік органдары жұмысының **жариялылық қағидаты** әздерінің жұмысының, оның ішінде нормативтік құқықтық актілердің неғұрлым маңызды

нәтижелерін бұқаралық ақпарат құралдары арқылы кеңінен жариялап отыруды, жұртшылықтың назарына жеткізіп отыруды болжайды.

Жеке адам құқықтарының басымдығы мен кепілдендірілгендік қағидаты Қазақстан заңнамалары мен әкімшілік практикасы үшін жаңалық болып табылады. Қазақстанда кәзделіп отырған құқықтық мемлекет құру мынамен сипатталады, жеке адамның құқықтары ең қымбат қазына болып табылады, ал барлық мемлекеттік органдар, оның ішінде атқарушы билік органдары да азаматтардың алдында жауапты. Азаматтардың құқықтары мемлекет органдарының, лауазымды адамдар мен билік әкілдерінің кез келген зорлық зомбылығынан сенімді қорғалуға тиіс.

Атқарушы билік органдарының жүйесіне **орталықтандару қағидаты**, яғни төменгі тұрған органдардың жоғарғы тұрған органдарға бағыныштылығы тән. Ол атқарушы биліктің әрбір органының әкілеттіктерінің кәлемін заңнамалармен айқындап белгілеген кезде осы жүйенің тұтастығынан туындайды.

Атқарушы билік органдары әзінің қызметінің мазмұны мен нақты бағыты бойынша айырылысады. Оларды мынадай түрлерге топтастыруға болады:

1. **Қызметінің аумақтық көлемі** бойынша: **республикалық және жергілікті** атқарушы билік органдарын бәлуге болады.
2. **Қүзіретінің көлемі мен сипатына қарай** мынадай атқарушы билік органдары бар:
 - **жалпы құзіретті**, яғни, мемлекеттік басқарушылық қызметтің бәріне немесе кәпшілік учаскелеріне таратылатын функциялар мен әкілеттіктерді жүзеге асыратын органдар. (Үкімет, әкімдіктер);
 - **салалық құзіретті**, функциялары мен әкілеттіктерін әздеріне тапсырылған басқару салаларының шегінде жүзеге асыратын органдар. (министрліктер, комитеттер);
 - **салааралық құзіретті**, барлық немесе бірнеше салалық жүйелер үшін ортақ болатын әздерінің қарауына жатқызылған арнайы мәселелер бойынша әкілеттіктер жүзеге асыратын органдар;
 - **аралас құзіретті**, әзінің әкілеттіктерін әрі салалық, әрі салааралық кәлемде жүзеге асыратын органдар.
3. **Құру тәртібi мен тәсілі** бойынша :
 - a. мемлекет басшысы құратын, мысалы, ҚРның Президенті ҚР Үкіметін, министрліктерін құрады.
 - b. атқарушы билік органдарының әздері құратындары.
 - c. жекелеген жағдайларда сайлау тәсілі қолданылады.
4. **Ведомстволық қарасты мәселелерді шешу тәртібi** бойынша :
 - a. құзіретінің негізгі мәселелерін алқалы негізде, оның құрамына кіретін адамдардың кәпшілік даусымен шешетін алқалы органдар. Мысалы Үкімет.
 - b. құзіретінің негізгі мәселелерін басшылары шешетін жеке дара басшылық органдары, мысалы, министрліктер, агенттіктер.
5. **Ұйымдастыру құқықтық нысандары** бойынша ажыратылатын органдар, олар әздерінің кәрінісін ең алдымен әздерінің атауларынан табады.

Атқарушы билік органдарының жүйесі деп біріне бірі бағынышты органдардың әз араларында құзіретін бәлу негізінде олардың арасындағы тік байланыс түсініледі.

Қазіргі кезде атқарушы билік органдарының жүйесі мыналардан тұрады: ҚР-ның Үкіметі, ҚР-ның министрліктері, ҚР-ның агенттіктері, ҚР-ның министрліктерінің комитеттері, әкімдіктер, әкімдер, әзге органдар.

ҚР-ның Үкіметі ҚРсы мемлекеттік билігінің жоғарғы атқарушы органы, оның құқықтық жағдайы ҚРсы Конституциясымен (64-70 баптар); «ҚР Үкіметі туралы» 1995 ж. 18желтоқсандағы Конституциялық заңмен белгіленген. ҚР-ның Үкіметі ҚР да атқарушы биліктің біртұтас жүйесін басқаратын алқалы орган. ҚР-ның Премьер министрі, оның орынбасарлары, министрлер, Премьер-министр Кеңесінің басшысы Үкімет мүшелері болып табылады, Президент Конституцияда қаралған тәртiппен Премьер-министрді

тағайындайды. Премьер-министр әзі тағайындалғаннан кейін он күн мерзімде **Үкіметтің** құрылымы мен құрамы туралы Президентке ұсыныс енгізеді. Үкіметтің құрылымын министрліктер және өзге де орталық атқарушы органдар құрайды.

ҚР-ның Үкіметі атқарушы билік органдарының қызметіне басшылық жасайды және олардың жұмысына бақылау жасауды жүзеге асырады. Республика деңгейіндегі атқарушы билік органдары Үкіметке бағынышты және оның алдында жауап береді. Үкімет өз құзіретіне жататын мәселелер бойынша ұсынсытарды талдап жасау үшін **Үкімет** жанындағы комиссиялар, кеңестер мен консультативтік кеңесші органдар құруға және таратуға құқылы. ҚР сы Үкіметінің әкілеттіктері еліміздің әлеуметтік экономикалық өмірінің әртүрлі аяларында неғұрлым айқын кәрініс табады. Мысалы, Үкіметтің экономика аясында, бюджет, қаржы, несие, ақша саясаты аясында, әлеуметтік аяда, ғылым, білім және мәдениет аясында, табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау аясында, заңдылықты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қылмыспен күресті қамтамасыз ету аясында сыртқы саясат пен халықаралық қатынастар аясында әкілеттіктері бар.

ҚР-ның министрлігі тиісті мемлекеттік басқару саласына басшылықты, заңдармен кәзделген шекте салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын Республиканың орталық атқарушы органы болып табылады. Қазіргі кезеңде Қазақстанда он алты министрлік бар. Олар: Индустрия және сауда; Энергетика және минералдық ресурстар; Кәлік және коммуникация; Ауыл шаруашылығы; Қоршаған ортаны қорғау; Экономика және бюджеттік жоспарлау; Қаржы; Білім және ғылым; Денсаулық сақтау; Мәдениет және ақпарат; Туризм және спорт; Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау; Қорғаныс; Сыртқы істер; Ішкі істер; Әділет министрлігі; Министрлік және оның органдары мен ведомстволық бағыныстағы кәсіпорындары, мекемелері және өзге де ұйымдары министрліктің бірыңғай жүйесін құрайды. Министрлікті ҚР-сы Президенті қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын Министр басқарады. Министрдің оның ұсынуы бойынша ҚР-ның Үкіметі қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын орынбасарлары болады. Министр Министрліктің жұмысын ұйымдастырады және оған басшылық жасайды, министрлікке жүктелген міндеттердің орындалуы және оның өз функцияларын жүзеге асыруы үшін дербес жауап береді. Министрліктің күрделі проблемалық мәселелерін қарау мақсатында оларда ғылыми техникалық кеңестер құрылуы мүмкін.

ҚР-ның агенттіктері. Республика Премьер-министрінің ұсынысы бойынша ҚР-сы Президенті құратын ҚР-ның агенттігі Үкіметтің құрамына кірмейтін орталық атқарушы орган болып табылады. Агенттік тиісті мемлекеттік басқару саласында басшылықты, сондай ақ заңдарда белгіленген шектерде салааралық үйлестіруді және өзге де арнайы атқару және рұқсат беру міндеттерін жүзеге асырады. Бұлардың министрліктерден басты айырмашылығы, біріншіден, олардың Үкіметтің құрамына кірмейтіндігі және, екіншіден, олардың арнайы атқару және рұқсат беру міндеттерін жүзеге асыру болып табылады. Агенттік мемлекеттік мекеменің ұйымдастырушылық құқықтық нысанындағы заңды тұлға болып табылады, оның өз атауы, мемлекеттік тілде жазылған мәрі мен мәртаңбалары, белгіленген үлгідегі бланкілері болады. Агенттікті ҚР-сы Үкіметі қызмеке тағайындайтын және қызметтен босататын Тәраға басқарады.

Орталық атқарушы органның ведомствосы. Республиканың орталық атқарушы органының Комитеті ведомство болып табылады. Олар министрліктің құрылымдық бәлімшелері ретінде бекітілгендіктен, комитеттер министрліктердің құрамына кіреді. Ведомствоны тиісті орталық атқарушы орган басшысының ұсынуымен ҚР-сының Үкіметі құрады, қайта ұйымдастырады, таратады. Ведомствоның құрылымы, негізгі міндеті мен құзіреті және басқа мемлекеттік органдармен өзара іс қимылының тәртібі, әрбір Комитет туралы ҚР-ның Үкіметі бекіткен Ережеде айқындалады. Бұл Ереже Комитеттің құрылтай құжаты болып табылады. Ведомствоның аумақтық бәлімшелері болуы мүмкін. Комитетті тиісті министрдің ұсынуы бойынша ҚР сының Үкіметі

тағайындайтын және қызметтен босататын тәраға басқарады. Оның міндеттері мен әкілеттіктері Комитет туралы Ережеде белгіленеді.

Жергілікті атқарушы билік органдары. ҚР-сы Конституциясының 8бөлімінің нормалары бойынша тиісті аумақтағы істің жай күйіне жауапты жергілікті әкілді және атқарушы органдар жергілікті мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады. Жергілікті атқарушы органдар ҚР-ның атқарушы органдарының бірыңғай жүйесіне кіреді, тиісті аумақтың мүддесі мен даму қажеттілігін ұштастыра отырып, атқарушы биліктің жалпы мемлекеттік саясатын жүргізуді қамтамасыз етеді.

Облыстың, ауданның әкімі басқаратын өз құзіреті шегінде тиісті аумақта жергілікті мемлекеттік басқаруды жүзеге асыратын алқалы атқарушы орган әкімдік болып табылады. Әкімдікті әкім орынбасарларынан, әкім аппаратының басшысынан, жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың бірінші басшыларынан тиісті аумақтың әкімі құрады. Әкімдік тиісті аумақтық облыстық, аудандық, мәслихаттың алдында өзіне жүктелген міндеттерді іске асыру үшін жауап береді. Әкімдік ҚР Конституциясы, заңдары, Президенті мен Үкіметінің актілері, өзге де нормативтік актілер негізінде және оларды орындау мақсатында қаулылар шығарады. Әкімдіктің қаулысына әкім қол қояды. Әкім – Президент пен Үкіметтің жергілікті атқарушы органды басқаратын және тиісті аумақта мемлекеттік саясаттың жүргізілуін, Республиканың орталық атқарушы органдарының барлық аумақтық бөлімшелерінің үйлесімді қызмет істеуін, тиісті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдарға басшылықты қамтамасыз ететін, ҚР-ның заңдарына сәйкес мемлекеттік басқару әкілеттігі берілген, тиісті аумақтың әлеуметтік экономикалық дамуының жай күйіне жауапты әкіл болып табылады. Облыс әкімін Премьер-Министрдің ұсынуы бойынша ҚР-ның Президенті қызметке тағайындайды. Оны қызметтен Президент босатады. Аудан, Республикалық маңызы бар қаладағы аудан, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімдері ҚР Президенті белгілейтін тәртіпте қызметке тағайындалады немесе сайланады. Президент белгілеген тәртіпте олар қызметтен босатылады және өз әкілетігін тоқтатады. Әкім нормативтік құқықтық сипаттағы шешімдер және әкімшілік басқарушылық, жедел және дербес сипаттағы мәселелер бойынша әкімдер шығарады. Әкімдіктің және әкімнің өз құзіреті шегінде қабылдаған актілерінің тиісті әкімшілік аумақтық бөліністің бүкіл аумағында міндетті күші болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, № 213-1, «Құқықтық нормативтік актілер туралы» Қазақстан Республикасының 6 наурыз 2002 жылғы № 298-11 Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР-ның Заңы.
3. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
4. Братусь С.К. Юридическая ответственность и законность. М., 1976.

Тақырыбы: Мемлекеттік басқарудың әдістері: мәні және классификациясы

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Қазақстан Республикасының Үкіметінің құқықтық мәртебесі. ҚР-ның Үкіметінің құрамы және құрылымы. Үкімет қызметінің регламенттенуі.
2. Атқарушы билік органдарына қатысты Үкіметтің өкілеттіктері. Үкімет пен Парламенттің ара-қатынасты. ҚР Үкіметінің өкілеттігі. Үкіметтің жауаптылығы.

3. Үкімет мүшелерінің құқықтық мәртебесі. Үкімет мүшелерінің жауаптылығы. Үкіметтің актілері.

Қазақстан Республикасының Үкіметі – Қазақстан Республикасы мемлекеттік билігінің жоғарғы атқарушы органы. Оның құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Конституциясымен (64-70-баптар), «ҚР-ның Үкіметі туралы» 1995 жылғы 18 желтоқсандағы Конституциялық заңмен, оған өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы 1997 жылғы 24 ақпандағы және 1999 жылғы 6 мамырдағы Конституциялық заңдармен белгіленген.

ҚР-ның Үкіметі – ҚР-да атқарушы биліктің біртұтас жүйесін басқаратын алқалы орган. ҚР-ның Премьер-министрі, оның орынбасарлары, министрлер және Премьер-министр Кеңесінің басшысы Үкімет мүшелері болып табылады. ҚР-сы Президенті өз қалауы бойынша Үкіметтің құрамына республикалық атқарушы билік органдарының өзге де басшыларын енгізуі мүмкін. ҚР-сы Президенті ҚР-ның Конституциясында қаралған тәртіппен ҚР-ның Премьер-министрін тағайындайды. Оны қызметінен босатуды Премьер-министрдің орнынан түсетіні туралы арызы бойынша немесе ол өз әкілеттіктерін орындай алмайтын жағдайда Президент жүзеге асырады. Премьер-министрдің орнынан түсуін Президенттің қабылдауы немесе оны қызметінен босатуы бүкіл Үкіметтің әкілеттігі тоқтатылғанын білдіреді. Премьер-министр өзі тағайындалғаннан кейін он күн мерзімде Үкіметтің құрылымы мен құрамы туралы Президентке ұсыныс енгізеді. Үкіметтің құрылымын министрліктер және өзге де орталық атқарушы органдар құрайды. Үкіметтің құрамына Үкімет мүшелері Республиканың Премьерминистрі, оның орынбасарлары, министрлер және республиканың өзге де лауазымды адамдары кіреді. Президент Премьер-министрдің ұсынуымен Премьер-министрдің орынбасарлары мен министрлерді қызметке тағайындайды және қызметтен босатады. Жоғарыда аталған Президенттің 2005 жылғы 4 мамырдағы жарлығымен элеуметтік-экономикалық блок министрлерін олардың кандидатураларын Парламент Мәжілісі мен Сенатының бейіндік комитеттерінде алдын ала талқылағаннан кейін тағайындау тәжірибеге енгізілетін болды.

ҚР-ның Үкіметі атқарушы билік органдарының қызметіне басшылық жасайды және олардың жұмысына бақылау жасауды жүзеге асырады. Республика деңгейіндегі атқарушы билік органдары Үкіметке бағынышты және оның алдында жауап береді.

Республика Үкіметі оның құрамына кірмейтін министрліктердің және басқа орталық атқарушы органдардың қызметіне басшылық жасауды жүзеге асырады, олардың заңдарды, Республика Президенті мен Үкіметінің актілерін орындауын қамтамасыз етеді. Үкімет министрліктердің және өзге де орталық атқарушы органдар басшыларының ұсынуы бойынша министрліктер мен өзге де атқарушы органдар туралы ережелерді, сондай-ақ олардың аумақтық органдарының және оларға ведомстволық бағыныстағы мемлекеттік мекемелердің штат санының лимиттерін бекітеді; министрліктердің орынбасарларын, Үкімет құрамына енбейтін орталық атқарушы органдардың басшылары мен олардың орынбасарларын, республика ведомстволарының басшыларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; республиканың министрліктері, өзге де орталық және жергілікті атқарушы органдары актілерінің қолданылуын толық не бір бөлігінде жоюға не тоқтата тұруға құқылы.

Үкімет өзінің құзіретіне жататын мәселелер бойынша ұсыныстарды талдап жасау үшін **Үкімет жанындағы комиссиялар, кеңестер мен консультативтік-кеңесші органдар** құруға және таратуға құқылы.

Консультативтік-кеңесші органдарды Премьер-министр, оның орынбасарлары, Үкімет мүшелері басқарады. Бұл органдарды шешімдері ұсынымдық сипатта болады. Бұл консультативтік – кеңесші органдар мен Үкіметтің шешімі бойынша құрылатын жұмыс топтарын құру тәртібі, қызметі мен таратылуы ҚР-сы Үкіметінің 1999 жылғы 16-наурыздағы қаулысымен бекітілген Нұсқаулықпен реттеледі.

Қазақстан Республикасының Үкіметі әзінің күнделікті қызметінде әр түрлі әкілеттіктерді жүзеге асырады. Оның жалпы әкілеттіктерінің ішінде: Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатын жүзеге асыруды ұйымдастыру; әлеуметтік-экономикалық аядағы реттеу; мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу және оларды жүзеге асыруды қамтамасыз ету; әзіне берілген заң шығару бастамасы құқығын іске асыру бар.

ҚР-сы Үкіметінің әкілеттіктері еліміздің әлеуметтік-экономикалық әмірінің әр түрлі аяларында неғұрлым айқын кәрініс табады.

Мысалы, **экономика аясында** Үкімет мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттарын, оны жүзеге асыру жәніндегі стратегиялық және тактикалық шараларды әзірлейді; әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық дамудың индикативтік жоспарларын әзірлеп, жүзеге асырады; мемлекеттік меншікті басқаруды ұйымдастырады; мемлекеттік аймақтық саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеп, жүзеге асырады; аймақаралық проблемалар мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы мәселелерін шешуді қамтамасыз етеді, т.с.с.

Бюджет, қаржы, несие және ақша саясаты аясында Үкімет: Президент белгілейтін тәртіппен республикалық бюджетті әзірлеу мен оны әзгертуге қатысады, Парламентке республикалық бюджетті және оның атқарылуы туралы есепті ұсынады, бюджеттің атқарылуын қамтамасыз етеді; Республиканың қаржы жүйесін нығайту жәніндегі шараларды әзірлейді және жүзеге асырады; мемлекеттік валюта, қаржы және материалдық ресурстарды жасақтау мен пайдалануда заңның сақталуына мемлекеттік бақылауды қамтамасыз етеді; мемлекеттік баға түзу саясатын талдап жасап, жүзеге асырады.

Әлеуметтік аяда Үкімет: еңбекке ақы төлеу, азаматтарды әлеуметтік қорғау, мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру мен әлеуметтік сақтандыру жүйесін және шарттарын белгілейді; азаматтардың денсаулық сақтау құқығын іске асыру, санитарлық-эпидемиологиялық саулығын қамтамасыз ету жәнінде шаралар қабылдап, жүзеге асырады, т.с.с.

Ғылым, білім, мәдениет аясында Үкімет: ғылым мен техниканы дамытудың, жаңа технологияларды енгізудің, мәдениетті, білімді, туризм мен спортты дамытудың мемлекеттік саясатын әзірлеп, жүзеге асырады, т.с.с.

Табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау аясында Үкімет: табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны тиімді пайдалануды және қорғауды қамтамасыз ету жәніндегі шараларды әзірлеп, жүзеге асырады, т.с.с.

Зандылықты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қылмыспен күресті қамтамасыз ету аясында Үкімет: азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және сақтау, заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз ету жәніндегі шараларды әзірлеп, жүзеге асырады, т.с.с.

Қорғаныс пен мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясында Үкімет: Республиканың қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетін, Республиканың аумақтық тұтастығы мен мемлекеттік шекарасын күзетуді қамтамасыз ету жәніндегі шараларды әзірлеп, жүзеге асырады, т.с.с.

Сыртқы саясат пен халықаралық қатынастар аясында Үкімет: келіссөздер жүргізу және үкіметаралық келісімдерге қол қою туралы шешімдер қабылдайды; Республиканың шет мемлекеттермен, халықаралық және аймақтық ұйымдармен өзара қарым-қатынасын дамытуды қамтамасыз етеді; сыртқы экономикалық саясатты жүзеге асыру жәнінде шаралар әзірлейді, сыртқы сауданы дамыту жәнінде шаралар қолданады; халықаралық қаржы ұйымдарымен ынтымақтастықты және өзара ісқимылды жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің соғыс немесе тәтенше жағдайдағы қызметінің ерекшеліктері ҚР-ның Конституциясымен және арнайы заңдарымен реттеледі. Үкімет әзіне Конституциямен, заңдармен және Президент актілерімен жүктелген әзге де функцияларды орындайды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің құқықтық актілері. Республика Үкіметі Конституцияның, заңдардың, Президент актілерінің, әзге де нормативтік құқықтық

актілердің негізінде және оларды орындау үшін өз құзырындағы мәселелері бойынша **қаулылар** шығарады. Үкімет қаулыларына Премьер-министр қол қояды.

Республика Премьер-министрі **өкімдер** шығарады. Оның әкімдері әкімшілік-әкімдік, жедел және жеке-дара сипаттағы мәселелер бойынша шығарылады. Әздерінің құзіреті шегінде қабылданған Үкімет қаулылары мен Республика Премьер-министрі өкімдерінің Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші болады.

Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты Үкіметтің барлық актілері ресми басылымдарда міндетті түрде жариялануға жатады. Мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын әзге де құпиялар болып саналатын мағлұматтар бар актілер жариялануға жатпайды.

Үкіметтің нормативтік қаулылары, егер олардың өзінде қолданысқа енгізу туралы әзге мерзімдер көрсетілмесе, олар алғаш рет ресми жарияланғаннан кейін он күнтізбелік күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Үкімет қаулыларының күшін Республика Президенті мен Үкіметі жоя алады. Премьер-министрдің өкімдерінің күшін Республика Президенті, Үкіметі және Премьер-министрі жоя алады.

Үкімет өзінің бүкіл қызметінде Конституцияда және ҚР-сы Үкіметі туралы Конституциялық заңда белгіленген нысандарда Республика Президентінің алдында жауапты.

Үкімет өз бағдарламасының, Президент тапсырмаларының орындалуы және өз қызметінің басқа да бағыттары туралы Президентті ұдайы хабардар етіп отырады; Президент актілерінің орындалуын ұйымдастырады және оларды министрліктердің, әзге де орталық, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың орындауын бақылауды жүзеге асырады; мемлекеттік бағдарламаларды Президенттің бекітуіне ұсынады; заң жобасын Парламент Мәжілісіне енгізу туралы Президенттің тапсырмаларын орындайды және

Үкіметтің заң жобалары жәніндегі жұмыстарының жоспарларын Президентпен келіседі.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жұмысын ұйымдастыру. Жоғарыда аталған ҚР-сы Үкіметі туралы Конституциялық заңда ҚР-сы Премьер-министрінің Үкіметтің жұмысын ұйымдастыру мәселелері жәніндегі өкілеттіктері ерекше айтылған. Ол Үкімет қызметін ұйымдастырып, оған басшылық жасайды, Үкімет мүшелерінің арасындағы қызметтік міндеттерді бөледі және оның жұмысы үшін дербес жауап береді; Республиканың ішінде мемлекеттік органдармен қарым-қатынаста және халықаралық қатынастарды Үкімет атынан өкілдік етеді, мемлекетаралық шарттар мен келісімдерге қол қояды; Үкіметтің отырыстарында тәрағалық етеді; оның қаулыларына қол қояды; Премьер-министр министрліктер мен Үкімет құрамына кірмейтін орталық атқарушы органдарды құру, қайта құру және тарату туралы; министр, облыс, республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының өкімі қызметіне тағайындау үшін кандидатуралар жәнінде; министрді, оның ішінде Үкімет жүргізіп саясатпен келіспейтін немесе оны жүргізбей отырған министрді қызметтен босату туралы Республика Президентіне ұсыныстар енгізеді.

Республика Үкіметінің өкілеттік мерзімі Президенттің өкілеттік мерзімі бойынша есептеледі, яғни, оның мерзімі біткенше қызмет атқарады. Үкімет жаңадан сайланған Республика Президенті алдында өзінің өкілеттігін доғарады. Бұл Үкіметтің жаңадан сайланған мемлекет басшысының атына жолдаған және Үкімет мүшелері қол қойған жазбаша өтініш беру арқылы жүзеге асырылады. Үкіметтің өкілеттігін доғаруды оның мүшелерінің өкілеттігі тоқталғанын білдіреді. Егер Үкімет және оның кез келген мүшесі әздеріне жүктелген міндеттерді одан әрі жүзеге асыру мүмкін емес деп санайтын болса, сондай-ақ Парламент Үкіметке сенімсіздік білдіретін болса, олар Президентке өз орнынан түсетіні туралы мәлімдеуге хақылы. Оны қабылдау не қабылдамау мәселесін Президент он күн мерзімінде қарайды. Үкімет жүргізіп отырған саясатпен келіспейтін немесе оны жүргізбей отырған Үкімет мүшелері де орнынан түседі немесе босатылуға тиіс.

Орнынан түсуді қабылдау Үкіметтің не оның тиісті мүшесінің әкілеттігі тоқтатылғанын білдіреді. Үкіметтің немесе оның мүшесінің орнынан түсуі қабылданбаған жағдайда Президент оған әз міндеттерін одан әрі жүзеге асыра беруді тапсырады.

Президент әз бастамасы бойынша да Үкіметтің әкілеттігін тоқтату туралы шешім қабылдауға және оның кез келген мүшесін қызметінен босатуға құқылы.

Қазақстан Республикасының Үкіметінің Республика Парламентімен қарым-қатынасы мынадай негізде құрылады. Үкімет әзінің заң шығару бастамашылығы құқығын пайдалана отырып, заң жобаларын әзірлеп Парламент Мәжілісінің қарауына енгізеді және оның қарауында жатқан заң жобаларына түзетулер ұсынады; заң актісінің жобасын Мәжіліске енгізу туралы шешім Үкіметтің тиісті қаулысын шығару жолымен қабылданады.

ҚР-ның Үкіметі мемлекеттік кірісті қысқартуды немесе мемлекеттік шығысты ұлғайтуды кездейтін заңдардың жобалары жәнінде қорытындылар береді. Бұл сияқты заңдардың жобалары Үкіметтің оң тұжырымы болғанда ғана мәжіліске енгізілуі мүмкін.

Үкімет енгізген заң жобасының қабылданбауына байланысты Премьер-министр Парламент палаталарының бірлескен отырыстарында Үкіметке сенім білдіру туралы мәселе қоюға хақылы. Егер сенімсіздік білдіру туралы ұсыныс Конституциямен белгіленген қажетті дауыс санын ала алмаған ретте, заң жобасы дауысқа салынбай қабылданды деп саналады.

Премьер-министр әзі тағайындалғаннан кейінгі бір ай ішінде Парламентке Үкімет Бағдарламасы туралы баяндама ұсынады, ал ол қабылданбаған жағдайда екі ай ішінде Бағдарлама туралы қайтадан баяндама ұсынады. Бағдарламаны қайтадан қабылдамай тастау Үкіметке сенімсіздік кәрсетілгенін білдіреді.

Үкімет мүшелері Парламент палаталарының шақыруы бойынша олардың отырыстарына қатысуға және әз қызметі мәселелері жәнінде есеп беруге міндетті. Республика заңдарын орындамаған жағдайда Конституцияда (57-б-тың 6-т) белгілеген тәртіппен әр Палата жеке оны қызметтен босату туралы Президентке жүгінуі мүмкін.

Үкімет мүшелерінің Парламент палаталарының, олардың тұрақты комитеттерінің кез келген отырыстарына қатысуға және сәйлеуге құқығы бар.

Үкіметтің Парламентте әкілдік институты бар. Ол Үкіметтің заң шығару бастамасын қамтамасыз етуге міндетті.

Әкілдікке атқарушы әкімет органдарының парламентарилармен бірге әзара іс-қимылын ұйымдастыру қызметі, Үкіметтің қызметі туралы депутаттарға жедел ақпарат беру, Үкіметтің Парламенттің қарауына ұсынатын заң жобалары мен басқа да материалдарын талқылаудың барысына талдау жасау жүктелген.

Үкімет әкілінің Парламенттің тұрақты комитеттерінің кез келген отырыстарына қатысуға және әз сәзін тыңдатуға құқығы бар.

Парламент депутатының Премьер-министр мен Үкімет мүшелеріне сұрау салуға құқығы бар. Депутаттық сұрау салу осы органның немесе лауазымда адамның құзіретіне кіретін мәселелер жәнінде Парламент сессиясында негізделген түсініктеме беруін немесе әз кәзқарасын баяндауын ресми сұраған талабы болып табылады.

Әздеріне сұрау салынған лауазымды адамдар Парламент сессиясында ол жәнінде ауызша немесе жазбаша жауап қайтаруға міндетті. Сұрау салуға жазбаша жауап әрі кеткенде бір ай мерзімде табыс етіліп, сессияда жария етіледі. Сұрау салуға қайтарылған жауап пен оны талқылаудың нәтижелері бойынша Парламенттің немесе оның тиісті Палатасының қаулысы қабылданады.

Депутаттардың Премьер-министр мен Үкімет мүшелеріне Палаталардың отырысында ауызша қойған сауалдарына олардың жауаптары осы отырыста немесе үш күн мерзім ішінде қайтарылулары тиіс.

Парламент Палаталарының тұрақты комитеттері лауазымды адамдарды әз отырыстарына шақыруға және комитеттердің құзіретіне жататын мәселелер бойынша оларды тыңдауға құқылы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
3. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
4. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории
5. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
6. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.

Тақырыбы: Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың құқықтық негіздері

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Жергілікті атқару билік органдарының жүйесі.
2. Әкімнің құқықтық мәртебесі.
3. Жергілікті мемлекеттік басқару туралы ҚР-ның заңнамасы.
4. Әкімнің өкілеттігі. Әкімнің жоғарғы және орталық атқарушы билік органдарымен арақатынасы.
5. Әкім және жергілікті өкілді органдарының арақатынастары. Әкімнің актілері.
6. Әкімшіліктердің құқықтық мәртебесі, олардың құрылымы.

Жалпы, **атқарушы билік органы** – мемлекеттік биліктің атқарушы билік тармағын жүзеге асыратын негізгі субъект. Онсыз мемлекеттік басқарушылық қызметті жүзеге асыру, әкімшілік құқықтық қатынастардың пайда болуы мүмкін емес.

Атқарушы билік органы деп билікті бөлу принципіне сәйкес мемлекеттің тапсыруымен қоғамның шаруашылық, әлеуметтік-мәдениет және әкімшілік саяси әмірінің әр түрлі салаларында атқарушы әкім етуші қызметті нақты жүзеге асыратын мемлекеттік биліктік механизмінің буыны түсініледі. Атқарушы билік органы заң шығарушы және сот билігі органдарымен қатар мемлекеттік аппараттың жеке буыны болып табылады. Яғни ол мемлекеттік орган ретінде мемлекеттік басқару мен бақылауды атқаруға уәкілдік берілген, заңнамалармен белгіленген тәртіппен құрылатын мемлекеттік мекеме. Атқарушы билік органдарына берілетін мемлекеттік биліктік сипаты бар өкілеттіктердің мәні олардың мынадай құқығынан көрініс табады: мемлекеттің атынан заңды түрде міндетті болатын құқықтық актілер шығаратын құқығынан, құқықтық актілермен белгіленетін талаптар мен ережелердің сақталуына мемлекет атынан байқау жасауды жүзеге асыру құқығынан, заңды түрде міндетті болатын актілердің талаптарын орындауды қамтамасыз ету және өзінің сипаты бойынша мемлекеттік мәні бар иландыру, түсіндіру, көтермелеу сияқты шараларды, ал қажет болған жағдайда мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану жолымен оларды бұзушылықтан қорғау құқығынан көрініс табады. Атқарушы билік органдары өздерінің мемлекеттік биліктік өкілеттіктерін тек қана мемлекеттік басқарушылық қызметтің мақсаты үшін пайдаланылады.

Атқарушы билік органдары өздерінің қызметін заңға тәуелді негізде атқарады. Мұның мәні мынада заң – мемлекеттік басқарушылық қызметтің негізгі базасы, оның субъектілері осы аталған мемлекеттік органдар. Республикалық та, сондай ақ аймақтық та

деңгейлерде болатын атқарушы билік органдары мемлекеттік әкімшіліктің бірыңғай жүйесін құрады. Бұл жүйенің шегінде оның әрбір буынының, яғни атқарушы биліктің нақты органының қажетті **жеделдік дербестігі** болады. Атқарушы билік органдарының біріне бірі бағынышты құрылымдық бөлімшелерін құруды болжайтын ұйымдық құрылымы, яғни ішкі құрылысы болады. Атқарушы биліктің әрбір органының белгілі бір аумақтық немесе мемлекеттік басқарушылық қызмет мәселесінің көлемі болады. Бұл органдар тек мемлекеттік бюджеттен ғана қаржыландырылады және заңды тұлға болып табылады, яғни азаматтық құқық қабілеттілігі болады.

Орталық атқарушы билік органдарының әкімшілік-құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері негізінен 1995 жылғы 18 желтоқсандағы «ҚР-ның Үкіметі туралы» Конституциялық заңда, ҚР-сы Президентінің 1993 жылғы 9 маусымдағы «Атқарушы әкіметтің орталық атқарушы органдарының жүйесін ретке келтіру туралы», 1999 жылғы 22 қаңтардағы «ҚР-сы Үкіметінің құрылымы туралы», 1999 жылғы 13 қазандағы «ҚР-сы мемлекеттік органдарының құрылымын жетілдіру және олардың құзіретін нақтылау жөніндегі шаралар туралы», 2000 жылғы 13 желтоқсандағы «ҚР-ның жекелеген мемлекеттік органдарын қайта ұйымдастыру, тарату және құру туралы», 2004 жылғы 29 қыркүйектегі «ҚР-ның мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы», 2006 жылғы 27 наурыздағы «ҚР-ның мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі ретке келтіру және оның тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» және басқа жарлықтарында көрініс табады.

ҚР-ның министрлігі тиісті мемлекеттік басқару саласына (аясына) басшылықты, сондай-ақ заңдармен көзделген шекте – салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын Республиканың орталық атқарушы органы болып табылады. Сонымен бірге ҚР-сы Үкіметінің 1999 жылғы 12 ақпандағы қаулысымен бекітілген «Мемлекеттік мекеме (мемлекеттік орган) туралы Ереже әзірлеу жөніндегі Нұсқаулықта» ҚР-ның заңнамаларымен белгіленген тәртіппен құрылатын мемлекеттік басқару және бақылау функцияларын орындауға уәкілеттік берілген мемлекеттік мекеме мемлекеттік орган болып табылады делінген. Бұл Нұсқаулық ҚР-сы Үкіметі мен барлық деңгейдегі әкімдерге бағынысты және есеп беретін мемлекеттік органдарға қолданылады. Бұл жерде тек атқарушы билік органдары турасында ғана айтылған болу керек.

Нұсқаулық бойынша мемлекеттік органдар республикалық, аймақтық және жергілікті болып бөлінеді. Республикалыққа қызметі республиканың бүкіл аумағында жүзеге асырылатын және әкілеттігі қолданылатын мемлекеттік органдар жатады. Дәл осындай органдар болып ең алдымен ҚР-ның министрліктері саналады. ҚР-ның Үкіметі туралы Конституциялық заңда министрлік тиісті мемлекеттік басқару саласына (аясына) басшылықты, сондай-ақ заңдармен көзделген шекте – салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын Республика орталық атқарушы органы болып табылады деп бекіткен. Ал Үкіметтің әр министрлік туралы бекіткен ережесінде олардың толық атауында «мемлекеттік мекеме» деп көрсетілген. Мысалы, ҚР-сы «Энергетика және минералдық ресурстар министрлігі» мемлекеттік мекеме.

ҚР-сы Президентінің 2004 жылғы 29 қыркүйектегі жоғарыда аталған Жарлығымен мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі реттеуге және оның тиімділігін арттыруға бағытталған әкімшілік реформаны жүргізу мақсатында ҚР-сы Үкіметінің құрылымына кіретін орталық мемлекеттік органдардың функциялары мен әкілеттіктерінің аражігін ажыратуға негізделген мемлекеттік басқарудың принциптері белгіленді.

Ол бойынша министрліктерге тиісті басқару саласына мемлекеттік саясатты қалыптастыруды қамтамасыз ететін стратегиялық функциялар бекітіліп берілуі көзделген. Осыған сәйкес ҚР-сы Үкіметінің 2004 жылы қазан айында әрбір министрлік туралы бекіткен ережесінде министрлік әзінің құзіретіне жатқызылған қызмет саласында басшылық жасайтын, сондай-ақ заңнамада көзделген шекте салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын ҚР-ның орталық атқарушы органы болып табылады делінген. Сонымен бірге

олардың негізгі міндеттерінің бірі әздері басқаратын салаларда мемлекеттік саясатты қалыптастыру екендігі атап кәрсетілген.

Бұл анықтамадан мынадай қорытынды шығады. Қазіргі кезеңдегі министрлік тек салалық орган ретінде ғана емес сонымен бірге салааралық (үйлестіруші) орган ретінде де қызмет атқарады. Салалық басқару органы ретінде, министрлік өз ведомствасына қарасты мемлекеттік басқару саласында барлық басқару функцияларының кешенін жүзеге асырады. Ал өз ведомствасына қарасты емес (бағынысты емес) орталық атқарушы билік органдары, демек, осындай органдардың қарамағында болатын объектілер жәнінде, министрлік тек бір ғана басқарушылық функцияны – оның қызметінің аясына жататын мәселелер бойынша олардың қызметін үйлестіруді (келісуді) жүзеге асыра алады. Мысалы, ҚР-сы Білім және ғылым министрлігінің негізгі міндеттері, ол туралы Үкіметтің 2004 ж. 28-қазанда бекіткен Ережесі бойынша, білім, ғылыми – техникалық және аэроғарыш қызметі, сондай-ақ мемлекеттік жастар саясаты саласында бірыңғай мемлекеттік саясатты қалыптастыру; білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру жетілдіру және олардың бәсекеге қабілеттігін арттыру; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Ол осы мәселелер бойынша өз қарамағына жататын білім және ғылым мекемелеріне барлық басшылық жасау функцияларын (болжау, жоспарлау, реттеу, үйлестіру, т.б) қамтитын мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады. Ал өзге орталық атқарушы билік органдарының (мысалы, қорғаныс, ішкі істер, денсаулық сақтау) білімді басқару органдары мен олардың қарамағындағы объектілер жәнінде ол өз қызметінің аясындағы мәселелер бойынша тек үйлестіру рәлін ғана атқарады.

Қазіргі кезде Қазақстанда 16 министрлік бар. Олар: Индустрия және сауда; Энергетика және минералдық ресурстар; Кәлік және коммуникация; Ауыл шаруашылығы; Қоршаған ортаны қорғау; Экономика және бюджеттік жоспарлау; Қаржы; Білім және ғылым; Денсаулық сақтау; Мәдениет және ақпарат; Туризм және спорт; Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау; Қорғаныс; Сыртқы істер; Ішкі істер; Әділет министрлігі. Министрлік және оның органдары мен ведомствалық бағыныстағы кәсіпорындары, мекемелері және өзге де ұйымдары министрліктің бірыңғай жүйесін құрайды.

Министрлікті ҚР-ның Президенті қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын Министр басқарады. Министрдің, оның ұсынуы бойынша ҚР-ның Үкіметі қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын орынбасарлары болады.

Министрдің функциялары мен әкілеттіктері ҚР-ның Үкіметі туралы Конституциялық заңның негізінде ҚР-сы Үкіметінің 1999 ж. 29-сәуірдегі қаулысымен бекітілген «ҚР-сы Министрі туралы» Ережемен және әрбір министрлік туралы Үкіметтің бекітетін Ережесімен айқындалады.

Соларға сәкес, Министр Министрліктің жұмысын ұйымдастырады және оған басшылық жасайды, министрлікке жүктелген міндеттердің орындалуы және оның өз функцияларын жүзеге асыруы үшін дербес жауап береді.

Министр осы мақсатта: өз орынбасарларының (вице-министрлердің) және министрліктің құрылымдық бәлімшелері (олар департаменттер, басқармалар, бәлімдер) мен аумақтық органдары басшыларының міндеттері мен әкілеттіктерін айқындайды; заңнамаға сәйкес комитеттердің тәрағаларының орынбасарларын, министрлік аппаратының қызметкеолерін, аумақтық органдар мен ведомстволық бағыныстағы мемлекеттік ұйымдардың басшыларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; заңнамада белгіленген тәртппен жаза және кәтермелеу шараларын қолданады; ҚР-ның Үкіметі бекіткен штат санының лимиті шегінде Министрліктің және оның аумақтық органдарының құрылымын, Министрліктің ведомстволары туралы ережелерден басқа, құрылымдық бәлімшелері мен аумақтық органдар туралы ережелерді бекітеді; Министрліктің бұйрықтарына қол қояды, әкімдер шығарады, нұсқамалар береді, олардың орындалуына бақылау ұйымдастырады; сараптамалық және өзге де кеңестер мен

комиссиялар, жұмыс топтарын құрады, олардың деобес құрамын және олар туралы ережелерді бекітеді; ҚР-ның заңнамасына сәйкес өзге де әкілеттіктері жүзеге асырады.

Министрдің жанынан құрамында министр, оның орынбасарлары, Министрліктің құрылымдық бөлімшелерінің басшылары болатын консультативтік – кеңесші орган – алқа құрылады. Алқаның сандық және жеке құрамын, оған тәрағалық ететін Министр бекітеді. Алқаның шешімдері хаттамалармен және қаулылармен ресімделеді де министрдің бұйрықтарымен жүзеге асырылады.

Министрліктің күрделі проблемалық мәселелерін қарау мақсатында оларға ғылыми – техникалық кеңестер құрылуы мүмкін.

ҚР-ның агенттіктері. Республика Премьер – министрінің ұсынысы бойынша ҚР-ның Президенті құратын ҚР-ның агенттігі Үкіметтің құрамына кірмейтін орталық атқарушы орган болып табылады.

Агенттік тиісті мемлекеттік басқару саласына (аясына) басшылықты, сондайақ заңдарда белгіленген шектерде салаарлық үйлестіруді және өзге де арнайы атқару және рұқсат беру міндеттерін жүзеге асырады. Бұлардың министрліктерден басты айырмашылығы, біріншіден, олардың Үкіметтің құрамына кірмейтіндігі және, екіншіден, олардың арнайы атқару және рұқсат беру міндеттерін жүзеге асыру болып табылады.

Агенттік мемлекеттік мекеменің ұйымдастырушылық-құқықтық нысанындағы заңды тұлға болып табылады, оның өз атауы мемлекеттік тілде жазылған мәрі мен мәртанбалары, белгіленген үлгідегі бланкілері, сондай-ақ заңнамаға сәйкес қазынашылық органдарда шоттары болады.

Қазіргі кезде ҚР-сы Президентіне тікелей бағынатын агенттіктерді қоспағанда, «ҚР-ның Жер ресурстарын басқару агенттігі», «ҚР-сы Табиғи монополияларды реттеу агенттігі», «ҚР-ның Ақпараттандыру және байланыс агенттігі», «ҚР-ның Статистика агенттігі», ҚР-сы қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігі, «ҚР-сы Алматы қаласының әңірлік қаржы орталығының қызметін реттеу агенттігі» бар.

Агенттікті ҚР-ның Үкіметі қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын Тәраға басқарады. Тәрағаның орынбасарларын да оның ұсынуы бойынша Үкімет қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Агенттіктің құрылымын оның басшысы – тәраға бекітеді, ол әдетте, департаменттер мен басқармалардан тұрады. Сонымен бірге агенттіктің тәрағасы заңнамаға сәйкес өз құзіреті шегінде агенттіктің құрылымдық және аумақтық бөлімшелері туралы ережелерді, сондай-ақ ведомствоға қарасты ұйымдардың жарғыларын бекітеді.

Министрліктердегі сияқты, агенттіктер тәрағасының жанынан консультациялық-кеңесші орган болып табылатын алқа құрылады. Оның саны мен жеке құрамын агенттіктің тәрағасы бекітеді. Агенттік тәрағасының бұйрықтары агенттіктің актілері болып табылады.

Орталық атқарушы органның ведомствосы. Республиканың орталық атқарушы органының Комитеті ведомство болып табылады. Ведомстволар министрліктердің құрылымдық бөлімшелері ретінде бекітілгендіктен, комитеттер министрліктердің құрамына кіреді. Ведомствоны тиісті орталық орган басшысының ұсынуымен ҚР-ның Үкіметі құрады, қайта ұйымдастырады және таратады.

ҚР-сы Президентінің «ҚР-ның мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жәніндегі шаралар туралы» 2004 жылғы 29-қыркүйектегі Жарлығында министрліктердің құрамына кіретін комитеттерге – мемлекеттік саясатты іске асыру жәніндегі функциялар, бақылау және қадағалау функциялары бекітілсін делінген. Осыған орай Комитет тиісті министрліктің құзіретінің шегінде мемлекеттік басқару саласына арнайы атқару және бақылау – қадағалау функцияларын жүзеге асыратын ведомство болып табылады.

Ведомствоның құрылымы, негізгі міндеті мен құзіреті және басқа мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылының тәртібі әрбір Комитет туралы ҚР-ның Үкіметі бекітетін Ережеде айқындалады. Бұл Ереже Комитеттің құрылтай құжаты болып табылады.

Комитет мемлекеттік мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанындағы заңды тұлға болып табылады, өз атауы мемлекеттік тілде жазылған мәрі мен мәртанбалары, белгіленген

үлгідегі бланкілері, сондай-ақ ҚР-ның заңнамасына сәйкес ҚР-сы Қаржы министрлігінің Қазынашылық органдарында шоттары болады. Комитеттің штат санының лимитін ҚР-ның Үкіметі бекітеді және оның қызметін қаржыландыру тек меамлекеттік бюджеттен жүзеге асырылады.

Ведомствоның – комитеттің аумақтық бөлімшелері болуы мүмкін. Мысалы, ҚР-сы Қаржы министрлігінің Дәрменсіз борышкерлермен жұмыс комитетінің облыстар, Астана және Алматы қалалары бойынша заңды тұлғалар болып табылатын аумақтық органдары бар.

Комитетті тиісті министрдің ұсынуы бойынша ҚР-ның Үкіметі қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын тәраға басқарады. Оның міндеттері мен әкілеттіктері Комитет туралы Ержеде белгіленеді.

Комитет қабылдайтын шешімдер Комитет тәрағасының бұйрықтарымен ресімделеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Управленческие процедуры. М.: Наука. 1998
2. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
3. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий терий
4. Алексеев С.С. Кәрсетілген жұмыс. 156б.
5. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994. С.50-60.

Тақырыбы: Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызмет институтының қалыптасуының негізгі кезеңдері

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Азаматтардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі: мемлекеттік басқаруға қатысу құқығы, мемлекет пен қоғам өміріне қатысуға құқығы, азаматтардың арнайы құқықтары.

2. Азаматтардың құқықтарының әкімшілік-құқықтық кепілдіктері, әкімшілік міндеттері. Азаматтардың арнайы және ерекше әкімшілік-құқықтық мәртебелерінің түсінігі және түрлері.

3. Шетел азаматтары және азаматтығы жоқ тұлғалардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі.

ҚР-сы Конституциясының VIII-бөлімінің (85,87-б-дың) нормалары бойынша тиісті аумақтағы істің жай күйіне жауапты жергілікті әкілді және атқарушы органдар жергілікті мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады. Жергілікті атқарушы органдар ҚР ның атқарушы органдарының бірыңғай жүйесіне кіреді, тиісті аумақтың мүддесі мен даму қажеттілігін ұштастыра отырып, атқарушы биліктің жалпы мемлекеттік саясатын жүргізуді қамтамасыз етеді. Жергілікті атқарушы органдардың қарауына мыналар жатады:

- ❖ Аумақты дамыту жоспарларын, экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларын, жергілікті бюджетті әзірлеу және олардың атқарылуын қамтамасыз етеді.
- ❖ Коммуналдық меншікті басқару
- ❖ Жергілікті атқарушы органдардың басшыларын қызметке тағайындау және қызметтен босату, жергілікті атқарушы органдардың жұмысын ұйымдастыруға байланысты өзге де мәселелерді шешу
- ❖ Жергілікті мемлекеттік басқару мүддесіне сай заңдармен жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де әкілеттіктерді жүзеге асыру

Жергілікті атқарушы органдардың құзыреті, ұйымдастырылуы және олардың қызмет тәртібі «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» 2001 ж 23-қаңтардағы заңмен және басқа заңдармен, Президенттің және Үкіметтің нормативтік кесімдерімен белгіленеді. Аталған заң бойынша облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың), ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) әкімі басқаратын, өз құзыреті шегінде тиісті аумақта жергілікті мемлекеттік басқаруды жүзеге асыратын алқалы атқарушы орган жергілікті атқарушы орган (әкімдік) болып табылады. Әкімдікті әкім орынбасарларынан, әкім аппаратының басшысынан, жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың бірінші басшыларынан тиісті аумақтың әкімі құрады.

Әкімдіктің дербес құрамы тиісті аумақтың маслихат сессиясының шешімімен келісіледі. Облыстық бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың аумақтақ бәлімшелерінің бірінші басшылары да жоғары тұрған тиісті органдар басшыларымен келісім бойынша аудандық (облыстық маңызы бар қалалық) Әкімдіктің мүшелері болуы мүмкін. Жергілікті мемлекеттік басқару қызметінің экономикалық және қаржылық негізін жергілікті бюджет; коммуналдық заңды тұлғаларға бекітілген мүлік; заңдарға сәйкес коммуналдық меншіктегі өзге де мүлік құрайды. Әкімдіктердің құзыретіне жататын мәселелердің тізбегі жоғарыдағы заңның

27 және 31- бабында бекітілген. Әкімдіктер мен әкімдердің міндеттерімен әкілеттіктері «ҚР ның кейбір заң актілеріне жергілікті мемлекеттік басқару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2004 ж 11 мамырдағы; «ҚР ның кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік басқару деңгейлері арасында әкілеттіктердің ара жігін ажырату және бюджеттік қатынастар мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2004 ж 21-желтоқсандағы заңдармен нақтыланып, кеңейте түсілген. Олар бойынша облыс (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) әкімдігі заңдарға сәйкес, мысалы, өз аумағын дамытудың жоспарларын, экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларын, бюджетті, сондай ақ оның атқарылуы туралы есепті әзірлейді және маслихаттың бекітілуіне ұсынып, олардың орындалуын қамтамасыз етеді; коммуналдық меншікті басқарады; азаматтар мен ұйымдардың Конституцияның, заңдардың және басқа құқықтық актілердің нормаларын орындалуына жәрдемдеседі; кәсіпкерлік қызмет пен инвестициялық ахуалды дамыту үшін жағдай жасайды; сонымен бірге заңдарда оның аграрлық сектордың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету, құрылыс, жер, су, электр, байланыс, жол, экология, білім, мәдениет, денсаулық сақтау, халықтың әлеуметтік жағдайын жақсарту жөніндегі нақтылы міндеттері мен әкілеттіктері белгіленген. Бұлардың сыртында әкімдік қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздіктің сақталуын қамтамасыз етуді ұйымдастырады; мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындар құрады, заңдармен жүктелген өзге де әкілеттіктерді жүзеге асырады. Аудандық (облыстық маңызы бар қалалық) әкімдіктердің құзыретіне де жоғарыда айтылғандарға ұқсас мәселелер жатады. Сонымен бірге осы әкімшілік аумақтық ерекшелігіне байланысты әкімдіктің айрықша әкілеттіктері бар. Мысалы, әскери тіркелу мен әскери қызметке шақыру іс шараларын ұйымдастыруды қамтамасыз етеді; мемлекет қажеттіліктері үшін жер учаскелерін алып қоюды жүзеге асырады; заң актілеріне сәйкес азаматтардың жекелеген санаттарын тұрғын үймен қамтамасыз етеді; заңдарда белгіленген жағдайлар мен тәртіпте лицензиялауды; әділет органдары жоқ жерлерде заңдарда белгіленген тәртіппен нотариаттық міндеттер атқаруды, азаматтық хал актілерін тіркеуді ұйымдастырады және т.б жүзеге асырады.

Заңның 31-б сәйкес республикалық маңызы бар қаладағы аудандық (облыстық маңызы бар қалалық) әкімдіктерге жүктелген әкілеттіктерді қалалық әкімдіктер жүзеге асырады. Әкімдік тиісті аумақтық облыстық (республикалық маңызы бар қалалық, астаналық), аудандық (облыстық маңызы бар қалалық) маслихаттың алдында өзіне жүктелген міндеттердіске асыру үшін жауап береді. Әкімдіктің отырыстарын әзірлеу мен өткізу, сондай ақ олардың шешім қабылдау тәртібі әкімдіктің регламентінде белгіленеді. Әкімдік ҚР Конституциясы, заңдары, Президенті мен Үкіметінің актілері, өзге де

нормативтік актілер негізінде және оларды орындау мақсатында әаулылар шығарады. әкімдіктің қаулысына әкім қол қояды. Әкім – ҚР Президенті мен Үкіметінің жергілікті атқарушы органдарды басқаратын және тиісті аумақта мемлекеттік саясаттың жүргізілуін, Республиканың орталық атқарушы органдарының барлық аумақтық бәлімшелерінің үйлесімді қызмет істеуін, тиісті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдарға басшылықты қамтамасыз ететін, ҚР заңдарына сәйкес мемлекеттік басқару әкілеттігі берілген, тиісті аумақтық әлеуметтік – экономикалық дамуының жай күйіне жауапты әкілі. Облыс әкімін Премьер – министрдің ұсынуы бойынша ҚР Президенті қызметке тағайындалады. Оның қызметінен Президент болсатады. Аталған аумақ әкімінің әкілеттігі ҚР жаңадан сайланған Президенті қызметіне кіріскен кезде тоқтатылады. Бұл ретте әкім Президент тиісті әкімді тағайындағанға дейін өз міндетін атқаруды жалғастыра береді.

Аудан Республикалық маңызы бар қаладағы аудан, аудандық маңызы бар қала, кент ауыл, ауылдық, округ әкімдері ҚР Президенті белгілейтін тәртіпке қызметке тағайындалады немесе сайланады. Президент белгіленген тәртіпте олар қызметінен босатылады және өз әкілеттігін тоқтатады. ҚР Президентінің 2001 ж 23- маусымдағы «Ауылдық округтердің, ауылдар, кенттер әкімдерін сайлау туралы» жарлығы шықты. Осы жарлықпен бекітілген аталған әкімшілік – аумақтық бірліктерде әкімдер сайлауын әткізу Ережелеріне сәйкес 2001 ж 20- қазанда тәжірибе ретінде 28 ауылдық округтерде ауыл әкімдерінің сайлауы әткізілді. Тиісті ауылдық округтің, ауылдың, кентің әкімі 2 жыл мерзімге сайланады. Аудандық сайлау комиссиясының сайланған әкімді тіркеу туралы шешімнің негізінде аудан (қала) әкімі тиісті аумақтың әкімін бір тәулік ішінде тағайындайды. Ауыл (село), кент әкімдерінің әкілеттіктерін мерзімінен бұрын тоқтатудың және атқарылатын қызметінен мерзімінен бұрын босатудың негіздері мен себептері аталған Ережелердің 8- тарауында қаралған. Ауыл, кент, әкімінің әкілеттіктерін тоқтату Ережелерде көрсетілген негіздер бойынша тиісті аудан әкімінің шешімімен рәсімделеді. Ал әкімді қызметінен босату тиісті аудан мәслихаттың депутаттарының үштен екісінің келісімін алған жағдайда, жоғарғы тұрған әкімнің шешімімен жүзеге асырылады. Облыс (қала) әкімі әзінің жекелеген әкілеттігін жүзеге асыруды тәменгі тұрған әкімдерге беруге құқылы. Әкім өз құзыретіндегі және әкімдіктің құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша Президент пен Үкімет алдында жауап береді.

Жергілікті мемлекеттік басқару туралы заңның 33б жоғарыда айтылғандарға ұқсас мәселелер аудан әкімінің де құзыретіне жатқызылып бекітілген. әкім өз құзыретіндегі және әкімдіктің құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша Президенттің, Үкіметтің және облыс әкімінің алдында жауап береді. Республикалық маңызы бар қаладағы аудандық, аудандық маңызы бар қалалық, кенттік, ауылдық, ауылдық округтер әкімдіктер құрылмайды. Қаладағы аудан, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімі заңдарға сәйкес: тиісті әкімшілік – аумақтық бәлініс аумағында тиісті аудандық әкімдіктің лауазымды адамы болып табылады және оның атынан сенімхатсыз әкілдік етеді. Бұл әкімшілік аумақтар әкімдерінің құзыретіне жатқызылған мәселелер тізбегі жергілікті мемлекеттік басқару туралы заңның 35 б және оған әзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы жоғарыда аталған заңдарда қаралған. Әкім нормативтік – құқықтық сипаттағы шешімдер және әкімшілік – басқарушылық, жедел және дербес сипаттағы мәселелер бойынша әкімдер шығарады. Әкімдіктің және әкімнің өз құзыреті шегінде қабылдаған актілерінің тиісті әкімшілік аумақтық бәліністің бүкіл аумағында міндетті күші болады. Әкімдіктің және әкімнің азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты актілері (мемлекеттік құпиялары және заңмен қорғалатын әзге де құпиялары бар актілерден басқа) міндетті ресми жариялауға жатады. Олардың осы сияқты және жалпыға міндетті маңызы бар актілері белгіленген тәртіппен Әділет министрлігінің аумақтық органдарының мемлекеттік тіркеуіне жатады. Әкімдіктің және әкімнің актілерінің қолданылуын тиісті прокурор тоқтата тұруы мүмкін.

ҚР Президенті, Үкімет, жоғарғы тұрған әкімдік және әкім, әкімдіктің және әкімнің әзі, сондай ақ соттың шешімі әкімдіктің және әкімнің актілерінің қолданылуын

жоюы не толық немесе ішінара тоқтата тұруы мүмкін. Әкімнің қызметін ақпараттық – талдау тұрғысынан, ұйымдық құқықтық және материалдық техникалық жағынан қамтамасыз ететін оның аппараты болады. Облыс (республикалық маңызы бар қала, астана), аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімнің аппаратын тиісінше олардың әкімдігі құрады. Қаладағы аудан, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімнің аппаратын республикалық маңызы бар қала, астана, аудан әкімдігі құрады. Әкім аппараты туралы ережені, оның құрылымын тиісті әкімдік бекітеді. Әкім аппараты жергілікті бюджеттің есебінен ұсталатын мемлекеттік мекеме болып табылады. Жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын атқатушы органдарды тиісті мәслихат бекіткен әкімшілік аумақтық бірлікті басқару схемасы шеңберінде облыс, аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімдігі құрады. Бұл органдарды құрғанда ҚР Үкіметінің «ҚР жергілікті мемлекеттік басқару үлгі құрылымын бекіту туралы» 2004 ж 4-қазандағы қаулысымен бекітілген жергілікті мемлекеттік басқару үлгі құрылымы басшылыққа алынады. Ол бойынша үдгі құрылым үш топқа бәлінеді:

1. Республиканың маңызы бар қаланың, астананың әкімдігі. Бұлар 21 түрлі атқарушы органдар (департаменттер, басқармалар, бәлімдер) құра алады.
2. Ауданның және облыстың маңызы бар қаланың (тұрғындар саны 50000 адамнан артық) әкімдігі 10 түрлі атқарушы орган құруы мүмкін
3. Ауданның (тұрғындар саны 50000 адамнан аз) әкімдігі 7 түрлі атқарушы орган құруға құқылы.

Жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын атқарушы органдардың құзыреті мен қызметін ұйымдастыруды Республика заңдарының талаптарын сақтай отырып тиісті әкімдік белгілейді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
2. Алексеев С.С. Теория права.М.:БЕК.1994.
3. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі.Алматы:Баспа.2000.
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі.Алматы.1995
5. «Әкімшілік процедуралар туралы»Қазақстан Республикасының 27 қараша 2000 жылғы № 107-11 Заңы.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы.Алматы.Баспа.1995.
7. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы»Қазақстан Республикасының Заңы,№ 213-1, «Құқықтық нормативтік актілер туралы» Қазақстан Республикасының 6 наурыз 2002 жылғы № 298-11 Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР-ның Заңы.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметтің іске асуының шетел тәжірибесі.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Заңды тұлға түсінігі және олардың түрлері. Кәсіпорындардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі.
2. Қоғамдық бірлестіктердің әкімшілік-құқықтық мәртебесі. Мекемелердің әкімшілік-құқықтық мәртебесі. Заңды тұлғаларға қатысты мемлекеттің рұқсат беруші, тіркеуші және бақылау-қадағалаушылық жүйесі.
3. Заңды тұлғаларды тіркеу тәртібі, олардың қызметін лицензиялау тәртібі.

ҚР-сы азаматының әкімшілік-құқықтық мәртебесі дегеніміз азаматтың мемлекетті басқаруға қатысуын және жариялы әрі жеке мүдделерін қамтамасыз ететін заңмен және өзге де нормативтік құқықтық актілермен белгіленген құқықтары, міндеттері және жауапкершілігі. Бұл азаматтың мәртебесінің көп түрлерінің (саяси, еңбек, т.б. қатар) бір түрі, оны жүзеге асыру атқарушы билік орган-дарының және олардың лауазымды адамдарының тиісті іс-әрекеттерімен байланысты.

Сонымен бірге Конституция (39-б. 1-т.) адамның және азамат-тың құқықтары мен бостандықтарының ерекше жағдайларда және тек заңмен ғана шектелуі мүмкіндігін бекіткен, әрі тұлғаның құқықтарын шектейтін құқықтық норма л ар әдетте әкімшілік-Құқықтық сипатта болады. Мысалы, тұрғын үйге қол сұғылмаушы-лық құқықты «ҚР-ның ішкі істер органдары туралы» 1995 ж-ғы 21-желтоқсандағы заңның (11-б.1-т) қылмыскерді іздегенде, егер пәтер-де не тұрғын үйде адамдардың өміріне немесе денсаулығына қауіп туғызатын қылмыс немесе қоғамдық тәртіпті бұзушылық жасалынса, әрт болған және өзге де жағдайларда полиция қызметкерлері шектеулері мүмкін.

Әкімшілік-құқықтық мәртебенің екінші құрамдық бөлігі ҚР-сы азаматының мәртебесі болып саналады. Әрбір азаматтың әкімшілік құқықтың субъектісі ретінде өзінің азаматтық құқықтық мәртебесі бар.

Азаматтың әкімшілік-құқықтық мәртебесін айқындайтын әкімшілік құқықтың нормалары оның мемлекеттік және қоғамдық қызметтегі құқықтары мен міндеттерін белгілейді. Бұл бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұру құқығы (Конституция-ның 32-бабы), мемлекет ісін басқаруға қатысу туралы нормалар (33-б), әскери қызмет атқару міндеті (36б), т.б. Одан кейін - бұл аза-маттың шаруашылық-еңбек қызметіндегі әкімшілік-құқықтық мәртебесін белгілейтін нормалар, мысалы, Республикада жеке меншік, оның ішінде жерге де танылады және ол мемлекеттік меншікпен бірдей қорғалады (6-бап. 1,3-т.), заңды түрде алған қандай да болмасын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады, сонымен бірге соттың шешімінсіз ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайды (26-б. 1,3-т), әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заң-ды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалану құқығы (26-б, 4-т), еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдау құқығы (24-б, 1-т). Ақыр соңында, азаматтың қоғамның мүдделерін қозға-майтын жеке немесе отбасы аясындағы әкімшілік-құқықтық мәртебесін белгілейтін нормалар, олардың ішінде әдебиет, сурет, ғылыми, техникалық шығармашылықтарға құқығы, фамилиясын өзгертуге құқығы.

Жеке адам тұлға, сосын азамат мәртебесін алған кезден бастап оларға әкімшілік-құқықтық мәртебенің үшінші элементі-элеуметтік қосылады. Ол азаматтың нақты кәсіпкерлік еңбек қызметімен айна-лысу, оқу, Қарулы Күштер құрамында қызмет атқару, т.б. үшін қажет. Бұл жерде де азаматтың әкімшілік-құқықтық мәртебесінің элеуметтік элементі ретінде жұмысшының, қызметшінің, оқушы-ның, әскери қызметшінің, зейнеткердің, т.б. құқықтық мәртебесін бөлуге болады.

Азаматтың әкімшілік-құқықтық мәртебесінің төртінші элементін ерекше мәртебе деп атайды, ол азаматтардың өздерінің тек жеке қажеттіктерін қанағаттандыру үшін өзінің қалауымен, жеке ынтасымен иеленетін құқықтар мен міндеттерді қамтиды. Бұл, мысалы, әуесқой аң аулаушылар, әуесқойжүргізушілер, кәсіби емес - спортшылар, туристер, коллекция жинаушылар, т.б. Олардың барлығы таңдаған ісімен айналысу үшін ресми құжат алады, сонымен бірге әрбір ерекше субъект үшін белгілі бір топ құқықтар мен міндеттер тағайындалған.

Жеке адамның демократиялық құқықтары мен бостандықтарын, сондайақ олардың міндеттерінің кешенін тек бірғана ресми түрде жариялау азаматтың құқықтық мәртебесінің проблемасын әлі толығынан шешпейді. Бұл мәртебе күнделікті өмірде іс жүзінде жүзеге асыруды, әрі оның шынайы кепілдіктерін қажет етеді.

Осыған байланысты азаматтардың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін жүзеге асыруды қамтамасыз ету жөнінде атқарушы биліктің рөлі туралы мәселе қою сөзсіз туады. Бұған барлық қажетті негіздер бар.

Ең алдымен атқарушы биліктің атқаратын қызметін ескере отырып былай деп айтуға болады, мемлекеттік басқару аясы қолданылып жүрген заңнамалармен бекітілген адамның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру үшін өте үлкен кеңістік болып табылады. Әйткені атқарушы биліктің негізгі функциясы - атқару, яғни заңдардың талаптарын жүзеге асыру. Сосын, атқарушы биліктің механизмі - мемлекеттік аппараттың күнделікті және қоғамдық өмірдің нағыз әр түрлі салаларында қызмет атқаратын ең көп санды және тармақтанған бөлігі. Осы себепті нақ осы тиісті атқарушы билік органдарымен (лауазымды адамдармен) және азаматтардың арасында көптеген нақты әкімшілік-құқықтық қатынастар қалыптасады, олар азаматтардың субъективтік құқықтарын жүзеге асыру жөнінде жиі туындайды.

Тағы бір маңызды жағдай. Атқарушы биліктің субъектілері мемлекеттік және мемлекеттік емес кәсіпорындар мен мекемелердің қызметін реттейді, олардың құрамында мыңдаған адамдар жұмыс істейді. Тап осы кәсіпорындар мен мекемелерде еңбек, білім, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамтамасыз ету, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық пен тұрмыстық-қажет қызмет көрсету, мәдениет, т.б. салаларында азаматтарға берілген субъективтік құқықтар жүзеге асырылады.

Одан соң, атқарушы билік механизміне арнаулы құқық қорғау органдары кіреді, олардың негізгі міндеттерінің бірі азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін әрі бақылау жасау, әрі оларды қорғау жөніндегі шараларды жүзеге асыру болып табылады.

Осының бәрі азаматтардың қандай да болмасын құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, егер негізінен болмаса да, едәуір шамада мемлекеттік басқару аясында жүзеге асырылатындығын дәлелдейді. Бұл шындығында да солай. Мысалы, жұмысқа тұру үшін, яғни өзінің еңбек ету құқығын жүзеге асыру үшін, азамат кәсіпорынның, мекеменің әкімшілігіне өтініш жасауға тиіс, ал жұмысқа не қызметке алу әкімшіліктің бұйрығымен, яғни басқарушылық актімен рәсімделеді. Азаматтың зейнетақы алуы да оның зейне-тақы тағайындауға әкілетті тиісті атқарушы органдарға өтініш беру керектігін болжайды, т.с.с.

Азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асыру механизмі, сонымен, әдетте, екі міндетті сатыдан тұрады:

1. азаматтың ерік білдіруінен;
2. әкілетті атқарушы органның (лауазымды адамның) бұл ерік білдіруге ресми кәңіл бөлуінен.

Соңғы саты шешуші рөл атқарады, әйткені бұл орган азаматтың ынтасы бойынша пайда болған мәселені біржақты заңдық биліктік тәртіппен шешуге құқылы.

Әрине, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруда атқарушы билік органдары ерекше рөл атқарады деп түсінуге болмайды. Мемлекеттік биліктің механизмінің өзге буындары (мысалы, сот билігінің субъектілері), сондай-ақ қоғамдық бірлестіктер де бұл процеске белсенділікпен қатысады. Дегенмен де нақ сол атқарушы органдардың қолында бұл үшін қажетті ұйымдық-құқықтық сипаты бар тетіктер тікелей жинақталған.

Егер конституциялық нормаларда азаматтың жалпы мәртебесі өзінің саяси-заңдық кәрінісін табатын болса, онда әкімшілік-құқықтық нормалар, құқықтың өзге салаларының нормалары жеке адамның, мысалы, азаматтық құқықтық, еңбек және өзге қатынастардағы, мәртебесін рәсімдеу сияқты, олардың нақты-заңдық мәртебесін бекітеді. Осылай жалпы құқықтық мәртебені нақтылау іске асырылады, ол өзінің кәрінісін, мысалы, азаматтың әкімшілік-құқықтық мәртебесінен табады. Соңғы конституциялық құқықтар мен бостандықтардың, сондай-ақ азаматтарға мемлекеттік басқару аясында заңдармен және заңға тәуелді актілермен берілетін және солармен кепілдендірілетін өзге де құқықтардың жиынтығынан куралады.

Сонымен, біріншіден, әкімшілік-құқықтық нормалар қолданылатын аяда азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары нақтыланып, айқындалады және, екіншіден, бұл нормалар олардың ең елеулі және күнделікті кепілдіктерінің жүйесін құрайды.

Азаматтардың әкімшілік құқық субъектілігінің жалпы сипаттамасы осы оқулықтың 2-тарауында берілген болатын. Бұл жерде тек мынаны ғана еске салайық. Бұл сияқты құқық субъектілігі деп мемлекеттің танитын азаматтың нақты әкімшілік-құқықтық қатынастардың субъектісі бола алатын, әкімшілік-құқықтық сипаты бар субъективтік міндеттер мен құқықтарды иеленетін және іс жүзінде асыра алатын шынайы мүмкіндігі түсініледі. Ол азаматтың туған кезінен бастап пайда болады да, әлгеннен соң тоқтатылады. Азаматтың әкімшілік құқық және әрекет қабілеттіліктің көлемі мен мазмұны әкімшілік құқық нормаларының көмегімен белгіленеді және өзгертіледі. Сонымен бірге құқық қабілеттілікті иеліктен алуға не-месе басқа біреуге беруге болмайды. Өз еркімен одан бас тартудың күші болмайды. Бірақта қолданылып жүрген заңнамаларда қаралған жағдайларда және белгіленген тәртіппен ол ішінара немесе уақытша шектелуі мүмкін (мысалы, қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кезде).

Азаматтардың әкімшілік әрекет қабілеттілігі өздерінің жеке іс-әрекеттерімен мемлекеттік басқару аясында оларға жүктелетін әкімшілік-құқықтық міндеттерді жүзеге асыруды және құқықтар иеленуді болжайды. Азаматтардың әкімшілік әрекет қабілеттілігінің пайда болатын кезі біркелкі белгіленбеген (16-18 жас шегінде). Адамды ішінара немесе толығымен әрекет қабілетсіз деп тану мүмкін (психикалық ауру, ақыл-есі кем).

Әкімшілік-құқықтық қатынастарда азаматтар әр түрлі ролде болулары мүмкін. Бұл сияқты құқық қатынастар мыналарға:

1. азаматтардың заң бойынша өздеріне тиісті субъективтік құқықтарын жүзеге асырумен;
2. заңмен оларға жүктелген міндеттерді орындаумен;
3. азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) бұзуымен;
4. азаматтардың мемлекеттік басқару аясындағы өздерінің құқықтық міндеттерін бұзуымен байланысты пайда болуы мүмкін.

Азаматтардың атқарушы билікті жүзеге асыру аясындағы құқықтары мен міндеттері. Бұл жөнінде мынаны ескеру керек, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары не атқарушы билік субъектілерінің қызметі аясында тікелей жүзеге асырылады, не осы билік субъектілерінің практикалық қызметімен табиғи байланысты, не, конституциялық құқықтар мен бостандықтардан туындайтын болғандықтан, олар өздерінің мемлекеттік басқарушылық қызмет аясындағы іс-қимылдарына байланысты ие болады. Осыған сәйкес аталған аяда кәрініс табатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нақты білдіретін төмендегі түрлер туралы айтуға болады.

Азаматтардың заңдармен және атқарушы билік субъектілерінің заңға тәуелді құқықтық актілерімен белгіленетін және кепілденетін құқықтары. Конституциялық кәрінісі мен маңызы бар құқықтардан басқа, азаматтар тікелей мемлекеттік-басқарушылық қызмет аясында жалпы немесе нақты сипаты бар бірнеше өзге құқықтарды пайдаланады. Солардың көмегімен азаматтардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі одан әрі дамытылады. Бұл құқықтар заңдармен де, сондай-ақ атқарушы биліктің әкілетті органдарының заңға тәуелді нормативтік актілерімен де тағайындалады және кепілдендіріледі.

Азаматтардың аты мен фамилиясын өзгертумен, олардың кәсіпкерлік немесе өзге қызметімен, Қазақстаннан тыс жерлерге кету және Қазақстанға қайта келумен, паспорт жүйесін қолданумен, т.б. байланысты құқықтары заңдық немесе заңға тәуелді актілер түрінде регламенттеледі. Арнайы сипаты бар кәштеген құқықтарды (мысалы, мәдениет, білім, ақпарат, мемлекеттік құпияны сақтау, қару-жарақ иелену мен пайдалану жөніндегі) азаматтар мемлекеттік-басқарушылық қызметтің жекелеген салалары мен аяларының шегінде жүзеге асыра алады.

Азаматтардың атқарушы билікті жүзеге асыру аясындағы міндеттері. Азаматтың әкімшілік-құқықтық мәртебесі оның, конституциялық та, сондай-ақ заңдармен және заңға тәуелді құқықтық актілермен де белгіленетін, белгілі бір заңдық міндеттерді орындауын болжайды.

Бұлар ең алдымен жалпы конституциялық міндеттер: салықтарды төлеу (35-6), Отанды қорғау (36-6), табиғатты сақтау және табиғат байлықтарына ұқыпты қарау (38-6). Бұл сияқты міндеттер заң-дарда және заңға тәуелді құқықтық актілерде нақтыланады. Мысалы, азаматтар ішкі істер саласында қоғамдық тәртіптің, жол жүру қауіпсіздігінің ережелерін; тұрғын үйкоммуналдық шаруашылық саласында – тұрғын үйді пайдаланудың ережелерін; әділет саласынд - азаматты хал актілерін тіркеу, паспорт жүйесінің ережелерін, т.с.с. сақтауға міндетті.

Бұл орайда ең маңызды жәйт мынада, азаматтардың салалық немесе ведомстволық міндеттерінің нақты кәлемі атқарушы биліктің қандай да болмасын органының (лауазымды адамының) қалауы бойынша емес, қолданылып жүрген құқықтық нормалармен белгіленеді. Азаматтар үшін заңда қаралғаннан тысқары міндеттер белгілеу қатал жазалануға жатады.

Ал азаматтың әзінің міндеттерін орындамауы немесе дұрыс орындамауы оның жауапкершілігін туғызады. Әкімшілік-құқықтық нормалар қолданылатын аяда бұл, негізінен, әкімшілік жауапкершілік.

Азаматтардың атқарушы билікті жүзеге асыру аясындағы құқықтарының кепілдіктері. Азаматтардың заңды құқықтарының, міндеттерінің және заңды мүдделерінің кепілдіктері деп олардың нақты жүзеге асырылуы мен қорғалуын қамтамасыз ететін жағдайлар мен құралдар түсініледі.

Мұндай кепілдіктердің толық түрдегі механизмі әкілетті мемлекеттік органдардың атқаратын мынадай заңдық маңызы бар әрекеттерінен құралады:

1. азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықта-рыш жүзеге асыруды қамтамасыз ету жәніндегі заңдық міндетін орындау;
2. оларды жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасау;
3. олардың жүзеге асырылуына ұдайы байқау және бақылау жасау; 4. азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау;
5. оларды бұзған жағдайда санкциялар қолдану.

Бұл сияқты кепілдіктердің бәрінің мемлекеттік сипаты бар. Олай болатыны Конституциямен және заңдармен барлық мемлекеттік органдарға азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырумен байланысты міндеттер жүктеледі. Атқарушы билік органдарының осы сияқты міндеттерді орындауы әкімшілік-құқықтық кепілдіктердің мазмұнын күрайды. Олардың әр түрлі сипаты болады, сондықтан мемлекеттік-басқарушылық қызметтің процесінде кәрініс табатын олардың негізгі екі бағытын бәлуге болады.

1. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың әкімшілік-құқықтық кепілдіктері. Бұл жағдайда атқарушы орган дардың (лауазымды адамдардың) азаматтардың құқықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ету жәніндегі де, сондай-ақ жүзеге асырудың жағдайларын жасау жәніндегі де заңдық міндеттері түсініледі. Бұл кепілдіктер тиісті құқықтық нормаларда осы міндеттерді бекітуден кәрініс табады. Мысалы, «ҚР-ның Үкіметі туралы» 1995 ж. 18-желтоқсандағы Конституциялық заң (1997 ж. 24-ақпандағы және 1999 ж. 6-мамырдағы өзгерістер мен толықтыруларды қоса), негізгі принциптердің, олардың ішінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету принципінің негізінде қолданылады. Үкімет азаматтардың әлеуметтік қорғау саласындағы конституциялық құқықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді; азаматтардың еңбек етуге бостандығы құқықтарын және олардың денсаулығын қорғау құқықтарын жүзеге асыру жәнінде, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз ету туралы шаралар қабылдайды; ақысыз білім беру жүйесін дамытады; азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқықтарын жүзеге асыру жәнінде шаралар қабылдайды; жеке адамның

қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға қатысады; азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету туралы шараларды жүзеге асырады. ҚР-сы Үкіметінің нормативтік құқықтық, оның ішінде азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты қаулыларын қолданысқа енгізудің ерекше тәртібі белгіленген (егер актінің өзінде немесе оларды қолданысқа енгізу туралы актілерде өзге мерзімдер кәзделмесе — олар алғаш-қы ресми жарияланғаннан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі).

Атқарушы билік органдары қызметінің аясымен шектелген осы сипаттағы тиісті міндеттері олар туралы ҚР-сы Президенті немесе, әдетте, ҚР-сы Үкіметі бекітетін ережелерде белгіленеді.

Бұдан басқа, әкімшілік рәсімдер қаралған, олардың шеңберінде азаматтардың құқықтарын жүзеге асыру іске асырылады. Мысалы, бұл сияқты рәсімдер азаматтарды жұмысқа алған кезде, олардың арыздары мен шағымдарын қараған кезде, олардың айналысатын әр түрлі қызметтерін лицензиялауды жүзеге асырған кезде, т.с.с.

Әкімшілік-құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін ескере отырып, қаралып отырған әкімшілік-құқықтық кепілдіктердің механизмі төмендегі заңдық маңызы бар іс-әрекеттердің жиынтығы болып табылады:

1. азаматтың өзіне бекітілген құқықтарды іске асыру жөнінде атқарушы органға (лауазымды адамға) өтініш жасауы;
2. өкілетті органның (лауазымды адамның) азаматтың өтінішін, оның заңдылығы мен негізділігін анықтау үшін, қарауы;
3. олардың өтініш мәселесі бойынша шешім шығаруы; 4. қабылданған шешімді орындауы.

Бұл орайда ең маңыздысы мынада, атқарушы орган (лауазымды адам) азаматтың өтінішін қабылдауға және ол бойынша биліктік біржақты шешім шығаруға, сондай-ақ оны өмірге енгізуге заңды түрде міндетті. Орган бұл міндетті заңның немесе заңға тәуелді құқықтық актінің талаптарына орай орындайды. Екінші жағынан, ол тек заң алдында ғана емес, сонымен бірге пайда болған әкімшілік-құқықтық қатынастың тарабы ретінде азамат алдында да міндетті. Бұлар азаматтардың құқықтарының заңдық кепілдіктері болып табылады.

2. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың әкімшілік-құқықтық кепілдіктері. Бұл атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының іске асырылуына байқау жасау туралы, оларды тікелей қорғау туралы, ақырында, оларды бұзған жағдайда әкімшілік-құқықтық санкциялар қолдану туралы іс-әрекеттерді жүзеге асыруы.

Атқарушы органдардың (лауазымдары адамдардың) байқау жасап отыру функциясы өздеріне ведомстволық қарасты (төменгі түрған) органдарда, кәсіпорындар мен мекемелерде, мемлекеттік қызметшілер тарапынан азаматтардың құқықтары қалай жүзеге асырылатынына бақылау жасаудан нақты көрініс табады. Бұл сияқты функцияның басқа түрі олардың арнайы өкілеттіктерінің негізінде ведомстволық қарасты емес объектілер мен адамдарға қатысты осы сияқты байқау жасауды жүзеге асырудан көрініс табады. Бұл жағдайда қадағалау сипаты бар өкілеттіктер еске алынып отыр.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру аясындағы байқау жасап отыру (бақылау - қадағалау) өкілеттіктері белгілі бір кәлемде барлық атқарушы билік органдарына, жалпы құзыреті барға да, сондай-ақ салалық және салааралық құзыреті барларға да берілген. Сонымен бірге белгілі бір жалпы міндетті болып табылатын ережелердің, мысалы, санитарлық -гигиениалық, табиғат қорғау, өрт қауіпсіздігі, т.с.с. орындалуына байқау жасауды жүзеге асыратың арнайы қадағалау органдары бар. Бұл орайда олар қоғамдық қатынастардың тиісті салаларындағы азаматтардың құқықтарының іс жүзінде қалай қамтамасыз етілетінін бақылап отырады.

Атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) азаматтардың құқықтарын тікелей қорғауы олардың заңдық биліктік құралдардың жеткілікті түрдегі кең кәлемін іс жүзінде пайдалануын болжайды. Оларға мыналарды жатқызуға болады:

1. азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын басқа-рудың құқықтық актілерінің қолданылуын тоқтата тұру. Мысалы, ҚР-ның Президенті Үкіметтің және облыстар, республикалық маңызы бар қала мен республика астанасы әкімдері актілерін не толық немесе ішінара тоқтата тұрады.
2. егер кәсіпорындар мен мекемелердің жағдайы азаматтардың денсаулығы мен әміріне қауіп туғызатын болса, онда олардың жұмысын тоқтата тұру (мысалы, мемлекеттік санитарлықэпидемиологиялық бақылау, еңбек қорғау саласындағы мемлекеттік қадағалау органдары, т.б.);
3. азаматтардың құқықтарын бұзатын басқарудың заңсыз актілерінің күшін жою, ҚР-ның Үкіметі орталық және жергілікті атқарушы билік органдарының, ал ҚР-ның Президенті - Үкіметтің осы сияқты актілерінің, т.б. күшін жоюға құқылы.

Бұл әкілеттіктерде, атап айтар болсақ, мынадай конституциялық қағида айқын кәрініс тапқан: азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілер ресми түрде жарияланбаса қолдануға жатамайды. Әрине, егер олармен азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылатын болса, онда тіпті де қолданылуы мүмкін емес деп айтуға негіз бар.

Азаматтардың құқықтарын қорғауды жүзеге асыру жөнінде сот билігі және прокуратура органдары маңызды рөл атқарады. Мысалы, жалпы юрисдикциялық соттарға басқару актілерінің күшін жою жөнінде әкілеттік берілген. ҚР-ның Конституциялық Кеңесі бұл сияқты актілерді конституцияға сәйкес емес деп тани алады, бұл олардың заңдық күшін жоюға әкеп соқтырады.

Прокуратура органдары азаматтардың құқықтарын бұзатын басқарудың құқықтық актілеріне наразылық келтіреді. Сөйтіп, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғау кепілдендіріледі. Ең соңында, мынаны да айтпасқа болмайды, азаматтарға мемлекеттік - басқару аясында әздерінің құқықтарын өз құралдарымен қорғау жөнінде заңдық мүмкіндік берілген. Әрине, азаматтардың әздерінің құқықтары мен заңды мүдделеріне қысым жасайтын құқықтық актілердің күшін жою немесе тоқтатып қою туралы әкілеттіктері жоқ. Бірақ олар бұл сияқты актілерге шағым беру арқылы әздерінің құқығын қорғаудың мемлекеттік механизмін іске қоса алады.

Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың құралы ретінде әкімшілік - құқықтық санкцияларды қолдану мынадан кәрініс табады, ол атқарушы органдардың, сол сияқты өзге де әкілетті мемлекеттік органдардың әздерінің байқау жасау мен қорғаушылық кепілдіктерін пайдаланудың нәтижесі болып табылады. Әрине, жауапкершілік дәлме - дәл мағынасында адамның қандай да бір субъективтік құқығын сақтай алмайды. Дегенмен де оның заңдық маңыздылығы күмән туғызбайды, әйткені азаматтардың субъективтік құқықтарын бұзатын әздерінің іс-әрекеттері үшін жауапкершілік мүмкіндіктің өзінің үлкен превентивтік (алдын алу) маңызы бар. Оның пайда болу фактісінің өзі заңсыз іс-әрекеттердің нәтижесі болып табылады. Бұл орайда, әрине, ең алдымен мемлекеттік - басқарушылық аппараттың лауазымды адамдарының заңдық жауапкершіліктері кәзделіп отыр. Аталған адамдардың мұндай жауапкершілігінің негізінен екі түрі қаралған: тәртіптік және әкімшілік. Әрине, лауазымды адамдар қылмыстық әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершілікте де болады.

Мемлекеттік қызметші өзіне жүктелген қызметтік міндеттерін, олардың ішінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау мен қорғауды қамтамасыз ету де болады, бұзған кезде тәртіптік жауапкершілік пайда болады. Бұл міндетті орындамау немесе ойдағыдай орындамау, қызметшіні лауазымға тағайындауға құқығы бар органның немесе басшының оған тәртіптік жазалар қолдануға әкеп соқтырады.

Лауазымды адамдардың әкімшілік жауапкершілігі басқару тәртібін, мемлекеттік және қоғамдық тәртіпті, табиғатты, халықтың денсаулығын, т.с.с. қорғау аясындағы белгіленген ережелерді сақтамауына байланысты олардың әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін пайда болады. Әрине, заңдық жауапкершіліктің бұл түрінің белгілі бір шегі бар. Мысалы, лауазымды адамдар атқарушы билікті жүзеге асыру аясында

қолданылатын, жалпы міндетті болып табылатын сияқты ережелерді бұзғаны үшін жауап береді, әйткені оларды орындауды қамтамасыз ету олардың қызметтік міндеттеріне жатады.

Олардың әкімшілік жауапкершілігі өздерінің іс-әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзған жағдайларда пайда болады. Субъектілері лаузымды адамдар болып табылатын бұл сияқты бұзушылықтар құрамдарының үлкен тобы ӘҚБтК - те қаралған. Мысалы, азаматқа ақпарат беруден бас тарту (84-б.); еңбек туралы заңдарды бұзу (87-б.); лаузымды адамдардың кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласуы (151-б.); лаузымды адамның атқару құжатын жоғалтқандығы үшін 527-б.) т.б. Лаузымды адамдар әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру жөнінде әкілеттіктер берілген органдардың алдында әкімшілік жауаптылықта болады. Прокурор әкімшілік іс қозғау туралы қаулы шығаруға құқылы.

Зандық жауапкершіліктің аталған түрлерінің жекелік сипаты бар (нақты лаузымды адам жауап береді). Атқарушы органдардың жауапкершілігі қаралмаған.

Атқарушы органдардың (лаузымды адамдардың) заңсыз іс-әрекеттерімен келтірген зиянды азаматтың мемлекеттен өндіріп алуға құқы бар. Бұл азаматтық-процессуалдық тәртіппен жүзеге асырылады.

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың әкімшілік-құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері

ҚР-ның аумағындағы шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше кәзделмесе, Республика азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады (ҚР-сы Конституциясының 12-б.,

4-т).

Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы ҚР-ның заңдары ел Конституциясына негізделеді. Соған сәйкес ҚР-дағы шетелдіктердің әкімшілік - құқықтық мәртебесіне жататын нормативтік ережелер «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» ҚР-ның 1995 ж. 19-маусымдағы заңында, ҚР-сы Үкіметінің 2000 ж. 28-қаңтардағы қаулысымен бекітілген «Шетелдік азаматтардың ҚР-сына келуінің және болуының, сондай-ақ олардың ҚР-нан кетуінің Тәртібінде» және басқа да заң актілерінде, мысалы, ҚР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде қаралған.

ҚР-дағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы, сондай-ақ ҚР-ның халықаралық шарттарымен де анықтала алады. Егер ҚР-сы ратификациялаған халықаралық шартта аталған Зандағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

1995 ж. 19-маусымдағы Заңда шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға кімдер жататыны айқындалған. ҚР-ның азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттің азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі бар адамдар ҚР-дағы шетелдіктер болып танылады.

ҚР-да өзгедей заңды негізде жүрген, сондай-ақ оларға қатысты ҚР-ның Қылмыстық кодексіне сәйкес ауыр немесе аса ауыр қыл-мыстар деп танылатын әрекеттер жасалуы салдарынан жәбірленуші деп танылған шетелдіктер ҚР-да уақытша жүрген деп есептеледі. Олар ҚР-ның аумағына келген сәттен бастап үш тәуліктің ішінде белгіленген тәртіппен тәлқұжатын тіркеуге және өздеріне белгіленген болу мерзімі өткен соң ҚР-нан кетуге міндетті.

Жоғарыда аталған заңнамалық актілерде шетелдіктердің ҚР-на келуі мен кетуінің шарттары мен тәртібі бекітілген. Шетелдіктер, егер ҚР-ның тиісті тараппен келісімінде өзгеше тәртіп белгіленбесе, жарамды паспортымен немесе оны алмастыр'атын құжаттарымен ҚР-ның келу визасы (келу рұқсатнамасы) болған жағдайда Қазақстанға келе алады.

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан азаматтары сияқты жалпыға бірдей заңдық міндеттер орындайды. ҚР-да тұрақ-ты тұратын шетелдіктер заңдарда

кәзделген тәртіппен тұрақты және уақытша тұратын жері бойынша әділет органдарында тіркелуге міндетті.

Шетелдіктер заңнамада қаралған кейбір жағдайларда ҚР-ның шегінен қуылуы мүмкін: егер оның іс — әрекеті мемлекеттік қауіп-сіздікті қамтамасыз ету немесе қоғамдық тәртіпті қорғау мүдделеріне қайшы келетін болса; егер бұл халықтың денсаулығы мен адамгершілік қасиетті сақтау, ҚРсы азаматтарының және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болса; Қазақстанның кедендік, валюталық немесе өзге де заңдарын бұзса; егер ҚР-ның азаматымен некеге тұруы оны Қазақстанда тұрақты тұруға қалдыру үшін негіз болып табылып, заң актілерімен белгіленген тәртіппен неке заңсыз деп танылған жағдайда. Мұндай әкімшілік жаза шарасы ӘКБтК-тің 394-б. қаралған «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» заңның ережелері, егер ҚР-ның заң актілерінде өзгеше белгіленбеген болса, азаматтығы жоқ адамдарға да қолданылады.

Бұл Заңның ережелері шетелдік дипломатиялық және консулдық әкілдіктердің қызметкерлерінің Қазақстанның заңдары мен халықаралық шарттарында белгіленген артықшылықтары мен иммунитеттеріне қолданылмайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
3. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
4. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юр. Литература. 1975
6. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметтің қағидалары.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік қызметтің түсінігі, қағидалары. Қазақстанда мемлекеттік қызмет жүйесінің қалыптасуының кезеңдері. Мемлекеттік қызмет бойынша Агенттіктің мәртебесі мен өкілеттіктері.
2. Президенттің ең жоғарғы лауазымды тұлға ретіндегі өкілеттіктері. Мемлекеттік қызметтің карьералық және жалдамалық жүйесі.
3. Қазақстанда мемлекеттік қызмет институтын құқықтық реттеу. ҚР-дағы мемлекеттік қызмет жүйесінің ерекше белгілері.
4. Саяси және әкімшілік қызметкерлерінің мемлекеттік қызметті өтуінің тәртібі.

Заңды тұлға ұғымы Азаматтық кодекстің 33бабында былай қарастырылған « меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым **заңды тұлға** деп танылады.» Заңды тұлғалар:

Өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табысын келтіруді кәздейтін (коммерциялық ұйым) не мұндай мақсат ретінде пайда келтіре алмайтын (коммерциялық емес ұйым) ұйым заңды тұлға бола алады.

Ұйым деп әзінің басқару органы басшылық ететін және меншігінде, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында оқшауланған мүлкі болатын әр түрлі саны бар (бірнеше адамнан бірнеше мыңға дейін) қызметкерлер ұжымы түсіндіріледі. Ұйымның басқару органы оның әкімшілігі болып табылады. Бұл жеке дара басшы (директор, бас директор) және оның орынбасарлары, не бір мезгілде жеке дара және ұжымдық (директорлар кеңесі, басқарма, дирекция) немесе басқа тағайындалатын орган, не қызметкерлер ұжымының ұйымды басқару жәнінде уәкілеттік берген органы болуы мүмкін. Әкімшілік басқару функцияларын әзіне берілген әкілеттіктер шегінде өз ұйымының ішінде жүзеге асырады. Бұлар еңбек ұжымының жұмысын ұйымдастыру, еңбек және мемлекеттік тәртіпті қамтамасыз ету жәніндегі әкілеттіктер. Ұйымның әкімшілігі атқарушы билік органдарымен сыртқы ұйымның әкімшілігі атқарушы билік органдарымен сыртқы әкімшілік құқықтық қатынастарға ұйымның функцияларын жүзеге асыруға қатысты басқарудың объектісі ретінде қарастырады. Әкімшілік оларға тиісті әтініштер беруге, олардың іс әрекеттеріне әкімшілік жолмен, сондай – ақ сот тәртібімен де шағымдануға құқылы. Комерциялық ұйымдар мемлекеттік кәсіпорын, шаруашылық серіктестік, әндірістік кооператив нысандарында құрылуы мүмкін. Комерциялық емес ұйымдар мекеме, қоғамдық бірлестік, тұтыну коперативі, қоғамдық қор, діни бірлестік нысанында және заң құжаттарында кәзделген өзге де нысанда құрылуы мүмкін.

Қызметінің түрі бойынша ұйымдардың мына сияқты түрлері бар: кәсіпорындар, мекемелер, азаматтардың қоғамдық бірлестіктері. Меншік түрлері бойынша ұйымдар мемлекеттік және мемлекеттік емес болып бәлінеді. Ұйымдардың бір түрі кәсіпорындар мекемелер болып табылады. Мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелер әзінің қызметінің кәлемі мен маңызы бойынша республикалық және коммуналдық облыстық, аудандық, қалалық, кенттік және ауылдық маңызы бар болуы мүмкін. Кәсіпорындар мынандай ұйымдық құқықтық нысанда болуы мүмкін: шаруашылық серіктестік, акционерлік қоғам, әндірістік кооператив, мемлекеттік кәсіпорын.

Кәсіпорын бұл қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру және пайда табу мақсатында әнім әндіру, жұмыс атқару және қызмет кәрсету үшін құрылған шаруашылықпен айналысатын субъект. Мемлекеттік және мемлекеттік емес кәсіпорындардың әкімшілік құқық субъектілігі әр түрлі. Мемлекеттік кәсіпорындар мемлекеттің меншігі болып табылады. Сондықтан мемлекеттік органдардың қарауына: мемлекеттік кәсіпорынды құру; олардың қызметінің мақсат міндеттерін, сондай ақ оларды орналастыратын орнын айқындау; жарғысын бекіту жатады. Мемлекеттік кәсіпорындардың бір түрі жедел басқару құқығына негізделген және мемлекеттік мүлікке иелік ететін кәсіпорындар болып табылады.

Мемлекеттік меншіктің түрлеріне қарай кәсіпорындар:

1. Республика меншігіндегі кәсіпорындар республикалық мемлекеттік кәсіпорындар.
2. Коммуналдық меншіктегі кәсіпорындар коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындар деп бәлінеді.

Коммуналдық меншік құқығы субъектісінің коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындарға қатысты функцияларын тиісті әкімшілік аумақтық бәліністің әкімдігі (уәкілетті орган) жүзеге асырады. Тиісті әкімшілік аумақтық бәліністің әкімдігі не жергілікті бюджетпен қаржыландырылатын, әкім уәкілеттік берген атқарушы орган (мемлекеттік басқару органы) коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындарды мемлекеттік басқару органы болып табылады. Мемлекеттік емес кәсіпорындарға мемлекеттің ықпалы шектеулі. Мемлекет оларды басқармайды. Басқаруды мемлекеттік биліктік әкілеттіктері жоқ меншік иелері (құрылтайшылар) немесе олар уәкілеттік берген органдары жүзеге асырады. Мемлекет мемлекеттік емес кәсіпорынның әкімшілігін құруға қатыспайды. Мемлекеттің бқл кәсіпорындар жәніндегі ролі барлық кәсіпорындарға, олардың ұйымдық құқықтық нысандарына қарамастан, жалпы бірдей болатын әкімшілік құқықтық тәртіп белгілеу және сол белгіленген тәртіптің сақталуына бақылау жасау болып табылады. Мемлекеттік емес кәсіпорынды басқару тәртібі кәсіпорынның жарғысымен анықталады.

Заңнамаға сәйкес кәсіпорынды тарату оның құрылтайшысының немесе құрылтай құжаттарымен соған уәкілеттік берілген органның шешімімен іске асырылады. Мұндай шешімге мыналар негіздеме болуы мүмкін: кәсіпорынның құрылған мерзімінің әтуі; оны құрғандағы мақсаттың орындалуы; сот тәртібімен оны мемлекеттік тіркеуді жарамсыз деп тану; қызметін лицензиясыз атқару; заңды әрескел бұзу; кәсіпорынды банкрот деп тану; Жергілікті атқарушы органдар елді мекендердің тұрғын үй коммуналдық шаруашылығын тікелей басқарады. Олар коммуналдық білім, денсаулық сақтау, мәдениет және өзге де жергілікті органдардың қарауына жатқызылған мекемелерді ұйымдастырудың, олардың қызметінің мазмұны мен дамуының мәселелерін шешеді. Жергілікті атқарушы органдар әкімшілік құрылым аумағының кешенді әлеуметтік экономикалық дамуына кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың қатысуын үйлестіруге құқылы. Бірақ олар заңдармен кәзделгеннен басқа жағдайларда кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың қызметіне шек қоюға қақылары жоқ. Аталған ұйымдардың р түрінің оларға тиісті мүліктің түрі мен құрылымына, ұйымдарды құрудың тәртібіне, оларды басқару органдарының әкілеттіктеріне, сондай ақ ішкі ұйымдастыру және сыртқы әкімшілі құқықтық қатынастарына қатысты әзінің ерекшеліктері бар. Комерциялық ұйымдардың бір түрі шаруашылық серіктестіктер. Шаруашылық серіктестігі болып жарғылық қоры құрылтайшылардың салымдарына бәлінген, өз қызметінің негізгі мақсаты пайда түсіру деп есептелінетін және заңды тұлға болып табылатын коммерциялық ұйым болып табылады. Шаруашылық серіктестіктер толық серіктестік, сенім серіктестігі, жауапкершілігі шектеулі серіктестік, қосымша жауапкершілігі бар серіктестік, және акционерлік қоғам нысанында құрылуы мүмкін. Шаруашылық серіктестің құрылтай құжаттары құрылтай шарты мен жарғысы, ал бір тұлға құрған серіктестіктің құрылтай құжаты оның жарғысы болып табылады. Жарғыны құрылтайшылар бекітеді, ол құрылтай шартында кәрсетіледі. Серіктестіктің жоғарғы органы оған қатысушылардың жалпы жиналысы болып табылады. Қатысушылардың жалпы жиналысына есеп беретінатқарушы орган құрылады. Алқалы органдар ретінде: басқарма, байқаушы кеңесі, жалпы жиналысының шешімі бойынша басқа да органдар құрылуы мүмкін.

Өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлғалар **акционерлік** қоғам деп аталады. Қоғамның акционері оның міндеттемелері бойынша жауап бермейді және заң актілерінде кәзделген жағдайларды қоспағанда әзіне тиесілі акциялардың құны шегінде қоғам қызметіне байланысты болатын залалдар шегуге тәуекел етеді. Акционерлердің жалпы жиналысы қоғамның жоғарғы **басқарушы органы** болып табылады. Жалпы жиналыстар жылдық және кезектен тыс болып бәлінеді. Қоғамның басқару органы директорлар кеңесі, ал атқарушы орган немесе атауы қоғамның жарғысында белгіленетін атқарушы орган қызметін жеке дара жүзеге асыратын тұлға. Қоғам өз құрылтайшылары болып саналатын жеке және заңды тұлғалар жиналысының шешімі бойынша құрылады. Қоғамның жарғысы оның заңды тұлға ретіндегі құқықтық мәртебесін анықтайтын құжат болып табылады. Акциялардың бақылау пакеті мемлекетке тиесілі, ұлттық экономиканың негізін құрайтын стратегиялық жағынан маңызды салаларда Үкіметтің шешімімен құрылған акционерлік қоғам ұлттық компания болып табылады. Азаматтардың бірлескен кәсіпкерлік қызметі үшін мүшелік негізде, олардың жеке еңбегімен қатысуына және мүшелерінің мүліктік жарналарын біріктіруіне негізделген ерікті бірлестігі **өндірістік кооператив** болып табылады. Кооператив жеке кәсіпкерлік үшін заң актілерімен тыйым салынбаған кәсіпкерлік қызметтің кез келген түрін жүзеге асыруға хақылы. Мемлекеттік лицензиялау қолданылатын қызметті кооператив лицензиясы бар болған жағдайда ған жүзеге асырады. Өндірістік кооперативтің мақсаты мен мәнін оның жарғысы анықтайды. Кооператив құрылтайшы жеке тұлғалардың жалпы жиналысының шешімімен құрылады. Кооператив басқарудың жоғарғы органы оның мүшелерінің жалпы жиналысы болып табылады. Кооперативте оның атқарушы органдарының қызметін және олардың қаржы қызметін бақылауды жүзеге асыратын тиісінше бақылаушы кеңес және тексеру комиссиясы құрылуы мүмкін. Кооперативтің

қызметіне басшылық жасауды жүзеге асыратын атқарушы органдардың құрамына кооперативтің басқармасы және тәрағасы кіреді.

Коммерциялық емес ұйым деп кіріс түсіру негізгі мақсаты болып табылмайтын және алынған таза кірісті қатысушылар арасында бөлмейтін заңды тұлға танылады. Коммерциялық емес ұйымдар әлеуметтік, мәдени, ғылыми, білім беру мақсаттары болады. Коммерциялық емес ұйымдар мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қор, діни бірлестік, қауымдастық нысанындағы заңды тұлғалардың бірлестігі нысанында және заң актілерінде кәзделген өзге де нысанды құрылуы мүмкін. Бұлар мысалы, нотариалды палаталар, адвокаттар алқалары, сауда әнеркәсіптік палаталар, аудиторлар палаталары және өзге де ұйымдық құқықтық нысандағы коммерциялық емес ұйымдар. Коммерциялық емес ұйымдардың, мемлекеттік мекемелерді қоспағанда, басқару органдары мыналар болып табылады:

- 1) Жоғарғы басқару органы ұйым қызметінің кез келген мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға құқылы.
- 2) Басқарудың атқарушы органы ұйымның қызметін күнделікті басқаруды жүзеге асырады.
- 3) Ұйымның басқару органдары сайлайтын немесе тағайындайтын текесеру органдары.
- 4) Ұйымның құрылтай құжаттарына сәйкес басқа да органдар.

Мемлекет коммерциялық емес ұйымдарды құруды және олардың белсенді қызмет етуін кәиермелеп отырады. Оларға заңдарға сәйкес салық, кеден жеңілдіктері және басқа да жеңілдіктер берілуі мүмкін. Коммерциялық емес ұйым заңдарға және ұйымның құрылтай құжаттарына сәйкес мемлекеттік статистика және салық органдарына, құрылтайшыларға және өзге де тұлғаларға өз қызметі туралы ақпарат беруге міндетті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Алматы. 1995 3. «Әкімшілік процедуралар туралы» Қазақстан Республикасының 27 қараша 2000 жылғы № 107-11 Заңы.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
5. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, № 213-1, «Құқықтық нормативтік актілер туралы» Қазақстан Республикасының 6 наурыз 2002 жылғы № 298-11 Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР-ның Заңы.
6. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметкерлердің құқықтық жағдайы

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік қызметкер түсінігі және түрлері: саяси және әкімшілік. Саяси қызметкерлердің құқықтық мәртебесі.
2. Әкімшілік қызметкерлердің құқықтық мәртебесі. Мемлекеттік қызметкерлердің жалпы, арнайы және лауазымдық құқықтары. Мемлекеттік қызметкерлердің әлеуметтік құқықтары.
3. Мемлекеттік қызметкерлердің құқықтары мен бостандықтарының құқықтық кепілдіктері. Мемлекеттік қызметкерлердің жауаптылығы.

Мемлекеттік қызмет - мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық әкілеттігін атқару жөніндегі қызметі; **мемлекеттік қызметші** - мемлекеттік органда заңдарда белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттен не Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің қаржысынан ақы төленетін қызметті атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық әкілеттікті жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы; әкімшілік басқарушы адамдар тобын құратын мемлекеттік қызметшілердің қызметі әкімшілік құқықтық нормалармен реттелінді, ал мемлекеттік қызметшілерінің басқа санаттарының қызметі, яғни жұмысшылардың жұмысы сияқты, кәбінесе еңбек құқығының нормаларының реттейтін объектісі болды. бұл 1995 ж дейін осылай болды. 1995 ж 26-желтоқсанда «мемлекеттік қызмет туралы» заң күші бар Жарлық шықты - бұл, шындығында, мемлекеттік қызметке арнайы арналған бірінші нормативтік құқықтық акт еді. Ол қазіргі кездегі қолданыстағы 1999ж 23 шілдедегі «мемлекеттік қызмет туралы» заңмен оған өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңдармен одан әрі дамытылып, ауыстырылды. Аталған заң бойынша мемлекеттік қызметші мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық әкілеттігін атқару жөніндегі қызметі. Бұл анықтамада мемлекеттік қызметтің шектелген ұғымы айқын кәрініс тапқан: тек қана мемлекеттік органдардағы жұмыс мемлекеттік қызметтік сипаты бар қызмет болып табылады. Сонымен бір мезгілде мемлекеттік әлеуметтік мәдени мекемелердегі және мемлекеттік кәсіпорындардағы жұмысы тіпті ол таза басқару немесе ұйымдастыру функцияларын орындаумен байланысты болса да мұндай ұызмет болып танылмайды, әйткені мекемелер мен кәсіпорындар мемлекеттік органдар болып табылмайды. Мемлекеттік қызмет туралы заңда мыналар бекітілген:

а) мемлекеттік қызмет кәсіби негізде жүзеге асырылатын қызмет. Бірақ мемлекеттік қызметтің ерекшелігін сипаттауға жалғыз бұл белгі жеткіліксіз. Әйткені, инженердің, дәрігердің, оқытушының қызметі де кәсіби болып танылады.

б) мемлекеттік қызметті жүзеге асыру үшін мемлекеттік лауазымға орналасу керек. Бірақ бұл жеткіліксіз, әйткені, біріншіден, мемлекеттік аппаратта қызметте болғанмен мемлекеттік қызметші болып табылмайды және екіншіден мемлекет мемлекеттік мәні бар лауазымдарды тек мемлекеттік органдарда ғана емес, сонымен қатар өзге мемлекеттік ұйымдар да құрады. Сондықтан мемлекеттік қызметтің белгілерін одан әрі жетілдіре түсу қажет сияқты.

в) мемлекеттік қызмет әзінің кәрінісін мемлекеттік лауазымдардың ерекше санатына орналасудан табады заңда оларды мемлекеттік органның құрылымдық бірлігі деп атайды. Олардың ерекшелігі мемлекеттік органдардың әкілеттіктерін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл жағдай мемлекеттік қызметті мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелердегі жұмыстан айтарлықтай айырады.

г) мемлекеттік қызмет нақты мемлекеттік лауазыммен кәзделген қызметтік міндеттерді жүзеге асыру жөніндегі жауапты қызметтен кәрініс табады. Бұл мемлекеттік қызметтің ең маңызды белгісі.

д) мемлекеттік қызмет тиісті мемлекеттік лауазымға орналасқан адамның әзі істейтін органға берілген әкілеттіктерді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін міндеттерді орындауын болжайды.

е) мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметтің мемлекеттік лауазымына орналасқан адамға мемлекет бюджет қаржысынан еңбек ақы төлеуді болжайды. Кезінде ол жалақы деп аталды. Бұл мемлекеттік қызмет үшін ерекше белгі емес. Осындай тәртіппен мемлекеттік лауазымға орналасқан, бірақ бұл реттерде мемлекеттік қызметшілер болып табылмайтын адамдар ақшадай ақы алады. Мемлекеттік қазыналық кәсіпорындар мен мекемелердің қызметшілері осыған ұқсас еңбек ақымен қамтамасыз етіледі.

Мемлекеттік қызметтің маңыздылығы, мемлекеттің шешетін барлық мәселелерінің ішінде кадрлар, ең алдымен басшылар туралы мәселе негізі болып

табылатындығымен айқындалады. Тек мемлекеттік аппарат реформаларды, жаңа идеялар мен заңдық ережелерді жүзеге асыруға міндетті, бірақ басқару қызметінде болатын кемшіліктердің көпшілігі аппаратшылардың кейбір бөлігінің қабілетсіздігімен, қай кезде тіпті реформалық бағдарламаларды қабыл алмаумен, одан бетер олардың сыбайлас жемқорлығымен байланысты екендігі белгілі. Мемлекеттік қызметшілердің принциптері ҚР-сы Конституциясымен Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы бар деп бекіткен нормаға негізделеді.

Заңдылық принципі. Мемлекеттік қызметшілер лауазымдық міндеттерін атқарған және олардың құқықтарын қамтамасыз еткен кезде Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдарының өзге нормативтік құқықтық актілерден жоғары күші болатындығын білдіреді. Бұл Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады деген ҚР – сы 4-б 2-т нормасына негізделеді.

Қазақстандық патриотизм. Мемлекеттік қызметшінің өз Отанын, халқын сүйетіндігін, оларға деген терең сезімін, берілгендігін, Республикасының тәуелсіздігін нығайтуға, онда әркениетті демократиялық қоғам құруға елдің экономикасы мен мәдениетін, ең алдымен өз халқының тілі мен дінін дамытуға бар білімі мен күш жігерін аянбай жұмсайтындығын білдіреді.

3) мемлекеттік үкіметтің заң шығарушылық, атқарушылық және сот тармақтарына бөлінуіне қарамастан, мемлекеттік қызмет жүйесінің біртұтастығы; бұл Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол аталған тармақтардың тежемелік және тепе теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс қимыл жасау принципін жүзеге асырады.

4) азаматтар құқықтарының, бостандықтарының және заңды мүдделерінің мемлекет мүдделері алдындағы басымдығы; бұл Қазақстан заңнамаларындағы жаға ереже мемлекеттік қызметшілердің адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын білуге, сақтау, а қорғауға міндеттейді.

5) жалпы қол жетімділік, яғни Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке қол жеткізуге және өз қабілеттері мен кәсіби даярлығына сәйкес мемлекеттік қызмет бойынша жоғарылатылуға тең құқығы;

6) азаматтардың мемлекеттік қызметке кіруінің еріктілігі; әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдау құқығы барлығына негізделеді.

7) мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі мен жоғары біліктілігі; басымдық ең лайықтыға, жақсы дайындығы барға, іс жүзінде өзінің ұйымдастырушылық қабілеттігін көрсеткенге беріледі,

8) мәні бірдей жұмыстарды орындағаны үшін еңбекке ақыны тең тәлеу; әркімнің өз еңбегі үшін ешқандай кемсітусіз сыйақа алуына құқығы бар деген ережеге негізделеді.

9) жоғары тұрған мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз өкілеттігі шегінде қабылдаған шешімдерді орындаудың бағынысты мемлекеттік қызметшілер мен төменгі мемлекеттік органдардың қызметшілері үшін міндеттілігі;

10) мемлекеттік қызметшілердің бақылауда болуы және есептілігі; мемлекеттік қызметтегі тәртіпті нығайтудың, мемлекеттік қызметшілердің өздерінің міндеттерін ойдағыдай орындауын қамтамасыз етудің, олардың сол үшін жауапкершіліктерін арттырудың аса қажетті және тәжірибеде сыналған пайдалы тәсілдері.

11) мемлекеттік құпиялар немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия болып есептелетін қызметті қоспағанда, қоғамдық пікір мен жариялылықты ескеру;

12) мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуы; олардың еңбегінің беделін көтеруді, айтарлықтай жоғарғы еңбек ақы тәлеуді, еңбек етуге, демалысына қалыпты жағдайлар туғызуды, мемлекеттік сақтандыруды, қызмет жөнінен өсуді болжайды.

13) мемлекеттік қызметшілерді қызметтік міндеттерін адал, ынталы атқарғаны, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны үшін көтермелеу;

14) мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін орындамағаны не тиісінше орындамағаны және әздерінің әкілеттігін асыра пайдаланғаны үшін жеке жауаптылығы; мемлекеттік тәртіпті күшейтуге, мемлекеттік қызметшілердің тапсырылған жұмыс үшін жеке жауаптылық сезімін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

15) мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыруды үздіксіз жүргізу принциптеріне негізделеді. Қызметшілердің тиісті бюджет қаражаты есебінен қайта даярлануын, кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттыруларын, арнайы оқу орындарын ұйымдастыруды болжайды.

Мемлекеттік қызметтің заңнамалық негіздері мемлекеттік қызмет туралы заңдар Конституциядан, «мемлекеттік қызмет туралы» заңнан, Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Мемлекеттік қызметті құқықтық реттеуде Қазақстан Республикасының Конституциясы маңызды рөл атқарады. Онда мемлекеттік басшы лауазымдарға адамдарды қызметке тағайындау және қызметтен босату туралы Президенттің, Парламенттің, оның палаталарының және Үкіметтің құзыреті белгіленген. «мемлекеттік қызмет туралы» заң мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың құқықтық негіздерін, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайының негіздерін, мемлекеттік қызметті әткерудің тәртібін белгілейді. Заңның негізі мақсаты мемлекеттік қызметтің бірыңғай жалпы мемлекеттік құқықтық негізін жасау оған кәсібилік сипат беру. Заң тәрешілдікпен, сыбайлас жемқорлықпен, жеке адамға берілгендік принципі бойынша кадр іріктеп алу практикасымен күресу үшін құқықтық негізді дамытуға мүмкіндік туғызады. Ол мемлекеттік қызметшілерге, олардың міндеттеріне тек талаптарды арттыруға ғана емес, сонымен бірге олардың құқықтық және ілеуметтік қоғалуын қамтамасыз етуге де бағытталған. Заңда кәп жаңа мағызды ұғымдар бар: мемлекеттік лауазым, мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, біліктілік дәреже деген не екендігі және басқалар туралы. Ол мемлекеттік қызметке орналасқысы келетін немсе орналасқан азаматтарға қойылатын талаптарды күшейтуге түскен: арнаулы білім, аттестациялау, біліктілік емтихан, қатал тәртіптік жазалар жүйесі жете қабілеттілігі жоқ немесе қара ниет қызметшілердің жолына қатаі кедергілер жасауға толық мүмкіндік береді. Мемлекеттік қызмет туралы заң барлық мемлекеттік қызметшілерге қолданылады, бұған конституцияда, конституциялық заңдарда немесе өзге де заң актілерінде олар үшін өзгедей құқықтық мәртебе белгіленген жағдайлар қосылмайды. Жекелеген мемлекеттік органдардағы мемлекеттік қызметтің ерекшеліктерін реттейтін бірнеше заңдар бар. Оларға, мысалы, «ҚР ның ішкі істер органдары туралы» 1995ж 21-желтоқсандағы, «авариялық құтқару және құтқарушылардың мәртебесі туралы» 1997ж 27 наурыздағы, «ҚР ның дипломатиялық қызметі туралы» заңдар жатады.

Мемлекеттік қызметтің бірқатар мәселелері бойынша ҚР ның Президентінің «ҚР сы саяси мемлекеттік қызметшілерге тәртіптік жазалар қолданудың тәртібі туралы Ережені бекіту туралы» 1999 ж 29- желтоқсандағы, «ҚР сы әкімшілік мемлекеттік қызметшілер лауазымдарының реестрін және әкімшілік мемлекеттік қызметшілер санаттарының тізбесін бкіту туралы» 1999 ж 22- желтоқсандағы, «ҚР сы Президентінің жанындағы мемлекеттік қызмет академиясының мәселелері туралы» 1998-ж 12- қарашадағы әкімі сияқты заңнамалармен реттеледі. Мемлекеттік қызметтің кәптеген мәселелері тәртіптік жарғылармен және ережелермен, нақтылы органдар мен олардың құрылымдық бөлімшелері туралы ержелермен, Үкіметтің, министрліктер мен агенттіктердің өзге де нормативтік актілермен реттеледі. Жалпы алғанда мемлекеттік қызмет күрделі кешендік құқықтық институт, ол құқықтың бірнеше салалрымен (конституциялық, еңбек, әкімшілік, қаржы және басқаларымен) реттеледі. Мемлекеттік органдардағы мемлекеттікке жатпайтын лауазымдарда, сондай –ақ мемлекеттік емес ұйымдарда (шаруашылық серіктестіктерде, акционерлік қоғамдарда, мекемелерде, ұйымдар мен кәсіпорындарда) істейтіндердің қызметі еңбек туралы заңнамалармен реттеледі. Мемлекет мемлекеттік қызметшілердің қазіргі кезеңдегі және келешекте қанша керек болатындығын негізге ала отырып, оларды жоғары орта арнайы оқу орындарында оқыту арқылы, сондай ақ жоғары тұрған лауазымдарға жоғарлату үшін қажетті мамандық бойынша жұмыс тәжірибесін алу арқылы дайындауды жоспарлап, ұйымдастырады. мемлекеттік қызметті жетілдіру және

оның тиімділігін арттыру саласында мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға қатысу; мемлекеттік қызметті жүзеге асыру үшін нормативтік құқықтық базаны жетілдіру жәнінде ұсыныстар әзірлеу, сондай-ақ өз құзыреті шегінде заңдарда белгіленген тәртіппен нормативтік құқықтық актілер қабылдау; мемлекеттік әкімшілік лауазымдар санаттарына үлгілік біліктілік талаптарын әзірлеу және бекіту; мемлекеттік қызмет қызметшілері жәніндегі республикалық деректер базасын қалыптастыруды қоса алғанда, мемлекеттік қызмет кадрлары жай-күйінің мониторингін жүргізу, сондай-ақ мемлекеттік әкімшілік қызметшілер лауазымдарына орналастыру үшін кадрлар резервін қалыптастыру; мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы тәлеу жүйесін жетілдіру, оларды әлеуметтік-құқықтық қорғау жәнінде ұсыныстар әзірлеу; Мемлекеттік әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізбесін және осы Заңға сәйкес өзге де актілерді әзірлеу және оларды Қазақстан Республикасы Президентінің бекітуіне ұсыну; мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметшілер даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру, оның ішінде шетелдерде де, мәселелері жәніндегі қызметін үйлестіру; мемлекеттік бағдарламалар бойынша мемлекеттік тапсырысты қалыптастыру мен орналастыруды және мемлекеттік қызметшілерді даярлауды, қайта даярлау мен олардың біліктілігін арттыруды үйлестіру мемлекеттік қызметке орналастыру жәніндегі уәкілетті органның міндеті болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
2. Управленческие процедуры. М.: Наука. 1998
3. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
4. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории
5. Алексеев С.С. Кәрсетілген жұмыс. 156б.
6. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994. С. 50-60

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметке кірудің тәртібі.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік басқарудың нысандары. Мемлекеттік басқарудың құқықтық нысандарының және құқықтық емес нысандарының түсінігі. Олардың ерекше белгілері.
2. Нормативтік-құқықтық актілердің түсінігі және түрлері. Мемлекеттік басқарудың жеке актілерінің түсінігі. Мемлекеттік басқару актілеріне қойылатын талаптар. Әкімшілік-құқықтық шарттар және келісімдер.

Мемлекеттік қызметшінің әкімшілік құқықтық мәртебесі оны құрайтын мына элементтерді қамтиды: құқықтарын, негізгі міндеттерін, шектеулерді, кепілдіктерді, кәтермелеуді, еңбек ақы тәлеуді, зейнетақымен қамсыздандыруды, жауапкершілікті.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтары, біріншіден, оларға Қазақстан Республикасының азаматтары ретінде Конституциямен және заңдармен берілген. Екіншіден олардың мемлекеттік қызметтің мемлекеттік лауазымына орналасу фактісімен туындайтын (лауазымдық немесе қызметтік құқықтар). Үшіншіден, мемлекеттік қызметтік жұмыстың жекелеген түрлерінің ерекшеліктерімен айқындалынатын (мысалы, салықтық, кедендік, әскери қызмет) құқықтық мүмкіндіктердің кешені болып табылады.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтары

Мемлекеттік қызметшінің:

- 1) Республиканың азаматтарына Қазақстан

Республикасының Конституциясымен және заңдарымен кепілдік берілетін құқықтар мен бостандықтарды пайдалануға;

- 2) өз әкілеттігі шегінде мәселелерді қарауға және олар бойынша шешімдер қабылдауға қатысуға, тиісті органдар мен лауазымды адамдардың оларды орындауын талап етуге;
- 3) белгіленген тәртіппен лауазымдық міндеттерді орындау үшін қажетті ақпарат пен материалдар алуға;
- 4) лауазымдық міндеттерді атқару үшін белгіленген тәртіппен меншік нысандарына қарамастан, ұйымдарда болуға;
- 5) басшыдан мемлекеттік қызметшінің атқаратын лауазымына сәйкес қызметтік әкілеттік міндеттері мен көлемін дәл белгілеуді талап етуге; 6) жеке басының қадір-қасиетінің құрметтелуіне, басшылар, өзге де лауазымды адамдар және азаматтар тарапынан өзіне әділ және құрметпен көзқарас жасалуына;
- 7) өзі атқаратын лауазымға жұмыс сапасына, тәжірибесіне және осы Заңда белгіленген өзге де негіздерге қарай ынталандырылуына және еңбегіне ақы төленуіне;
- 8) тиісті бюджет қаражаты есебінен қайта даярлануға (қайта мамандануға) және біліктілігін арттыруға;
- 9) өзінің мемлекеттік қызмет атқаруына қатысты материалдармен кедергісіз танысуға, қажет болған жағдайларда жеке түсініктеме беруге; 10) біліктілігі мен қабілеті, өзінің қызметтік міндеттерін адал орындауы ескеріле отырып, қызметі бойынша жоғарылауға;
- 11) қызметшінің пікірінше негізсіз айып тағылған жағдайда қызметтік тексеру жүргізілуін талап етуге;
- 12) еңбегінің қорғалуына, денсаулығының сақталуына, қауіпсіз және жоғары өнімді жұмыс істеуі үшін қажетті еңбек жағдайына;
- 13) әлеуметтік және құқықтық қорғалуға;
- 14) мемлекеттік қызметтен өз қалауы бойынша босауға;
- 15) зейнетақымен және әлеуметтік қамсыздандырылуға;
- 16) жоғары тұрған мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға мемлекеттік қызметті жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізуге құқығы бар. **Мемлекеттік қызметшілердің негізгі міндеттері** 1. Мемлекеттік қызметшілер:

- 1) Республиканың Конституциясы мен заңдарын сақтауға;
- 2) Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен тәртіппен мемлекеттік қызметшінің анттын беруге;
- 3) азаматтар мен заңды тұлғалар құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, заңдарда белгіленген тәртіп пен мерзімде азаматтардың өтініштерін қарауға, олар бойынша қажетті шаралар қолдануға;
- 4) өзіне берілген құқықтар шегінде және қызмет міндеттеріне сәйкес әкілеттігін жүзеге асыруға;
- 5) мемлекеттік тәртіп пен еңбек тәртібін сақтауға;
- 6) өзіне заңда белгіленген шектеулерді қабылдауға;
- 7) заңдарда белгіленген қызметтік әдеп нормаларын сақтауға;
- 8) басшылардың бұйрықтары мен әкімдерін, жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдардың өз әкілеттігі шегінде шығарған шешімдері мен нұсқауларын орындауға;
- 9) мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтауға, оның ішінде мемлекеттік қызметті тоқтатқаннан кейін де, заңмен белгіленген белгілі бір уақыт ішінде, ол жөнінде қолхат бере отырып сақтауға;
- 10) қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған, азаматтардың жеке өмірін, ар-намысын және қадір-қасиетін қозғайтын мәліметтерді құпия сақтауға және олардан, заңдарда көзделген жағдайларды қоспағанда, мұндай ақпарат беруді талап етпеуге;
- 11) мемлекеттік меншіктің сақталуын қамтамасыз етуге;

- 12) мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделері оның әкілеттігінен түйісетін немесе қайшы келетін жағдайларда, оларды тағайындауға құқығы бар лауазымды адамды дереу хабардар етуге;
- 13) қызметтік міндеттерін тиімді атқару үшін өзінің кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттыруға міндетті.

2. Мемлекеттік қызметшілердің осы Заңда белгіленген негізгі міндеттерінен туындайтын нақты міндеттері үлгі біліктілік талаптар негізінде айқындалады және тиісті мемлекеттік органдардың басшылары бекітетін қызметтік нұсқаулықтарда көрсетіледі.

Мемлекеттік қызметте болуға байланысты шектеулер 1.

Мемлекеттік қызметшінің:

- 1) әкілді органдардың депутаты және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшесі болуға;
 - 2) педагогтік, ғылыми және өзге де шығармашылық қызметті қоспағанда, басқа да ақылы қызметпен айналысуға;
 - 3) кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, соның ішінде, егер коммерциялық ұйымды басқаруға тікелей қатысу Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес оның қызметтік міндетіне кірмейтін болса, ұйымдық құқықтық нысанына қарамастан, коммерциялық ұйымды басқаруға қатысуға;
 - 4) үшінші тұлғалардың істері бойынша өзі қызмет істейтін не өзіне тікелей бағынысты немесе өзінің бақылауындағы мемлекеттік органда әкіл болуға;
 - 5) өзінің қызметтік іс-әрекетін материалдық-техникалық, қаржылық және ақпараттық қамтамасыз ету құралдарын, басқа да мемлекеттік мүлік пен қызметтік ақпаратты қызметтік емес мақсатта пайдалануға;
 - 6) ереуілдерді қоса алғанда, мемлекеттік органдардың қалыпты жұмыс істеуіне және қызметтік міндеттерді орындауға кедергі келтіретін әрекеттерге қатысуға;
 - 7) лауазымдық әкілеттігін орындауға байланысты азаматтар мен заңды тұлғалар көрсететін қызметті жеке мақсатына пайдалануға құқығы жоқ.
2. Мемлекеттік қызметші белгіленген тәртіпке және заңдарға сәйкес, қызметке кіргеннен кейін бір ай ішінде мемлекеттік қызмет өткеру уақытына өзінің меншігіндегі коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталындағы үлесті (акциялар пакеттерін) және осы адамдарға заңды тиесілі ақшаны, сондай-ақ мүліктік жалға берілген өзге де мүлікті қоспағанда, пайдалану табыс алуға әкеп соғатын өзге де мүлікті сенім білдірілген басқаруға беруге міндетті. Мүлікті сенімгерлік басқару шарты нотариалды куаландырылуға тиіс.

Мемлекеттік қызметшінің сенім білдірілген басқаруға берілген мүліктен, соның ішінде сыйақы, дивидендтер, ұтыстар, мүлікті жалға беруден және басқа да заңды көздерден түскен табыс нысанында табыс алуға құқығы бар.

3. Заңдарда көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік қызметшіге өзінің жақын туыстары ата-аналары, балалары, бала асырап алушылар, асырап алған балалар, ата-анасы бір және ата-анасы бәлек аға-інілері мен апа-сіңлілері, аталары, әжелері, немерелері) немесе ері (зайыбы) атқаратын қызметке тікелей бағынысты лауазым атқаруына болмайды.
- 3-1. Мемлекеттік қызметшілердің жақын туыстары мен жекжаттарына (жұбайлардың аға-інілеріне, апа-сіңлілеріне, ата-аналары мен балаларына) қатысты лауазымдық әкілеттіктерін жүзеге асыруына Қазақстан Республикасының заң актілерімен шектеулер көзделуі мүмкін.
4. Мемлекеттік қызметке:
- 1) белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеті шектеулі деп танылған;
 - 2) сот белгілі бір мерзім ішінде мемлекеттік лауазымдар атқару құқығынан айырған;
 - 3) біліктілік талаптарында тиісті қызметтерді атқару үшін денсаулық жағдайына арнаулы талаптар белгіленген реттерде медициналық мекеменің қорытындысына сәйкес лауазымдық әкілеттікті орындауға кедергі келтіретін науқасы бар;

- 4) өзінің мәртебесін және соған негізделген беделін жеке басылы, топтық және өзге де қызметтік емес мүдделерге пайдалануға алып келуі ықтимал әрекеттерге жол бермеу мақсатында өзіне заңмен белгіленген шектеулерді қабылдаудан бас тартқан;
 - 5) жұмыстан босату түріндегі тәртіптік жазаны қоспағанда, мемлекеттік қызметке кірер алдында екі жыл ішінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы үшін тәртіптік жауапкершілікке тартылған;
 - 6) мемлекеттік қызметке кірер алдында бір жыл ішінде қасақана құқық бұзушылығы үшін сот тәртібімен әкімшілік жаза қолданылған;
- 6-1) мемлекеттік қызметке кіргенге дейін үш жыл ішінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін сот тәртібімен әкімшілік жаза қолданылған;
- 6-2) сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған;
- 6-3) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін жұмыстан босатылған;
- 7) мемлекеттік қызметке кіру уақытына әтелмеген немесе заңда белгіленген тәртіппен алынбаған соттылығы бар адамдарды қабылдауға болмайды.

5. Аталған мәліметтерді табыс етпеу немесе бұрмалау мемлекеттік қызметке қабылдаудан бас тарту үшін негіз болып табылады.

Мемлекеттік қызметке кіру

Мемлекеттік саяси қызметке кіру

Мемлекеттік саяси қызметшілердің мемлекеттік қызметке кіруі тағайындау не сайлау негізінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген басқа да реттерде, тәртіп пен жағдайларда жүзеге асырылады.

Мемлекеттік әкімшілік қызметке кіру құқығы

1. Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасуға құқығы бар. Мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасу, осы Заңда кезделген жағдайларды қоспағанда, конкурстық негізде жүзеге асырылады.

2. Мемлекеттік қызметшінің мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасуы ол тиісті бос тұрған лауазымға қойылатын біліктілік талаптарына сай келген жағдайда, мемлекеттік қызметшінің және уәкілетті органның немесе оның аумақтық бөлімшесінің келісімімен конкурстық іріктеусіз ауысу тәртібімен жүзеге асырылуы мүмкін.

Мемлекеттік қызметшінің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен алынбаған тәртіптік жазасы болған жағдайда, мемлекеттік әкімшілік лауазымға ауысу тәртібімен орналасуына жол берілмейді.

3. Өз әкілеттігін доғарған, теріс себептермен доғарғандарын қоспағанда, және қойылатын біліктілік талаптарына сай келетін Парламент депутаттарының, тұрақты негізде жұмыс істейтін мәслихат депутаттарының, мемлекеттік саяси қызметшілердің, судьялардың мемлекеттік әкімшілік лауазымға конкурстық іріктеусіз орналасу құқығы бар. Парламент депутаттарының, тұрақты негізде жұмыс істейтін мәслихат депутаттарының, мемлекеттік саяси қызметшілердің, судьялардың мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасу тәртібін Қазақстан Республикасының

Президенті айқындайды.

4. Мемлекеттік қызметке кіру кезінде жынысына, нәсіліне, қай ұлтқа жататынына, тіліне, әлеуметтік тегіне, мүліктік жағдайына, тұрғылықты жеріне, дінге қатынасына, сеніміне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына және кез келген өзге де мән-жайларға қарай қандай да болсын тікелей немесе жанама шектеулер белгілеуге жол берілмейді.

5. Осы Заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, конкурстық іріктеуден өтпеген азаматтарды мемлекеттік әкімшілік қызметке қабылдаған лауазымды адам осы Заңның 28-бабында белгіленген тәртіппен жауапқа тартылады.

Мемлекеттік қызметке кіру кезінде қойылатын талаптар

1. Мемлекеттік қызметке кіретін адамдар мынадай талаптарға:

- 1) Қазақстан Республикасының азаматы болуға;

- 2) егер Республиканың заңдарында тиісті лауазымдар жәнінде өзгеше белгіленбесе, жасы он сегіз жастан кем болмауға;
- 3) қажетті білімі, кәсіби даярлық деңгейі болуға және белгіленген біліктілік талаптарына сәйкес келуге тиіс.
 2. Азамат мемлекеттік қызметке кірген кезде салық қызметі органдарына әзі алған табысы мен әзіне меншік құқығымен тиесілі, салық салу объектісі болып табылатын мүлкі туралы мәліметтерді табыс етуге міндетті.
 3. Мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасу азаматтар міндетті арнайы тексеруден өткеннен кейін жүзеге асырылады.
 4. Мемлекеттік саяси қызметке кіру үшін қойылатын қосымша талаптарды Қазақстан Республикасының Президенті айқындайды.
 5. Мемлекеттік әкімшілік лауазымдарға қойылатын біліктілік талаптарын мемлекеттік органдар лауазымдар санаттарына қойылатын үлгі біліктілік талаптары негізінде әзірлейді және бекітеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
3. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
4. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юр. Литература. 1975
6. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметті өткеру және қызметтік мансап

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік басқару әдістерінің түсінігі. Ынталандырудың түсінігі және түрлері. Мемлекеттік наградалар.
2. Мәжбүрлеу түсінігі және түрлері. Құқықтық және құқықтық емес мәжбүрлеу.
3. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу, ерекшеліктері мен түрлері: ескерту, тоқтату және жауаптылық.

Мемлекеттік басқарудың нысаны- атқарушы билік органының (лауазымды адамның) әзінің құзіретінің шеңберінде жүзеге асырылған және белгілі бір салдарлар туғызатын қызметінің сыртқы кәрінісі.

Мемлекеттік басқару аясында кәптеген адамдардың, ұйымдар мен органдардың қызметі жүзеге асырылады. Бұл аяда атқарушы биліктің міндеттері, функциялары мен әкілеттіктері жүзеге асырылатын болғандықтан, **мемлекеттік биліктің бұл тармағының субъектілері қызметі нысандарының** проблемасы бірінші орынға шығады. Осы нысандарды білу арқылы мемлекеттік – басқарушылық қызметтің әзін - әкімшілік құқықтың негізгі субъектісін тереңірек түсінуге мүмкіндік туады. Мемлекеттік билік әзінің кез-келген кәрінісінде әзіне-әзі іске асырылмайтыны белгілі. Әзін заң шығару, сот, атқару түрінде кәрсету үшін ол іс-әрекет жасау керек. Нақ осындай іс-әрекеттерде биліктің осы тармағының тиісті субъектілерінің мазмұны мен мақсат – міндеті кәрініс табады.

Атқарушы органдар (лауазымды адамдар) әзінің күнделікті практикалық қызметінде әр түрлі іс-әрекеттер жасайды. Сонымен бірге тиісті органның немесе оның әкілілінің (лауазымды адамының) құзіреті олардың қандайда болмасын нақты басқарушылық жағдайларда қандайда да бір іс -әрекеттер жасауының мүмкіндігін айқындайды.

Атқарушы органдардың біреулері заңға тәуелді құқықтық нормалар, яғни мемлекеттік басқару аясындағы немесе оның жекелеген учаскелеріндегі мінез- құлық ережелерін белгілеуге құқылы; басқаларына басқарушылық қатынастардың қандай да бір қатысушыларына арналған нақты заңдық биліктік нұсқамалар беру немесе тыйымдар салу құқығы берілген; үшіншілеріне бақылау – қадағалау функцияларын жүзеге асыру жәнінде әкілеттіктер берілген, т.с.с.

Сонымен бірге олардың бәрі әзінің жұмысын немесе бағынысты қызметшілердің жұмысын ұйымдастыру мақсатында іс-әрекеттер жасайды; олардың бәрі әр түрлі нұсқаларда азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің тілектерін қанағаттандырады, әр түрлі әтініштерін (мысалы, азаматтардың арыздары мен шағымдарын) қарап шешеді.

Сәйтп қандай да бір кәлемде мемлекеттік басқарушылық қызметте жүзеге асыруға арналған құзіретті, сондықтан да әкілетті субъект ретінде әзін кәрсететін мүмкіндігі шындыққа айналады. Демек, атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) жасайтын іс- әрекеттерінде олар үшін белгіленген құзірет шын мәнінде іске асырылады, яғни тап сол әзінің сыртқы кәрінісін табады. Оны жүзеге асыру жәніндегі іс-әрекеттер барлық басқарушылық міндеттер мен функцияларды шешудің қажетті құралы.

Аталған субъектілердің істейтін әр түрлі іс - әрекеттері, шын мәнінде, басқару жәніндегі қызметтің мазмұнын білдіреді, басқарушылық міндеттердің іс жүзінде қалай шешіліп жатқаны, яғни мемлекеттік басқарушылық қызметтің қалай жүзеге асырылып жатқаны туралы мағұлмат береді.

Атқарушы билік органдары әздерінің функцияларын тікелей мемлекет атынан жүзеге асыратын болғандықтан, олардың сырт кәрінісі болатын ісқимылдары құқық пен реттеледі. Қандай да бір органның құқықтық жағдайын айқындайтын әкімшілік құқықтық нормалар шындығында оның қызметінің нысанын да айқындайды сәйтп олардың бәрі атқарушы билікті іске асыру процесінің мүлдесіне бағынады.

Жоғарда айтылғандар басқарушылық қызметтің нысаны (басқарудың нысаны) деп не түсініледі деген сұраққа жауап беруге мүмкіндік береді. Ол **атқарушы органның (лауазымды адамның) өзінің құзіретінің шегінде жүзеге асыратын және белгілі бір салдарлар туғызатын сырт көрінісі бар іс-әрекеті** болып табылады.

Бұл органдардың (адамдардың) нақты іс - әрекеттері әзінің сипаты, мақсат-міндеті және олардың тудыратын салдарлары бойынша айтарлықтай әр түрлі.

Бұл орайда атқарушы биліктің қандай да бір субъектісінің тиісті объектіге тікелей басқарушылық ықпал жасауы кәрініс табатын нысандар алғы шепке шығады. Басқаша айтқанда, сырт кәрінісі болуын бірінші кезекте сыртқы басқарушылық функциялар қажет етеді. Бұл түсінікте де, әйткені басқаша басқарудың мақсатына қол жеткізу мүмкін болмайды.

Бірақ атқарушы органдар тікелей басқарушылық ықпал жасаудың сыртқы сипатын білдірмейтін кәптеген іс - әрекеттерді жүзеге асырады (осынндай ықпал жасауды әзірлеуді қамтамасыз ету, іске асырылған ықпал жасаудың нәтижелері туралы ақпараттар жинау, т.с.с.). Бұлар ішкі ұйымдастыру іс - әрекеттері. Сонымен, басқарудың нысандарын саралаған кезде олардың;

- a) атқарушы билікті іске асыру нысандары;
- b) ішкі аппараттық сипаты бар қызметтің нысандары рәлінде болатындарын ескеру керек.

Біріншілері, сырттай заңдық ықпал жасауды тікелей білдіреді. Олар бақарудың нақ әз мәніндегі нысандары болып табылады.

Екіншілері, атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) тікелей басқарушылық ықпал жасайтын сипаты болмайтын іс әрекеттерінің бүкіл жиынтығы бола

отырып, басқарудың кең мағынадағы нысандары болып табылады. Соған қарамастан олардың үлкен маңызы бар, әйткені ішкі ұйымдастыру жұмысы өзін - өзі ұйымдастыру қажетті деңгейде болмайынша атқарушы билік субъектісі атқарушы биліктің өзін нәтижелі және тиімді етіп жүзеге асыра алмайды.

Әкімшілік- құқықтық сөздік қорда «**нысан**» атауының тағы бір түрін қолдану кездеседі. Бұл басқарудың ұйымдық –құқықтық нысандары. Олардың қаралып отырған басқару нысандарынан айырмашылығы, олар ретінде қандай да болмасын бір қызмет аумағында не аясында жұмыс істейтін атқарушы билік органдарының әрқилы түрлері түсініледі. Мысалы, бұл ретте салааралық құзіреттің тиісті көлемі берілген атқарушы органдарды жобалап түсіне отырып, салааралық басқарудың ұйымдық – құқықтық нысандары туралы айтуға болады. Осындай жобалада мелекеттік басқарудың ұйымдық – құқықтық нысандары, мысалы, сауданы, денсаулық сақтауды және басқа объектілерді басқару туралы айтады.

Мемлекеттік басқарудың туғызатын салдарына байланысты нысанның түрлері
--

Құқықтық- белгілі бір заңдық салдарлардың болуына әкеп соқтырады		Құқықтық емес- заңдық салдарлардың болуына әкеп соқтырмайды.
--	--	--

Құқықтық нысандар әрқашанда сыртқы және айқын көрінісі бар заңдық салдарлар туғызады. Бұл атқарушы билік субъектілерінің кез келген іс- әрекеттері, оларды істеу міндетті түрде құқықтық салдарлардың пайда болуына әкеп соқтырады. Оларда атқарушы билік субъектілерінің ерекшелігі болып табылатын заңдық биліктік әкілеттіктері тікелей өзінің нақты көрінісін табады. Нысандардың бұл тобының осы қасиеттері басқарудың құқықтық актілеріне неғұрлым айқын көрініс табады.

Құқықтық емес нысандар тікелей заңдық салдарларға әкеп соқтырмайды, өйткені оларды істеу басқарудың құқықтық актілерін шығарумен байланысты емес. Мәселен, олар құқықтық нысандарға тән болатын (жеке – дара актілер шығару) әкімшілік –құқықтық қатынастар туғызбайды. Бұл құқықтық нысандарды қолдануға немесе оларды кейіннен іске асыруға кәметесетін әр түрлі ұйымдастырушылық іс - әрекеттер істеу. Бірақ жоғарыда келтірілген ең жалпылама маңызы бар топтастырумен басқару нысандарының әр түрлілігі тәмам болмайды. Мысалы, барлық басқарушылық іс - әрекеттерді, мұндай іс - әрекеттердің ең көрнекті нысаны ретінде болатын құқықтық актілер шығаруға ғана тіреуге шындығында болмайтындығы белгілі. Атқарушы билік органдары өзгедей заңдық сипаты бар кәптеген істер атқарады.

Осыған байланысты әкімшілік – құқықтық әдебиеттерге ұсынылған басқарушылық іс - әрекеттердің нысандарын (басқару нысандарын) құқықтық және құқықтық еместерге бөлу шеңберінен шығатын топтастыру көңіл аударуға тұрарлық. Мұндай топтастырудың мынадай түрі аса көрнекті:

- a) нормативтік құқықтық актілер шығару;
- b) жеке – дара құқықтық актілер шығару;

- c) ұйымдастыру іс - әрекеттерін жүзеге асыру;
- d) заттық – техникалық жұмыстар орындау.

Мұндай топтастыруды бағалау керек, бірақ басқарушылық қызметтің нысандары мен әдістерін жиі шатыстыратын оның өзге де нұсқалары бар

Қолданылған әдебиеттер:

1. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, № 213-1, «Құқықтық нормативтік актілер туралы» Қазақстан Республикасының 6 наурыз 2002 жылғы № 298-11 Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР-ның Заңы.
2. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
3. Братусь С.К. Юридическая ответственность и законность. М., 1976.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
5. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
6. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік қызметті тоқтатуы

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік қызметті тоқтатуы
2. Мемлекеттік қызметкерлердің жауаптылығы.

Мемлекеттік басқарудың әдісі- басқару субъектісінің басқару объектісіне ықпал ету тәсілі, амалы, ол басқарудың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін, басқарудың функцияларын іске асыру үшін пайдаланылады.

Басқару әдісіне мыналар тән:

- a) Олар мемлекеттік басқарушылық қызметтің процесінде іске асырылады, мемлекеттік биліктің атқарушы тармағының мақсатты қызметімен табиғи байланысты;
- b) Оларды атқарушы билік субъектілері өздеріне бекітілген құзіретін іске асыру құралы ретінде пайдаланады;
- c) Оларда атқарушы билік субъектілерінің заңдық биліктік әкілдіктері тікелей кәрініс табады;
- d) Басқарушылық ықпал жасаудың нақты әдістерін таңдап алу басқару объектісінің ерекшеліктерімен тікелей байланысты (мысалы, меншіктің нысанымен, жеке – дара немесе ұжымдық сипатпен, ведомстволық қарастырылықпен, т.б.)
- e) Басқарушылық ықпал жасау басқару субъектісінің нормативтік немесе жеке дара заңдық-биліктік ерік білдіруі ретінде жүзеге асырылатын болғандықтан, басқарудың әдістері нақты адресаттар үшін міндетті, кейде жалпы міндетті болатын мінез құлық ережелерін белгілеуден (норма шығарудан), немесе нақты объектілерге қатысты және нақты мәселелер бойынша жеке – дара нұсқамалар тұжырымдаудың (әкім етуден) өзінің кәрінісін табады;
- f) Басқарудың әдістері өздерін тікелей білдіретін құқықтық нысанды қажет етеді, ол әдістерге міндетті болатын сипат береді;
- g) әдістер өзінің ең айқын кәрінісін басқарудың құқықтық актілерінен табады.

Сонымен, басқарудың нысандары мен әдістері сияқты санаттардың тығыз арақатынасы, олардың арасындағы тікелей байланысы айқын болып отыр. Егер басқарудың нысаны басқарудың тиісті субъектісінің жұмыс істейтінін және оның іс-әрекеті белгілі бір заңдық салдарлар туғызатынын сырттай білдіретін болса, басқарудың әдісі осы заңдық салдарлар арнаулы тұлғаға қандай тәсілдермен жеткізілетінін түсінуге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, басқарудың қандайда болмасын нысаны басқарушылық ықпал жасаудың мақсаттарына қол жеткізу мүддесі үшін жасалатын әртүрлі нақты басқарушылық іс - әрекеттермен толтырылады. Сәйтіп басқарудың нысаны іске қосылады.

Осы айтылғанның бәрі басқарудың әдісі мелекеттік – басқарушылық қызметтің функцияларын, оның мақсаттарын іс жүзінде жүзеге асырудың құралы екендігін білдіреді. Ал бұл функциялар мен мақсаттар, шын мәнінде, әкімшілік – құқықтық нысандарда беріледі. демек, әдіс – басқару субъектілерінің күнделікті қызметінде пайдаланатын әкімшілік – құқықтық нысандарда кәрініс табатын басқарудың практикалық құралы. Басқаша айтқанда, қызметтің әкімшілік – құқықтық әдістері әздерінің сыртқы, яғни шынайы кәрінісін әкімшілік – құқықтық нысандардан – ең алдымен басқарудың құқықтық актілерінен табады. Мысалы, егер әкілетті лауазымды адам қандай да бір тұлғаның әкімшілік құқықбұзушылық жасағаны туралы іс қараса және дәлелдемелерді бағалаудың негізінде осы тұлғаның кінәлілігі туралы қорытындыға келсе, бұл лауазымды адамның тікелей міндеті әкімшілік жауаптылық шараларының бірін таңдау болып табылады. Ол әзінің әкімшілік жаза қолдану туралы біржақты шешіміне қаулы нысанында түр береді.

Ұғымдық мағына жәнінен басқару әдісінің **құқықтық реттеу әдісімен** арақатынасы туралы мәселе де тиісті кәңіл аударуды қажет етеді. Әйткені басқарудың әдісі неізгі белгілері бойынша басқарушылық ықпал жасаудың құралы, бұл оны құқықтық реттеудің әдісімен жақындастырады: ол да, бұл да реттеуші құралдар болып табылады. Бірақ бұл жерде кәңіл аударатын ерекшеліктер әр түрлі: негізінде құқықтың барлық салалары үшін бірыңғай болатын не құқықтық реттеудің механизмі туралы, не нақты атқарушы органдардың (лауазымды адамдардың) әздерінің алдында тұрған күнделіті міндеттерін шешу үшін пайдаланатын басқарушылық «аспаптар» туралы айтып отыр. Құқықтық реттеудің әдістері басқарушылық қатынастардың барлық қатысушыларына, олардың ішінде атқарушы органдарға да (лауазымды адамдарға да) қолданылады, ал басқарудың әдістерін тек соңғылар ғана пайдаланады; біріншілер әрқашанда нормативті, екіншілер жекелеген.

Сонымен, **құқықтық реттеу әдісі әкімшілік құқықтың функциясы; басқару әдісі**, бір мезгілде атқарушы билік субъектісі болып табылатын, **әкімшілік құқық субъектісінің функциясы**.

Басқарудың әдістері – ерекше маңызды санат. Басқару механизмінің жағдайымен тиімділігі жәніндегі пікір нақ осы әдістерге байланысты қалыптасады. Нарықтық қатынастарға кәшуге, аймақтардың дербестігі арта түсуіне, кәптеген шаруашылық және өзге де объектілерді мемлекет иелігінен алуға байланысты жоғарыдан тікелей басқарушылық әкім жүргізудің негізін қысқарту қажеттілігі пайда болады. бұл сияқты әкім әзінің айқын кәрінісін нақ осы басқарушылық әдістерде табады. Шындығында, әкімшілік – құқықтық әдістерде біржақты заңдық әктемшілік неғұрлым толық және ашықтан-ашық іске асырылады. Қазіргі кезеңдегі жағдайда мүмкін оның керегі жоқ шығар? Мүмкін, мемлекеттік басқару аясында пайда болатын барлық мәселелерді азаматтық – құқықтық мәмілелер үлгісі бойынша, яғни келісімдер жолымен шешуге болар?

Бірақ, қазіргі кездегі бұл қажет мәселелерге жағымды жауап беруге әмір шындығының әзі негіз бола алмайды, әйткені әкімшілік етпей, басқару іс жүзінде мүмкін емес. Кім болса да біреу бұл мәселелерді, ең болмағанда анархия (бассыздық) мен тәртіпсіздік болдырмас үшін, шешуге тиіс.

Атқарушы билікті жүзеге асыру процесінде пайдаланылатын әдістер әр түрлі. Бірақ олардың негізіне кез-келген мемлекеттік немесе қоғамдық жұмыстың екі әмбебап әдісі - **иландыру және мәжбүрлеу** жатады.

Иландыру қызметтің негізгі әдісі болып табылады. Ло тәрбиелеу, түсіндіру, жақсы үлгілерді насихаттау, адал жұмыс үшін көтермелеу, материалдық ынталандыру құралдарын пайдаланудан кәрініс табады. Мәжбүрлеу дағды бойынша иландыру құралдары нәтиже бермеген жағдайда, яғни мемлекеттік басқару аясында қолданылатын ережелердің талаптары бұзылған кезде пайдаланылатын көмекші әдіс ретінде сипатталады. Әкімшілік – құқықтық нормалардың талаптарын бұзған жағдайда ол тәртіптік және әкімшілік жауапкершілікті, әкімшілік мәжбүрлеудің өзге де шараларын қолданудан кәрініс табады.

Басқарушылық ықпал жасаудың сипаты (мазмұны) бойынша (тікелей немесе жанама түрде) әкімшілік және экономикалық әдістер ажыратылады.

Әкімшілік әдістер мемлекеттік – басқару қызметі субъектілерінің басқарылатындардың мінез – құлқына **тікелей** немесе **экономикадан тыс** басқарушылық (реттеушілік) ықпал жасау тәсілдері немесе құралдары ретінде сипатталады. Сондықтан олар мемлекеттік басқару аясында қажетті мінез – құлықты заңды тұрғыдан биліктік қамтамасыз етуді барынша толық білдіреді. Олардың тікелей сипаты мынаны білдіреді, басқарудың субъектісі әзінің құзіретінің шеңберінде әдресат, яғни басқару объектісі үшін заңды түрде міндетті болатын басқару шешімін (басқарудың құқықтық актісін) қабылдайды. Бұл тікелей нұсқама («әмір»), әйткені басқарушылық ықпал жасау басқару субъектісінің ерік білдіруінің бұйрықтық (директивтік) түрін болжайды. Басқарушылық ықпал жасаудың мұндай сипаты мемлекеттік билікті іс жүзінде іске асырудың маңызды жолдарының бірі болып табылатын басқарудың биліктік табиғатынан тікелей туындайды. Бұл жерде атқарушы билікті жүзеге асыру туралы айтылып отыр.

Бұл әдістердің экономикадан тыс сипаты мынаны білдіреді, басқарудың шынайы объектісі басқарылатындардың (мейлі азамат немесе мейлі заңды тұлға болсын) саналы – ерікті мінез – құлқы болып табылады. Мемлекеттік басқару аясындағы қажетті болатын мінез – құлық басқарылатындардың еркі мен сана – сезімі (еркін бағындыру) арқылы қамтамасыз етіледі. Әрине, қажетті жағдайларда тиісті мінез – құлыққа заңдық мәжбүрлеу мүмкіндігі рұқсат етіледі. Бірақ бұл тікелей ықпал жасауды мәжбүрлеумен біріктіруге негіз болып табылмайды. Әте көп жағдайларда мұндай ықпал жасау пайдалы мақсаттарға қол жеткізуге есептеледі.

Экономикалық әдістер, қағида бойынша, мемлекеттік – басқарушылық қызмет субъектілері тарапынан басқарылатындардың мінез- құлқына экономикалық (материалдық) немесе жанама ықпал жасаудың тәсілдері немесе құралдары ретінде сипатталады. Бұл мынаны болжайды, басқарылатындардың мінез- құлқына басқарушылық ықпал жасау тікелей емес, керісінше, олардың материалдық мүдделері **арқылы** жүзеге асырылады. Дегенмен де басқарушылық ықпал жасаудың тікелей объектісі болып басқарылатындардың саналы – еріктілік мінез – құлқы сақталып қалады.

Мемлекеттік ісін басқару, атқарушы билікті іске асыру, тәртіп пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету адамдардың сана – сезімі мен мінез – құлқына мақсаткерлік ықпал жасаудың әсерлі тәсілдерінің көмегімен жүзеге асырылады. Қазіргі кезеңде мұндай тәсілдер ретінде мемлекеттік басқарудың екі әмбебап әдісі – **иландыру** мен **мәжбүрлеу** танылады.

Қазіргі кездегі қоғамның иландыру мен мәжбүрлеу проблемасы – бұл экономикалық, саяси, әлеуметтік, рухани және құқықтық процестерді әлеуметтік (мемлекеттік және мемлекеттік емес) басқару әдістерінің проблемасы, бұл адамдар арасындағы өзара қарым – қатынастарын реттеу әдістерінің проблемасы.

Иландыру мен мәжбүрлеу мемлекеттік басқарудың әдістері ретінде - әлеуметтік құбылыстар, әйткені олар әзінің кәрінісін нақты қоғамдық қатынастар қатысушыларының арасындағы байланыстардың сипатынан табады. Бұл әдістер, мемлекеттің (басқару органының, лауазымды адамның) адамдардың сана сезімі мен мінез – құлқына ұйымдастырушылық ықпал жасау тәсілдерінің жүйесі бола отырып, түгелдей қоғамның, кез – келген мемлекеттік бірлестіктің, кез – келген басқару процесінің қалыпты қызмет атқаруының қажетті шарты болып табылады.

Бұл әдістердің әлеуметтік қызметі мен тиімділігі мыналармен айқындалады, олар:

1. қазіргі кездегі қоғамның дамуының жалпы әлеуметтік – экономикалық заңдылығымен байланысты;
2. бірі мен бірі тығыз бірлікте болуға тиіс;
3. әмір талаптарын, қоғамның дамуының экономикалық және саяси қажеттіліктерін қаншалықты дұрыс, әлеуметтік барабарқамтып кәхрсетумен байланысты;
4. қоғам мен мемлекеттің мәнімен және жағдайымен байланысты болатын иландыру мен мәжбүрлеудің арақатынасына негізделеді, ол тоталитарлық, полициялық немесе демократиялық құқықтық болуы мүмкін.

Мемлекеттік мәжбүрлеу ықпал етудің тікелей объектісіне байланысты күш қолданатын немесе **психикалық** мәжбүрлеуге бәлінеді. Оның мақсаты - құқықтың нақты субъектілерін белгілі бір нұсқамаларды сақтауға немесе қандай да болмасын бір іс - әрекеттерді жасаудан бас тартуға кәндіру. Мәжбүрлеу субъектілердің бағыныстық жағдайын қалыптастырудың әдісі болып табылады және биліктік әмір ету немесе тікелей ықпал ету болып саналады. Мәжбүрлеу әдісін пайдаланған кезде қажетті нәтижеге қол жеткізу субъектінің еркіне, оның ішкі, ал кейде сырттай қарсыластығына қарамастан жүзеге асырылады.

Әкімшілік мәжбүрлеудің белгілі бір шаралар жүйесі ретінде бірнеше айрықша белгілері бар, олар оны мемлекеттік мәжбүрлеудің дербес бір түрі ретінде бәлуге мүмкіндік береді.

Әкімшілік мәжбүрлеуді сипаттайтын негізгі белгілерге мыналарды жатқызуға болады.

Әкімшілік мәжбүрлеу **мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше** түрі болып табылады, оның міндеті кәпшілігінде мемлекеттік басқару аясында қалыптасатын қоғамдық қатынастарды қорғау. әкімшілік мәжбүрлеу шараларын тиісті органдар мен лауазымды адамдар атқарушы билікті іске асыру процесінде пайдаланады, бұл олардың мемлекеттік биліктік әкілеттіктері кәрінісінің нәтижесі болып табылады. **Әкімшілік ықпал етудің барлық шараларына биліктік – мәжбүрлеу сипаты тән.**

Әкімшілік мәжбүрлеу құқықтық жауапкершілік ұғымын қамтиды, бірақ онымен шектелмейді, әйткені мемлекет органдарының қолданатын кез – келген мәжбүрлеу шарасын заңдық жауапкершілік шараларының тобына жатқыза беруге болмайды. Оның үстіне, мемлекеттік басқаруды қамтамасыз етудің аса маңызды мән тек заңдық жауапкершілікке ғана емес, сондай – ақ құқықтық мәжбүрлеудің өзге түрлеріне беріледі. Оларға, мысалы, мынадай шаралар жатады, олардың міндеті тұлғаға жүктелген міндетті орындатуға мәжбүрлеу жасаумен немесе бұзылған (бұзылатын) құқықты қалпына келтірумен тәмам болады.

Әкімшілік мәжбүрлеудің шаралары өте кәп және олар әр түрлі. Олар қолдану мақсаттары, негіздемелері мен тәртібі бойынша айырылады, бұл оларды топтастыру үшін объективті түрде алғы шарт жасайды.

Қоғамдық қатынастардың және осы қатынастарға құқыққа қарсы қолсұғушылық жасаудың объективтік сипатымен айқындалатын құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің мақсаттары мен тәсіліне байланысты әкімшілік мәжбүрлеудің барлық шараларын үш топқа бәлуге болады:

1. Әкімшілік – алдын алу шаралары;
2. Әкімшілік – жолын кесу шаралары;
3. Әкімшілік жазалау шаралары.

Әкімшілік – алдын алу шаралары. Мәжбүрлеу құралдарын қолдануды заңнамалар, әдетте, тұлғаның өзіне жүктелген құқықтық міндеттерін бұзу оқиғасымен байланыстырады. Бірақта қоғамдық және жеке мүдделерге қауіп - қатер және оларға зиян келтіру тек құқық бұзушылықтың ғана емес, сондай – ақ дүлей апаттардың, психикалық ауру адамдардың іс әрекеттерінің де салдарынан пайда болуы мүмкін. Сондықтан мемлекет құқық нормасын бұзуға кінәлі емес, тұлғалар жәнінде де мәжбүрлеу шараларын қолдануға баруға мәжбүр, күзіретті органдар заңда кәзделген жағдайларда олардың құқықтарын

шектейді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың белгілі бір санаттары жәнінде әкімшілік қадағалау тағайындайтын ішкі істер органдарының; әртті жайылдырмау мақсаты үшін құрылысты жоятын әрт сәндірушілердің, т.б іс - әрекеттері осындай. Мемлекеттің аталған қорғау шараларының негізгі мақсаты құқық бұзушылықтың, заңдық және өзге де міндеттерді орындаудан жалтарудың алдын алу, сондай – ақ қоғамдық қауіпсіздікті қорғау.

Әкімшілік тәртіппен жолын кесу шаралары. Нақты құқық бұзушылықтар қорғалынатын қоғамдық қатынастарға тікелей қауіп туғызады, оларға зиян келтіреді. Оларды қорғаудың мүддесі атқарушы билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының құқықтық нұсқамаларды бұзатын іс - әрекеттердің жолын кесу мақсатында шұғыл шаралар қолдануын талап етеді. Мұндай шаралар, мысалы, бұзушыны әкімшілік ұстау, бұзылған машиналар мен механизмдерді пайдалануға тыйым салу, санитарлық ережелерді бұзған жағдайда дүкендердің немесе қоғамдық тамақтану кәсіпорындарының жұмысын тоқтата тұру, т.с.с.

Әкімшілік жазалау шараларының немесе (әкімшілік жазалардың) айырықша маңызы бар, сондықтан оларға оқулықтың келесі бәлімі арналады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бахрах Д.Н.Административное право. М.:БЕК.1993.
2. Васильев А.М.Правовые категории.Методологические аспекты разработки системы категорий терий права.М.:Юр.Литература.1975
3. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы»Қазақстан Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі.Алматы:Баспа.2000.
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі.Алматы.1995 5. «Әкімшілік процедуралар туралы»Қазақстан Республикасының 27 қараша 2000 жылғы № 107-11 Заңы.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы.Алматы.Баспа.1995.

Тақырыбы: Мемлекеттік қызметкерлерді даярлау, қайта даярлау және біліктілігін жоғарылату мәселелері бойынша мемлекеттік саясат.

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Мемлекеттік қызметкерлерді даярлау
2. Мемлекеттік қызметкерлерді қайта даярлау
3. Мемлекеттік қызметкерлерді біліктілігін жоғарылату мәселелері бойынша мемлекеттік саясат.

Әкімшілік мәжбүрлеудің белгілі бір шаралар жүйесі ретінде бірнеше айрықша белгілері бар, олар оны мемлекеттік мәжбүрлеудің дербес бір түрі ретінде бәлуге мүмкіндік береді. Әкімшілік мәжбүрлеуді сипаттайтын негізгі белгілерге мыналарды жатқызуға болады.

Әкімшілік мәжбүрлеу мемлекеттік мәжбүрлеудің бір түрі болып табылады, оның міндеті кәпшілігінде мемлекеттік басқару аясында қалыптасатын қоғамдық қатынастарды қорғау.Әкімшілік мәжбүрлеу шараларын тиісті органдар мен лауазымды адамдар атқарушы билікті іске асыру процесінде пайдаланады, бұл олардың мемлекеттік-биліктік әкілеттіктері кәрінісінің нәтижесі болып табылады. **Әкімшілік ықпал етудің барлық шараларына биліктік-мәжбүрлеу сипаты тән.**

Әкімшілік мәжбүрлеудің бұл белгісін ерекше атап айту қажет, әйткені кейбір авторлар әкімшілік ықпал жасаудың бірқатар шараларының мәжбүрлеу сипатын мойындамайды, оларды құқықтық тыйым салумен және міндеттермен, құқықтың

міндеттейтін нормаларының әздерімен теңдестіреді, олар, әрине, мәжбүрлеу шаралары болып табылмайды. Әкімшілік мәжбүрлеу әзінің мазмұны бойынша жеке басылық, ұйымдастырушылық немесе мүліктік сипаты бар шектеулер болып табылады, яғни **қандай да бір жағымсыз салдарлар** нысанында адамдардың сана сезімі мен мінез-құлқына **сырттай мемлекеттік-құқықтық психикалық немесе күштеп ықпал** етуден тұрады.

Әкімшілік мәжбүрлеу кәрінісінің сыртқы нысандары өте әр түрлі. Бұл солардың көмегімен қамтамасыз етілетін қатынастардың аса көп түрлілігімен, мәжбүрлеуді қолданудың мақсаттарымен, негіздерімен, осы шараларды пайдалануға құқық берілген органдар мен лауазымды адамдардың құзыретінің мазмұнымен және бірнеше өзге де жағдайлармен байланысты.

Әкімшілік мәжбүрлеудің барлық шаралары субъектіні қандай да болмасын бір іс-әрекеттерді жасауға немесе олардан бас тартуға, иә болмаса белгіленген құқықтық шектеулерге бағынуға түрткі болу, кәндіру үшін қолданылады. Әкімшілік мәжбүрлеудің шаралары тек құқықтық актілермен ғана белгіленуі мүмкін. Бұл шараларды қолдануға заңдардың негізінде ғана және тек құқық нормаларымен қаралған шеңбер мен нысанда ғана жол беріледі. Сондықтан, **әкімшілік мәжбүрлеу** мемлекеттік басқару аясында қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық актілерді іске асыруға бағытталған құқықтық мәжбүрлеу болып табылады.

Әкімшілік мәжбүрлеуді **оған уәкілеттік берілген органдар мен лауазымды адамдар ғана** қолданады. Олардың тобы құқықтық актілермен катал түрде белгіленеді. Әдетте, оларға мемлекеттік басқару аясында құқық қорғау функцияларын жүзеге асыруға уәкілеттік берілген атқарушы органдар мен олардың лауазымды адамдары жатады. Сонымен әкімшілік мәжбүрлеу осындай мәжбүрлеу шараларын қолдануға уәкілетті органдар мен лауазымды адамдардың кәптігімен сипатталады.

Басқару қатынастарының ерекшелігі **тиісті лауазымды адамдардың құқық бұзушылыққа дербес және тез ден қоюының**, олардың құқықпен рұқсат етілген шараларды жедел пайдалануының қажеттігін объективті түрде айқындайды. Құқықтық тәртіпті бұзу дереу тоқтатылуға тиіс, әйткені олар бүкіл қоғамның мүдделерін қозғайды, азаматтардың жеке басы мен мүліктік қауіпсіздігіне жиі қауіп тәндіреді. Осыған байланысты әкімшілік мәжбүрлеудің ерекшелігі айқындала түседі, ол құқыққа қарсы қолсұғушылықтың алдын алу, жолын кесу мақсатында оны дереу қолданудан, жасалынған құқық бұзушылықтың артынан кідіріссіз ізіне түсуден тұруға тиіс.

Әкімшілік мәжбүрлеуді заңда кәзделген жағдайларда тиісті атқарушы билік органдары, лауазымды адамдар әзінің құзыретін іске асыру барысында сотқа әтініш жасамай-ақ оны **соттан тысқары** қолданудың тәртібі сипаттайды. Сонымен бірге мамандандырылған соттардың және аудандық соттардың судьяларына әкімшілік юрисдикциялық құқығы берілген, олар әкімшілік құқық бұзушылық туралы істердің кәптеген түрлерін қарайды және кінәлілерге әкімшілік жазалау шараларын қолданады. Әкімшілік мәжбүрлеу мемлекеттік басқару аясында қалыптасатын және құзыретті органдардың және мәжбүрлеу қолданылатын тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін қамтитын ерекше **қорғаушылық әкімшілік-құқықтық қатынастар** шеңберінде жүзеге асырылады. Атқарушы билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының қызметінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану кәпшілігінде ведомстволық шегі болмайтын жалпы міндетті болатын мінез-құлық ережелерін қорғау аясымен шектеледі.

Әкімшілік мәжбүрлеу мына бір жағдаймен де сипатталынады, құзыретті мемлекеттік орган және мәжбүрлеу шарасы қолданылатын тұлға қызметтік бағыныштылық қатынастармен байланысты болмайды. Әкімшілік мәжбүрлеуді қолданудың процессуалдық тәртібі жеделдігімен, белгілі шамада оңайлығымен және тиімділігімен ерекшеленеді. Ол тек жеке тұлғаларға ғана емес заңды тұлғаларға да қолданылады.

Әкімшілік мәжбүрлеудің маңызды белгілерінің бірі **оны қолдану негіздерінің ерекше заңдық қасиеті** болып табылады. Әкімшілік мәжбүрлеуді қолданудың негізі мыналар болып табылады: біріншіден, әкімшілік құқық бұзушылық жасау, екіншіден,

құқықтық нормамен қаралған ерекше жағдайлардың, мысалы, эпидемияның, техногенді сипатты апаттың және өзге де тәтенше жағдайлардың пайда болуы, олар болған кезде әкімшілік мәжбүрлеу шаралары құқық бұзушылық пен адам кінәсі болмаса да қандай да бір қауіпті салдарлардың пайда болуының алдын алу, оларды таратпау мақсатында пайдаланылады. Әкімшілік мәжбүрлеу негіздерінің мемлекеттік мәжбүрлеуінің өзге түрлерінің негіздерінен түбегейлі айырмашылығын ерекше атап айту керек.

Әкімшілік мәжбүрлеудің түрлері:

Әкімшілік мәжбүрлеудің шаралары өте көп және олар әртүрлі. Олар қолдану мақсаттары, негіздемелері мен тәртібі бойынша айырылады, бұл оларды топтастыру үшін объективті түрде алғышарт жасайды.

Қоғамдық қатынастардың және осы қатынастарға құқыққа қарсы қолсұғушылық жасаудың объективтік сипатымен айқындалатын құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің мақсаттары мен тәсіліне байланысты әкімшілік мәжбүрлеудің барлық шараларын үш топқа бөлуге болады:

1. әкімшілік-алдын алу шаралары;
2. әкімшілік-жолын кесу шаралары;
3. әкімшілік жазалау шаралары.

Әкімшілік мәжбүрлеу шаралары құқық бұзушылықтың немесе қандай да бір жағымсыз салдарлардың пайда болуының алдын алуға бағытталған; сосын, егер құқық бұзушылық болатын болса, онда олардың мақсаты – оны тоқтату және тек кейінірек қана жаза қолдану, яғни құқық бұзушыны жазалау қажеттігі пайда болуы мүмкін.

Әкімшілік – алдын алу шаралары.

Мәжбүрлеу құралдарын қолдануды заңнамалар, әдетте, тұлғаның өзіне жүктелген құқықтық міндеттерін бұзу оқиғасымен байланыстырады. Бірақта қоғамдық және жеке мүдделерге қауіп-қатер және оларға зиян келтіру тек құқық бұзушылықтың ғана емес, сондай-ақ дүлей апаттардың, психикалық ауру адамдардың іс-әрекеттерінің де салдарынан пайда болуы мүмкін. Сондықтан мемлекет құқық нормаларын бұзуға кінәлі емес тұлғалар жөнінде мәжбүрлеу шараларын қолдануға баруға мәжбүр, құзыретті органдар заңда көзделген жағдайларда олардың құқықтарын шектейді.

Сондықтан, әкімшілік алдын алу шараларын қолданудың негізі құқық бұзушылық емес, керісінше адамның іс әрекеттерімен байланысты болатын да, байланысты болмайтын заңнамалармен белгіленген ерекше жағдайлардың пайда болуы болып табылады. Оларды қолдану үшін құқықтық норманы бұзу оқиғасы талап етілмейді, қайта, әдетте, норманың гипотезасымен қаралған ерекше жағдайлардың болуы қажет.

Заң шығарушы атқарушы органдардың карантин жою, жүктерді мәжбүрлеп тексеру, куәландыру сияқты мәжбүрлеу шараларын және өзге де ұқсас шараларды қолдануға тек заңдық-биліктік әкілеттіктерін бекітіп қана қоймайды, сонымен бірге бұл шараларды іске асыру тәртібін де белгілейді. Әкімшілік алдын алу шараларына айқын көрінісі бар сақтандырушылық бағыттылығы болатыны тән.

Мемлекет әкімшілік- алдын алу шараларын пайдалана отырып, қоғамдық қатынастарды мүмкін болатын бұзушылықтардан, оларға қандай да бір зиян келтіруден қорғауға, олардың пайда болуын болдырмауға тырысады. Мүмкін болатын құқық бұзушылықтың алдын алу мақсаты үшін заңмен немесе өзге де нормативтік актілермен көзделген әкімшілік-алдын алу шараларын қолданған кезде мына сияқты жағдайлар ескеріледі.

Барлық әкімшілік-алдын алу шараларының бірлігін айта отырып, олардың тікелей арналымы мен құқық шектеушілік сипаты бойынша жекелеген **ескерту шараларының** арасындағы айырмашылықтарды байқамауға болмайды. Бұл белгі бойынша әкімшілік-алдын алу шараларының ішінен 4 топты бөлуге болады:

1. мүмкін болатын зиянды, қауіпті, тіпті ауыр салдарлары да жиі болатын қауіп-қатерді болдырмау мақсатында қолданылатын шаралар, мысалы, эпидемиямен және эпизоотиямен зақымданған жерлерде карантин енгізу, т.б.

2. құқық бұзушылықтың, оның ішінде тек әкімшілік теріс қылықтың ғана емес, қылмыстың да алдын алуға бағытталған шаралар: кедендік тексеру, жеке басты анықтайтын құжаттарды тексеру;
3. тиісті субъектілердің әздерінің міндеттерін орындаудан жалтаруына кедергі келтіретін шаралар: реквизициялау, мәжбүрлеп медициналық куәландыру.
4. емдеу – алдын алу деп аталатын мәжбүрлеу шаралары ерекше топ құрады, олардың мақсат-міндеті тек қоғамдық қауіпсіздікті ғана емес, сонымен бірге қауіпті есі ауысқандарды, нашакорларды, жұқпалы ауруларды емдеуді қамтамасыз ету.

Әкімшілік тәртіппен жолын кесу шаралары.

Нақты құқық бұзушылықтар қорғалынатын қоғамдық қатынастарға тікелей қауіп туғызады, оларға зиян келтіреді. Оларды қорғаудың мүддесі атқарушы билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының құқықтық нұсқамаларды бұзатын іс әрекеттердің жолын кесу мақсатында шұғыл шаралар қолдануын талап етеді. Мұндай шаралар, мысалы, бұзушыны әкімшілік ұстау, санитарлық ережелерді бұзған жағдайда дүкендердің немесе қоғамдық тамақтану кәсіпорындарының жұмысын тоқтата тұру.

Мұндай шаралардың мәні, олардың әртүрлілігіне қарамастан, белгіленген тәртіпті бұзатын азаматтардың, лауазымды адамдардың, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың құқыққа қарсы іс әрекеттердің **мәжбүрлеп жолын кесу** болып табылады. Бұл шаралардың маңызы құқық қорғау құралдарының жүйесінде ерекше зор, әйткені оларды қолдану барысында ең кәп таралған құқық бұзушылықтардың - әкімшілік теріс қылықтардың жолы кесіледі, бұзушыларды жауапқа тарту мүмкіндігі қамтамасыз етіледі. Бірақта әкімшілік тәртіппен жолын кесу шараларының міндеті әкімшілік құқық бұзушылықтармен күресумен бітпейді. Оларды сондай-ақ қылмыстық іс-әрекеттердің жолын кесу үшін де қолдануға болады. Сонымен, әкімшілік тәртіппен жолын кесу шараларын қолданудың негіздері мыналар болып табылады: біріншіден, құқық бұзушылық жасау және, екіншіден, объективті құқық бұзушылық әрекет жасау немесе қауіпті болып табылатын құқыққа қарсы жағдайлардың немесе оқиғалардың пайда болуы. Мұндай жағдайлар болған кезде жолын кесу шараларын қолдану азаматтардың жеке басына, құқықтары мен бостандықтарына, мемлекеттік, қоғамдық ұйымдардың мүдделеріне әр түрлі қол сұғушылықтың жедел және нәтижелі жолын кесу қажеттілігімен байланысты.

Әкімшілік тәртіппен жолын кесудің алуан түрлі шараларын бірнеше түрлерге топтастыруға болады. Оларға, мысалы, мыналар жатады:

1. құқық бұзушының тікелей жеке басына қолданылатын шаралар(құқыққа қайшы мінез-құлықты тоқтатуды талап ету, тікелей күшпен ықпал жасау, әкімшілік ұстау және полицияға жеткізу)
2. мүліктік сипаты бар шаралар (дәрімен атылатын аң аулау қаруын алып қою)
3. техникалық сипаты бар шаралар(бұзылған кәлікті пайдалануға тыйым салу, техникалық қауіпсіздіктің ережелерін, әрт қауіпсіздігі ережелерін бұзғандықтан кәсіпорынның жұмысын тоқтату, егер қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы талаптар сақталмайтын болса, онда кәшелер мен жолдарда жәндеу- құрылыс жұмыстарын тоқтату немесе шектеу)
4. қаржылық сипаты бар шаралар (несие беруді тоқтату, бюджеттік қаржыландыруды қысқарту, кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың қаржылық тәртіпті, бағалар туралы, стандартқа тура келмейтін әнімдерді өткізу туралы заңнамалардыбұзудың нәтижесінде алған ақшасын бюджеттің кірісіне алу, тәлету)
5. медицина-санитарлық сипаты бар шаралар (жұқпалы ауруларды жұмыстан шеттету, сауда немесе тамақтану кәсіпорындарын олардың ластығы үшін пайдалануға тыйым салу)
6. лицензиялық-рұқсат беру жүйесін жүзеге асырумен байланысты шаралар (лицензиялауға жататын қызметтің қандай да болмасын бір түріне лицензия беруден бас тарту, лицензияның күшін тоқтата тұру)

7. арнайы немесе ерекше міндет атқаратын шаралар (дәрімен атылатын қаруды, көзден жас ағызатын химиялық заттарды, су шашатындарды, резина таяқтарын қолдану)

Бұларға әкімшілік іс жүргізудегі процессуалдық қамтамасыз ету шараларын да жатқызуға болады.

Әкімшілік – жазалау шараларының немесе әкімшілік жазалардың айрықша маңызы бар.

Әкімшілік ескерту әкімшілік жаза қолдануға уәкілетті органның жасалған құқық бұзушылыққа ресми түрде теріс баға беруінен және жеке немесе заңды тұлғаны құқыққа қарсы мінез-құлыққа жол беруге болмайтындығы туралы сақтандырудан тұрады. Ескерту тек ӘҚБтК-ң тиісті бабында қаралған жағдайда ғана қолданылуы мүмкін. Құқық бұзушыға ескерту қолдану әдетте оған моральдық сипаты бар белгілі бір жағымсыз салдарлар туғызуға әкеп соқтырады. Сонымен бірге Кодекстің бірқатар баптары бұзушыға ескерту қолдануды оны қайталап немесе бірнеше рет бұзушылық жасағаны үшін аса қатал жауаптылыққа тартумен байланыстырады.

Ескерту әкімшілік жаза болып табылады және ол бұзушыны әкімшілік жауаптылыққа тартатын лауазымды адамның шешімінде жазбаша түрде шығарылған немесе әзге белгіленген тәртіппен жазылған жағдайда ғана белгілі бір құқықтық салдарларға әкеп соқтыра алады. Әкімшілік жаза шарасы ретіндегі ескертуден ауызша ескертуді айыру керек, бұл иландыру құралы болып саналады және, әкімшілік жазалау сипаты жоқ болғандықтан, әкімшілік жаза болып табылмайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
3. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. М.: ТЕИС. 1994.
4. Бахрах Д.Н. Административное право. М.: БЕК. 1993.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий терий
6. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
7. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.

Тақырыбы: Қазақстан Республикасында Мемлекеттік қызметті мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті жетілдіру

Мақсаты: студенттерде мемлекеттік қызмет туралы теориялық түсініктер мен білімдерді қалыптастыру.

Сұрақтар:

1. Атқарушы биліктің қызметі саласында заңдылықты қамтамасыз етудің маңызы және мәні. Атқарушы биліктің қызметінің заңдылығына бақылау саласында прокуратура өкілеттігі.

2. Соттың өкілеттіктері және атқарушы биліктің органдарының бақылау-қадағалау функциялары.

3. Бақылау және қадағалау: түсінігі және ара-қатынасы. Ведомство ішілік және сырттай бақылау, мақсаттылық, жоспарлық және бақылаудың басқа да түрлері. Уақытша және тұрақты қадағалау.

Әкімшілік жауаптылық қылмыстық, азаматтық және тәртіптік жауаптылықтармен қатар заңдық жауаптылықтардың бір түрі болып табылады. Оны мемлекет жауаптылықтың

негіздерін, бұзушыларға қолданылуы мүмкін болатын шараларды, құқық бұзушылық туралы істерді қараудың және осы шаралардың орындалу тәртібін айқындайтын құқықтық нормалар шығару жолымен белгілейді.

Әкімшілік жауаптылық – бұл әкімшілік-құқықтық санкцияларды жүзеге асыру, уәкілетті органның немесе лауазымды адамның құқық бұзушылық жасаған азаматтар мен заңды тұлғаларға әкімшілік шаралар қолдануы.

Әкімшілік жауаптылықты заңдық жауаптылықтың барлық түрлері үшін жалпы ортақ болатын кейбір белгілері сипаттайды. **Біріншіден**, ол мемлекеттік мәжбүрлеу болып табылады. Әйткені биліктік әкілеттіктер мемлекеттік билік органдары арқылы жүзеге асырылады. **Екіншіден**, бұл заңдылық пен құқықтық әділеттіліктің жалпы қағидаларына бағынатын **құқықтық мәжбүрлеу**. **Үшіншіден**, ол құқық бұзушылар үшін құқықтық норманың санкциясында қаралған **жағымсыз салдарлардың туындауына** әкеп соқтырады. Тәртіншіден, әкімшілік жауаптылықтың шараларына әрекет пен бұзушыға мемлекет атынан берілетін қорытынды құқықтық баға болады. Әкімшілік жауаптылықты әкімшілік құқық бұзушылық үшін құқықтық жауаптылық ретінде қарауға болады. Бұл орайда мынаны ескеру керек, қол сұғудың объектісі мемлекеттік басқару аясындағы, сондай-ақ кейбір басқа да қатынастар болып табылады. Мысалы, әкімшілік жауаптылық, бір жағынан, кеден, салық қатынастарына, меншікті сақтауға, азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты қатынастарға қол сұққаны үшін белгіленеді. Екінші жағынан, әкімшілік жауаптылық әкімшілік құқықтың әрбір нормасын бұзған үшін емес, олардың ішінде тек әкімшілік жауаптылық кәрсетілгендеріне ғана қолданылады.

Әкімшілік жауаптылық құқық қорғаудың, бұзушылықтың ерекше түрімен - **әкімшілік құқық бұзушылықтармен**, олар аса қауіпті болмаса да, бірақ қылмыспен салыстырғанда едәуір жиі кездеседі, күресудің маңызды құралы ретінде пайдаланылады. Әкімшілік жауаптылық әзінің мән-мағынасы бойынша мемлекеттің әкілетті органының әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаға жасайтын ықпалы. Бұл ықпалдың **мақсаты** кінәліні тәрбиелеу, сондай-ақ әкімшілік жауапқа тартылған адамдардың да, басқа адамдардың да келешекте әкімшілік құқық бұзушылық жасауды болдырмаудың алдын алу.

Әкімшілік құқықтық нормаларды бұзу әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға әкеп соқтырады, олардың бір түрі әкімшілік жазалар болып табылады. Әкімшілік жауаптылықты оны белгілеу тәртібі айырады. Нақ осы соңғылар, алдын алу, жолын кесу шараларынан және процессуалдық шаралардан айырмашылығы, әкімшілік жауапқа тартылғанның нәтижесінде қолданылады. **ӘҚБТК** бойынша әкімшілік жауаптылық осы Кодекспен белгіленеді. Әкімшілік жауаптылықты кәздейтін әзге де заңдар осы Кодекске олар енгізілгеннен кейін ғана қолданылады. Жергілікті аумақтық сипаты бар құқық бұзушылықтар үшін облыстардың, Алматы мен Астананың, қалалар қызметкерлерге қолданатын тәртіптік жауаптылықтан айыруға мүмкіндік береді.

Әкімшілік жауаптылыққа **жалпыға бірдейлік сипаты** тән, ол мыналардан кәрініс табады: біріншіден, ережелердің барлық азаматтар мен заңды тұлғалар үшін жалпы міндетті болатындығынан, оларды сақтамау әкімшілік жауаптылыққа әкеп соқтырады; екіншіден, барлық жағдайларда әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық мемлекет алдында болады, мемлекет осындай бұзушылықтар туралы істерді қарау және жазалар қолдану жәніндегі органдардың әкілеттіктерін белгілейді.

Әкімшілік жауаптылықтың маңызды ерекшелігі мынада, оны материалдық және процессуалдық құқықтық қатынастардың жиынтығы, яғни, нақты құқық бұзушылық жасаудан мен аудандардың жергілікті әкілді органдары **ӘҚБТК**-тің тиісті баптарында әкімшілік жауаптылық кәзделетін ережелерді белгілеуге құқылы.

Әкімшілік жауаптылықтың шараларын кәптеген уәкілетті органдар мен лауазымды адамдар қолданады. Олардың барлығы, әздерінің әкілеттіктерін атқара отырып, құқық бұзушыларға әкімшілік жазалар қолданады. Оларға аудандық және соларға теңестірілген соттардың, мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соттардың судьялары, ішкі істер органдары, және басқа да мемлекеттік қадағалау және бақылау органдары

жатады. Органдар мен лауазымды адамдар әкімшілік жауаптылық шараларын әздеріне қызмет жәнінен бағынышты емес бұзушылыққа қолданады. Сонымен бірге олар бір ұжымның қызметкерлері болып табылмайды және қызметтік еңбек қатынастары жәнінен байланысты болмайды. Бұл жағдай әкімшілік жауаптылықты, әдетте, жоғарғы органның немесе лауазымды адамның бағыныштылық тәртіппен басшыларға, жұмысшыларға, қызметшілерге және көмекші туындаған материалды деликтілік және құқық бұзушылық және оны жасаған тұлға туралы материалдар жинаудың, істі қараудың, заңды дәлелденген және әділетті шешім шығарудың, оны орындауды қамтамасыз етудің қажеттілігімен байланысты әкімшілік-процессуалдық қатынастар ретінде қарауға болады. ӘҚБтК-тің 28-бабы бойынша жеке адамның осы кодекспен әкімшілік жауаптылық кәзделген құқыққа қарсы, кінәлі іс-әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы іс-әрекеті не әрекетсіздігі **әкімшілік құқық бұзушылық болып** табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық – бұл заңдық патологияның, ауыт кететін мінез-құлықтың бір түрі, ол не іс-әрекет, не әрекетсіздік нысанында болады. **Іс-әрекет** – бұл міндет не заңды талап түрінде болатын құқықтық нұсқаманы әршігіп орындамау; нақты тыйымды, ережені, норманы, стандартты бұзу.

Әрекетсіздік – бұл тұлғаның әзіне жүктелген міндеттерге байланысты жасауға тиісті және істей алатын іс-әрекеттерді істемеуінен кәрініс табатын енжар мінез-құлқы.

Занда бекітілген әкімшілік құқық бұзушылық белгілерінің жиынтығы құқық бұзушының **әкімшілік жауаптылығына жалғыз ғана негіз болып табылатын күрделі заңдық құрамын** құрайды. Әкімшілік құқықтың теориясында әкімшілік құқық бұзушылықтың **құрамы** деп әкімшілік құқық бұзушылық ретінде нақты қоғамдық қауіпті әрекет ретінде сипаттайтын ӘҚБтК-пен белгіленген объективтік және субъективтік белгілердің біртұтастығы түсініледі. Құрамының объективтік элементтеріне мыналар жатады: қол сұғудың **объектісі**, яғни әкімшілік құқықпен реттелінетін және қорғалынатын қоғамдық қатынастар, және әкімшілік теріс қылықтың **объективтік жағы** – бұл құқыққа қарсы іс-әрекетті немесе әрекетсіздікті, қол сұғудың нәтижесін, әрекетпен және туындаған салдарлардың арасындағы себепті байланысын, жасалынған әкімшілік құқық бұзушылықтың орнын, уақытын, жағдайын, тәсілін, қаруы мен құралын сипаттайтын сыртқы белгілері.

Құрамның субъективтік элементтеріне әкімшілік құқық бұзушылық **субъектісін** сипаттайтын белгілер жатады, қасақаналық және абайсыздық нысанындағы **кінә**, әкімшілік құқық бұзушылықтың себебі мен мақсаты.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың жалпы объектісі мемлекеттік басқару аумағында пайда болатын және әкімшілік, конституциялық, экологиялық, кеден, жер және өзге де құқық салаларының нормаларымен реттелінетін қоғамдық қатынастар болып табылады. Әкімшілік теріс қылық объектісінің түрлері ретінде мыналар танылады: жеке адам, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, қоғамдық қауіпсіздік, меншік, мемлекеттік және қоғамдық тәртіп, басқарудың белгіленген тәртібі.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектілері жеке және заңды тұлғалар болып табылады. Бұлардан басқа, **арнайы субъектілер** – лауазымды адамдар, әскери қызметшілер, шет ел азаматтары бәлінеді. Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кезде ақыл-есі дұрыс, 16 жасқа толған адам әкімшілік жауаптылықта болады. 16 жасқа толған, бірақ 18 жасқа толмаған адамдар ӘҚБтК-ң 9-тарауының күші қолданылатын **кәмелетке толмағандар** деп танылады. Кәмелетке толмаған балалардың ата-аналары немесе олардың орнындағы адамдар оларды тәрбиелеу және оқыту жәніндегі міндеттерін дәлелді себептерсіз орындамауы және олардың кейбір әкімшілік құқық бұзушылықтар жасағандары үшін әкімшілік жауаптылықта болады.

Заңды тұлғалар – бұлар мемлекеттік және мемлекеттік емес, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар. Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектілері ретінде **лауазымды адамдар** айтарлықтай ерекшеліктермен сипатталады. Олар қызметтік міндеттерін орындамауына немесе тиісінше

орындамауына байланысты әкімшілік құқық бұзушылық жасаған жағдайда әкімшілік жауаптылыққа тартылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың түрлерін топтастырудың кешенді белгісі қол сұғудың бір тектес объектісін және теріс қылықтың салалық бағытын, яғни мемлекеттік басқарудың нақты аумағын қамтиды. Осы белгінің негізінде әкімшілік құқық бұзушылықтың барлық түрлерін мынадай жіктелген топтарға біріктіруге болады.

1. **Жеке адамға және оның құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар.** Оларға мысалы мыналар жатады: ұрып-соғу, денсаулығына зиян келтіру, еңбек туралы заңдарды және еңбекті қорғау ережелерін бұзу.
2. **Қоғамдық қауіпсіздікке және халықтың денсаулығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар.** Олар, мысалы, заңсыз емдеумен айналысу, санитариялық заңнаманы бұзу.
3. **Меншікке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар.** Оларға: жер учаскелерін өз бетімен иелену немесе уақытша иеленген жерді дер кезінде қайтармау, жер қойнауына мемлекеттік меншік құқығын бұзу.
4. **Сәулет-құрылыс қызметі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар.** Бұлар, мысалы, құрылыс ережелері мен нормаларын бұзу, заңсыз құрылыс салу.
5. **Баспасөз және ақпарат саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар.** Бұлар, мысалы: бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңдарды бұзу, журналистің заңды қызметін орындауына кедергі жасау.
6. **Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар.** Бұларға, мысалы, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметпен айналысуы және заңсыз кірістер алуы.

Әкімшілік жазалар әкімшілік-мәжбүрлеу шараларының бір түрі болып табылады.

Әкімшілік жаза, - делінген ӘҚБтК-ң 44-бабында – осыған заңмен уәкілеттік берілген судья, органдар әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін қолданатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы болып табылады және осындай құқық бұзушылық жасаған адамның осы Кодексте көзделген құқықтары мен бостандықтарынан айыруға немесе оларды шектеуге саяды. Әкімшілік жаза қолданудың мынадай мақсаттары белгіленген: а) әлеуметтік әділеттікті қалпына келтіру және құқық бұзушылықты жасаған адамды заңдар талаптарын сақтау және құқық тәртібін құрметтеу рухында тәрбиелеу; ә) құқық бұзушының өзінің де, сол сияқты басқа адамдардың да жаңа құқық бұзушылық жасауының алдын алу.

Әкімшілік жазалардың түрлері:

Олардың мынадай түрлері бар: 1) ескерту жасау, 2) әкімшілік айыппұл салу, 3) әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы немесе оның тікелей объектісі болған затты әтемің тәлеп алып қою, 4) әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы немесе оның тікелей объектісі болған затты сол сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған мүлікті тәркілеу, 5) арнаулы құқықтан айыру, 6) лицензиядан, арнаулы рұқсаттан, біліктілік аттестатынан айыру немесе қызметтің белгілі бір түріне не белгілі бір іс-әрекеттер жасауға оның қолданылуын тоқтата тұру, 7) жеке кәсіпкердің қызметін тоқтата тұру не оған тыйым салу, 8) заңсыз салынып жатқан не салынған құрылысты мәжбүрлеп бұзып тастау, 9) әкімшілік қамауға алу, 10) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды ҚР-ң шегінен әкімшілік жолмен кетіру.

Әкімшілік жазалардың бұл жүйесі бірнеше **ерекшеліктермен** сипатталады. Біріншіден, бұл жүйе заң жүзінде белгіленген әкімшілік жазалардың жалғыз-ақ тізімі болып табылады, бұл құқық қорғаудың осы құралдарын бірқалыпты түсіну мен қолдануды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Екіншіден, ол әкімшілік жазаларды негізгі және қосымша жазалау шараларына бөледі: ескерту, әкімшілік айыппұл салу, әкімшілік қамауға алу тек негізгі жазалар ретінде ғана қолданылуы мүмкін; затты әтемің тәлеп алып қою, тәркілеутек қосымша жаза ретінде ғана қолданылады. Үшіншіден, бұл жүйе моральдық сипаты бар жазаны, ақшадай және мүліктей жазаны және бұзушының жеке басына айналатын жазаларды қамтиды.

ӘҚБтК-ң 538-бабы бұл санаттың істерін қарауға уәкілетті органдардың екі негізгі түрі белгіленген:

1. мамандандырылған әкімшілік соттардың судьялары
2. осы кодексте уәкілеттік берілген мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары.

Әкімшілік юрисдикцияның салалық органдары үшін тек белгілі бір құқық бұзушылық тобын қарау жәнінде ғана мамандандыру сипатты емес. Олардың әрқайсысы, қағида бойынша, иерархиялық сатысы болып табылады, соның әрбірінде әкімшілік юрисдикция жүзеге асырылады. Жоғары тұрған органның төменгі тұрған органға міндетті түрде орындауға жататын нұсқаулар беруге, әкімшілік құқық бұзушылық туралы нақты істер бойынша олардың қабылдаған шешімдерінің күшін жоюға құқылы.

Салалық әкімшілік юрисдикция органдарының дербес және ең көп тобын ішкі істер органдары, мемлекеттік инспекция органдары және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген басқа органдар құрайды.

Юрисдикциялық органдарға ішкі істер органдары, мемлекеттік әрт сәндіру қызметі органдары, әр түрлі кәлік органдары, мемлекеттік қадағалауды жүзеге асыратын органдар, салық қызметі органдары, жатады.

Әкімшілік юрисдикция органдарының әр алуан түрлерін сипаттағанда мына жағдайды еске алу керек, барлық юрисдикциялық функцияларды осы органдардың атынан әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға және әкімшілік шаралар қолдануға уәкілетті тиісті лауазымды адамдар: ӘҚБтК-ң Ерекше бөлігінде кәзделген; әздеріне берілген әкілеттіктердің шегінде; тек қызметтік міндеттерін атқарған кезде орындайды. Юрисдикциялық органдардың атынан әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайтын лауазымды адамдардың тізбесі ӘҚБтКпен бекітілген. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілдік берілген лауазымды адамдарға ішкі ведомстволық сипаты бар әкімдік ету әкілеттіктер берілген адамдарды да, сонымен бірге мұндай әкілеттіктері жоқ, бірақ сыртқа бағытталған мемлекеттік-биліктік әкілеттіктері барларды да жатқызуға болады.

Қолданылған әдебиеттер: Таранов А.А.Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
3. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
4. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Қзақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий терий
6. Алексеев С.С. Кәрсетілген жұмыс. 156б.
7. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994. С.50-60

Тақырыбы: Атқарушы билікті жүзеге асыру саласында заңдылық режимі

Мақсаты: мемлекеттік қызмет жүйесінің даму деңгейін баға беруге, талдау жасауға қабілетті болуы.

Сұрақтар:

1. Атқарушы биліктің қызметі саласында заңдылықты қамтамасыз етудің маңызы және мәні. Атқарушы биліктің қызметінің заңдылығына бақылау саласында прокуратура өкілеттігі.
2. Соттың өкілеттіктері және атқарушы биліктің органдарының бақылау-қадағалау функциялары.

3. Бақылау және қадағалау: түсінігі және ара-қатынасы. Ведомство ішілік және сырттай бақылау, мақсаттылық, жоспарлық және бақылаудың басқа да түрлері. Уақытша және тұрақты қадағалау.

Заңдылық заң әдебиетінде бірнеше мағынада қарастырылады: 1. Ұйымдастырудың және қызметтің принципі ретінде; 2. Басшылық әдісі ретінде; 3. Мемлекет пен оның азаматтарының өзара байланыс принципі ретінде. Заңдылықты заңдарды мүлтіксіз орындау деп түсіну өз маңызын жоғалтпағанмен, ол біржақты деп саналады.

«Заңдылық» санатын тануда мынадай методологиялық алғышартқа сүйену керек. Заңдылық құқықтық құбылысқа жатады, яғни ол күшіндегі құқықпен байланыс. Құқық дегеніміз әлеуметтік институт, ол мемлекеттік ырыққа жалпыға бірдейлік мәртебе береді. Бұл, ауызша айтылған және азаматтық қоғамға танылған ырық, заңға айналады.

Қадағалау мемлекеттік бақылаудың басқаша түрі болып табылады. Ол прокурорлық, әкімшілік, сот қадағалауы болып бөлінеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес прокуратура мемлекет атынан жоғарғы қадағалауды жүзеге асырады, ол мыналарға бағытталған:

1. Заңдардың, Президент жарлықтарының және басқа нормативтік құқықтық актілердің біркелкі қолданылуы;
2. Жедел-іздістіру қызметінің, анықтаманың және тергеудің заңдылығы;
3. Әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығы;

Өз мақсаттарын қамтамасыз етуде прокуратура мынаған құқылы:

1. Кез-келген заң бұзушылықты ашу және жою үшін шара қолдануға;
2. Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдарға және басқа құқықтық актілерге наразылық келтіруге;
3. Сотта мемлекет мүддесін білдіруге;
4. Заңда белгіленген шекте, сондай-ақ жағдайда және тәртіпте, қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға.

Қадағалау жөніндегі өкілеттіктер іске асырылатын негізгі актілерге наразылық, ұсыным, т.б. жатады. Прокурорлық қадағалаудың бұл актілері прокуратураның мәртебесін анықтайтын актіде бекімін тапқан.

Прокурор наразылығы Конституцияға, заңға, Президенттің жарлығына және басқа нормативтік актілерге қайшы келетін органдарға және лауазымды адамдарға келтіріледі.

Әкімшілік қадағалауды арнайы құрылған органдар (мысалы, МАИ және т.б.) жүзеге асырылады. Қадағалау жүргізетін орган мен ол қадағалайтын объектілер арасында ұйымдық бағыныштылық болмайды. **Әкімшілік** қадағалау мыналарды қамтамасыз етеді:

- Арнайы нормалар мен ережелердің (жол қозғалысы, әрт қауіпсіздігі, пайдалы қазбаларды әндіру, т.б.) орындалуын;
- Арнайы және жалпыға міндетті ережелер мен нормативтердің сақталуын;
- Лауазымды адамдардың объектілердің (мемтехқадағалау, энергоқадағалау) жұмыс тәртібін реттейтін режимді және ережені қолдануын.

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асырғанда тиісті лауазымды адамдар мен қызметкерлер мынаған құқылы:

- Қадағалауындағы объектілерге баруға, тексеру жүргізуге; - Ақпарат сұратуға, рұқсат және нұсқау беруге, тыйым салуға.

Сот бақылауында бірқатар ерекшеліктер бар. Әділ соттылықты жүзеге асырғанда соттар, әртүрлі субъектілердің (жеке және заңды тұлғалардың) құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ете отырып, мыналарды анықтай алады:

1. Актілердің және лауазымды адамдар мен органдардың әрекеттерінің заңсыздығын;
2. Мұндай актілерден және әрекеттерден келген залалдарды;

3. Ашылған құқық бұзушылықтың себептері мен жағдайларын;
Мынадай шешім қабылдай алады: 1) бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру жөнінде; 2) кінәлі адамдарды жауапқа тарту жөнінде.

Сот бақылауы:

- a. Сот билігінің дербестігі және әділ сотты тек соттың әзінің жүзеге асыруының;
- b. Сот билігінің Конституцияға, заңдарға, басқадай нормативтік акт ілерге, республиканың халықаралық шарттарына бағынуыны;
- c. Сот ісін жүргізу тәртібінде атқарушы билік органдарының әрекетіне құқықтық баға бере алу қабілетінің;
- d. Күшіндегі құқықтың, Жоғарғы Соттың және Конституциялық Кеңестің нормативтік қаулыларының конституциялық бекітілуінің;
- e. Соттардың сот шешімдерін мәжбүрлеп орындатуды қамтамасыз етуге құқылы екендігінің арқасында келешекте әкімшілік құқықтың маңызды институттарының біріне айналады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. Баспа. 1995.
2. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК. 1994.
3. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.
4. 1998 жылғы 27 наурыздағы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Қазак КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
5. Қазақ КСР-ның әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. Алматы: Баспа. 2000.
6. Таранов А.А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Академиялық курс. Алматы. 2003.